

SZEMLE, ISMERTETÉSEK

Mikola Tibor 1936–2000

Nincsenek adekvát szavak és tiszta mondatok annak a veszteségnek a megfogalmazására, amely Mikola Tibor érthetetlenül drámai halálával válságos helyzetbe hozta a magyar és finnugor egyetemi oktatást és az urálsztikai kutatást egyaránt.

Mikola unikális, kiemelkedő alakja, ötletekben gazdag, sikeres építője volt e területeknek. Nevéhez fűződik az utóbbi években szép eredményeket produkáló, ígéretes szegedi fiatal finnugristák-szamojedisták munkacsoportjának létrejötte és produktív részvétele a tanszék munkálataiban. Ezt a reményekre jogosító szép munkát Mikola már igen korán kezdte el, tudatosan, de újabb és jobb lehetőségekhez az uráli nyelvészeti doktori iskola megindításával juthatott, melyeket ügyesen, kiváló eredménnyel tudott értékesíteni. Világosan látszik ez a tanítványok számának és kezdeti produkcióinak ígéretes növekedésében. Tragikus távozását – rajtunk, barátain kívül – e fiatalok gyászolják leginkább, de végső soron az urálsztika közeli jövője sýnyi meg jelenlétének hiányát.

Halála előtt nyolc nappal, június 5-én beszéltem vele utoljára: telefonon hívott, kissé fátyolos-fáradt hangon érdeklődött egy korrektúráról, amely akkor már úton volt számára és valószínűleg másnap érkezett hozzá, éppen aznap, amikor rosszul lett, hiszen borítékomat fölbontatlanul találták szobájában. Még betegsége kezdetén is emlékezhetett a reá váró teendőkre: ezeket az élet és a nem-lét küszöbén is megrendítő gesztusokkal próbálta környezetének tudomására hozni. Remények és kétségek között telt el egy hét, amikor már végleg nem volt remény és mentség.

Tibor nemcsak munkatársam, helyettesem és utódom volt a szegedi tanszéken, hanem igazi, jó barátom és a véleményét nyíltan föl vállaló egyéniség. Egész életpályáját a tudatos vállalások jellemzik, melyeket a teljesítmény optimumára törekvés és az igényesség magas foka minősít. Életének történetét röviden össze lehetne foglalni, ám azt néhány nem szokványos mozzanattal kiegészíthetjük. Munkáscsaládból származott, a gimnáziumot Miskolcon végezte el, majd 1954-ben felvették az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-német szakos hallgatónak, holott németül nem az iskolában tanult meg, hanem saját szorgalmából a gimnáziumi tananyagon kívül, s e nyelvet igen kiválóan használta mindennapi munkájában. 1958-ban azután kinevezték a bicskei gimnázium tanárává. Emlékezetem szerint ebben a tanévben (1958/1959) jelentkezett a

TMB által meghirdetett aspirantúrára. Ekkor ismertem meg őt: Telegdi Zsigmond és én voltunk a nyelvészeti bíráló bizottság tagjai, és munkánk végeztével egyöntetűen állapítottuk meg, hogy a jelöltekkel folytatott beszélgetés során Mikolától kaptuk a legjobb teljesítményt, s ezért őt javasoltuk első helyen aspiránsnak. Helyét 1960-ban kellett volna elfoglalnia, de erre nem került sor. Ugyanis engem 1959 őszén neveztek ki Mészöly Gedeon utódának a szegedi finnugor tanszékre. Ez akkor egyszemélyes tanszék volt, könyv alig volt a kopár tanári szobában, munka viszont bőven akadt, s ezt nem bírván erővel kértem egy tanársegédi állást, melyet viszonylag gyorsan meg is kaptam. Emlékezve a magas és okos, szűkszavú fiatalemberre, meghívtam erre az állásra Mikola Tibort, akiről ugyancsak kitűnő referenciákat adott hajdani professzora, Lakó György. Lakótól értesültem arról, hogy az élénk és tág érdeklődésű hallgató szinte minden tanári segítség nélkül készítette el szakdolgozatát; részben finnugrisztikai, részben germán vonatkozású témájához óizlandi etimológiai adatokat is fölkutatott; teljesítményét Lakó nagyra értékelte. Szubjektív benyomásomon kívül tehát szakvezető tanára is megerősített abban, hogy megfelelő jelöltre gondolok.

Jól tudtam, hogy Mikolának (aki időközben megnősült) döntenie kell az aspirantúra és az egyetemi oktatói állás között. Az előbbinek az lett volna az előnye, hogy három év alatt megszerezhetné volna a kandidátusi fokozatot. Bizonyosan nehéz döntés volt ez számára, de tanári elhivatottságát jelzi, hogy végül is a szegedi egyetem finnugor tanszékét választotta, mert szerette az egyetemi munkát, a nyelvészeti ismeretek magas szintű terjesztését, és sejtette, hogy az egyetemen is szép jövő vár reá. Nagy lendülettel kezdte el munkáját, le is költözött Szegedre, és nagyon gyorsan meggyőződhettem róla, hogy kiváló tanár és nagyszerű munkatárs. Elkezdte hát egyetemi oktatói pályafutását 1960-ban. Megegyeztünk abban, hogy előbb írjon egyetemi doktori dolgozatot: ez 1962-ben elkészült (a sámánizmus szóképzetének nyomairól); megvédte, s részletei, melyek új kutatási eredményeket tartalmaztak, rövidesen megjelentek. Pályája szépen kezdett ívelni. 1964-ben egyetemi adjunktussá lépett elő, 1968-ban megvédte kandidátusi értekezését (a jurák névutók rendszerének kialakulásáról), ezt követően egyetemi docenssé neveztek ki 1970-ben. A finnugor tanszék vezetésével 1974-ben bízták meg, akkor, amidőn engem Budapestre neveztek ki intézeti igazgatónak. Az ezt követő alig három évtized fárasztó lehetett számára, hiszen egyéb bizottságok tagjaként, elnökeként is tevékenykedett, sőt az egyetemi vezetéssel járó sok fáradalmat is el kellett viselnie. 1979 és 1984 között dékánhelyettes volt, majd két ízben is viselnie illett a dékán szerepét (1984–1987 és 1989–1992). Az egyetemi tanári címet 1984-ben kapta meg, noha már addig is professzori szintű munkásságot fejtett ki. Sok teendője mellett nem jutott idő a TMB-doktori értekezés megírásához, bár ezt többen és sokszor kértük tőle. Végül is az új minősítési rendszer bevezetésével és a Doktori Tanács megalakulásával egyidejűleg sze-

rettük volna elérni, hogy élete addigi munkáinak tézisszerű összegezésével szerezzék meg az MTA doktora fokozatot. Ám ő erre nem volt rávehető: kijelentette, hogy inkább elkészít egy erre a célra szánt doktori dolgozatot. Ekképp készült el „A szamojéd nyelvek története” című munkája, amelyet 1998-ban nagy sikerrel megvédett. Munkásságát hivatalosan is többször elismerték: már a hetvenes években az oktatásügy kiváló dolgozója titulust kapta meg, 1987-ben a Munka Érdemrend arany fokozatát ítéltek neki. A szigorú értelemben vett tudományos kitüntetései közül említhetnénk külföldi és nemzetközi tudományos társaságokban, szervezetekben viselt tagságait, funkcióit, továbbá azt, hogy szavazás útján megválasztották az MTA köztestületi képviselőjének és 1998-ban ő volt az, aki elsőként megkapta a legnagyobb hazai nyelvészeti elismerést, a frissen alapított Munkácsi Bernát díjat.

Mikola Tibornak egészen kimagasló nyelvrézke volt: a németen kívül tudott oroszul, finnül, észtül, angolul, svédül, sőt a franciával is elboldogult (a többi konferenciaszinten használta), sőt még arra is vállalkozott, hogy hollandból németre fordítva külön kötetben adja ki a XVII. századi Witsen útleírásának az uráli népekre vonatkozó részleteit.

Rátérve ezzel a szorosabb értelemben vett nyelvészeti működésének jellemzésére, először is arra kell utalnom, hogy szegedi munkahelyén nagyon gyorsan be tudott illeszkedni a tanszék általános urálistikai és szamojedológiai programjába, melyet ő maga obi-ugor és ősmagyar irányú kutatásaival bővített. Később valamennyi uráli nyelvre kiterjedő kutatásokat végzett, bár ennek ellenére a szegedi tanszék megtartotta a hazai szamojéd és obi-ugor nyelvészetben betöltött központi szerepét. Mikola fiatalabb korában főleg az etimológiai, hangtörténeti, jelentéstani kérdések iránt érdeklődött. Ezen a téren több új eredményre jutott, és bővítette az ősmagyar nyelvi állapot megismerésére irányuló kutatást. E korábbi közleményeiben is mindig előáll olyan új javaslatokkal, amelyekre eddig nem gondoltak. Közülük némelyeknek fontos elvi jelentősége is van, mégpedig megfelelő elméleti nyelvészeti háttérbe állítva őket. Példa kedvéért említem a hangváltozások okainak a nyelvi ökonómia szempontjait is figyelembe vevő tárgyalását, az ú.n. „szabálytalan” hangváltozások ügyeit vizsgálva erős figyelemmel van a hangkörnyezet érdekérvényesítő hatására. Nem kedvelte a nyelvészeti dogmákat, új értelmet próbált keresni néhány megcsontosodott hagyományos-konzervatív álláspont ellenében. Értelmesebb és a nyelv rendszerének jobban megfelelő kombinatív, logikailag is meggyőzőbb, jól fölépített megoldásokat kínált. Egy debreceni nyelvészkonferencián pl. mintaszerűen mutatta be, hogy a szó jelentése bizonyos esetekben stabilabb lehet, mint a hangalak, amely egyéb körülményektől függően szokatlan (= szabálytalan) hangváltozás áldozatává lehet: ennek alapján az ilyen szómagyarázat a hagyományos nyelvészet értelmezésében bizonytalannak számíthat. Felveti a konvencionális nyelvészet által

hangtörténeti okból kétesnek minősített etimológiák revíziójának szükségét, utalva arra, hogy a jelentés fix jellege alapján a hangtanilag „rendezetlen” szófejtések rehabilitálhatók. E nézetének minden korábbi előítélet ellenére igazat kell adnunk.

Hangtörténeti cikkeiben megfontolásra érdemes észrevételeket tett többek között a permi nyelvek szóvégi magánhangzói vagy a cseremisz redukált vokálisok körüli polémiában. Tisztázta a szamojéd glottális zárhangok státusát és történetét, megjegyzéseket tett a finn diftongusok értelmezéséhez stb. Kutatásai évről évre szélesedtek különböző irányokban. Utaltunk arra, hogy korán célnyelvvé választotta a szamojéd nyelveket. Észelve a modern nyelvi anyag hiányosságait ő maga is megpróbált új forrásokhoz jutni. Helyszíni gyűjtést végzett pétervári (leningrádi) útjain az ott tanuló enyec és tavgi (nganaszan) fiatalok között, amelyeket levelezés útján később tovább bővített szibériai ismerősei segítségével. Ezeket azután közreadta.

Ezzel összefüggésben emlitem, hogy a szamojéd nyelvek vizsgálatának minden szintje és aspektusa érdekelte. Tehát ugyanolyan alaposan végzett morfológiai, morfonematikai, mondattani elemzést – leíró és történeti szempontból egyaránt. Neki köszönhetjük azt az átfogó leírást, amely a szamojéd nyelvek történetét mutatja be (a Sinor által szerkesztett *The Uralic Languages* című kötetben), melynek hangtörténeti részét a legújabb kutatási eredmények alapján később kiegészítette, illetőleg átírta. Ebben – s ez lényegében doktori értekezésére (is) vonatkozik – olyan módosításokat javasol Janhunen és Helimszkij rekonstrukcióihoz, amelyek konzekvensen következnek Mikola alapelképzeléseiből és változáselemletéből. Utalni lehet itt arra, hogy pl. átértékeli a PS (közszamojéd) redukált magánhangzók szerepét, levonva ebből a PU-ra (protourálira) érvényesíthető következtetéseket. Újragondolja és árnyaltabban tárja elénk a diftongusokkal vagy a második szótagi vokalizmussal kapcsolatos feltevéseket, sőt jelentős változtatásokat proponál néhány mássalhangzó történetére vonatkozólag. Külön érdeme ennek a doktori munkának, hogy felvázolja az egyes elkülönült szamojéd nyelvek további változásainak a történetét is.

Ami viszont a szamojéd nyelvek alakját érintő fejtegetéseit illeti, itt voltaképpen Mikola négy évtizedes kutatásainak eredményei összegeződnek: ezekre az jellemző, hogy nem tart ki makacsul egy-egy korábbi vélekedése mellett, hanem – ha meggyőződése úgy diktálja – javít rajta, pontosabbá teszi (l. pl. a névszóragozás és ezen belül a lativus bővebb tárgyalását). Definiál új módjeleket, az eddigi reflexívnek nevezett szamojéd igei formációkat összefüggésbe hozza a mediális igenemmel. Megjegyzendő, hogy a mediális igék ügyével – a finnugor nyelveket illetően – már korábban is foglalkozott, s itt részben a L. Posti által 1980-ban előadott problematikát bontja tovább. Utalva itt a megemlékezést követő bibliográfiára reményemet fejezem ki, hogy ez a nyomtatásban

meg nem jelent doktori összegezés előbb-utóbb a nagy nyilvánosság számára is hozzáférhető lesz.

Nincsen arra mód, hogy szisztematikusan elemezzük tanulmányainak értékeit, hiszen a szamojéd koaffixumtól kezdve nagyon sok irányba elvezetnek dolgozatai: írt a számjelekről, a szóképzés egyes kérdéseiről, a neutralizáció megnyilvánulási lehetőségéről, a determináló igeragozás alapkérdéseiről, meg egyéb morfológiai, mondattani vagy akár nyelvjárási kérdésekről. Ezek az eltérő jellegű és sokféle rokon nyelvre kitérő, jobbra nem nagy terjedelmű tanulmányok szükségességük ellenére jól dokumentált, fontos forrásai az urálistikának. Mégsem hagyhatjuk említetlenül néhány önállóan megjelent kötetét. Az időrendben visszafelé haladva műfaji szempontból jól megtervezett, tartalmilag sok újdonságot nyújtó könyv a *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen*, amely a napjainkig nyomtatott formában közzétett enyec anyag alapján úgy tárja elénk e nyelv szóképzését, hogy a címszó alatt annak valamennyi ragos, jeles, képzett formája is szerepel, és e grammatikai funkciókat egységes kódrendszerben számkombinációkkal definiálja. Ezzel egy kitűnően használható forráshoz jutott a szamojedisztika, melyet a tervezett nganaszan (tavgi) kötet követett volna (sőt: bízunk benne, hogy tehetséges és a helyszínen több ízben járt kolléganő – tanítványa, munkatársa – előbb-utóbb be fogja fejezni ezt a projektumot). Praktikus és az UEW megjelenése után is jól használható segédkönyv az etimológiailag tárgyalt votják szavak leltára, amely az utóbbi években megjelent etimológiai szótárak forgatása ellenére is rejthet még új információkat. Megjelenésekor (1977) ez még nagyobb újdonságnak számított. A Witsen-expedíció uráli vonatkozású részleteinek német kiadásáról (1975) már szóltunk. Azonban értékítélet nélkül került említésre kandidátusi értekezése, amely *Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen)* címen 1975-ben jelent meg, és a külföldi kritika is igen jól fogadta. Röviden összefoglalva e könyv meglehetősen bonyolult tartalmát: Mikola itt arra vállalkozott, hogy a jurák névutók alkalmazási módjait, formális összetevőit mutassa be, és ezek után – talán ez a legfontosabb – részletes paleolingvisztikai elemzéssel fejtsse ki véleményét kialakulásuk menetéről. Ebben a részben más nyelvek, nyelvcsaládok és elméleti megfontolások alapján arra az eredményre jut, hogy a jurák – sőt általánosítva: az uráli – névutók végső soron névmási eredetűek. Ezt a megállapítást logikusan, jó kombinációs készséggel, a bő szakirodalom teljes ismeretében fejt ki és valószínűsíti.

Egyébként Mikola munkásságának egészére jellemző, hogy mindig felmutat egy-egy eleddig meg nem fogalmazott új gondolatot vagy bizonyítékot a tárgyalt jelenség magyarázatára, s azt szinte bulldog-következetességgel tereli a megoldás felé. Lépésről lépésre halad, okfejtése világos, összefüggő gondolatláncolatot alkot. Stílusa tömör, képes arra, amire sokan képtelenek: mondanivalóját a

reá jellemző rövid formában prezentálja. Ezért nála egy rövid cikk is mély gondolati értékű. A bőbeszédűség egyébként a mindennapi életben sem volt sajátja.

Azon urálisták közé tartozott, akik a szamojédtól a lappon keresztül a magyarig minden uráli nyelv jelenségeivel foglalkoztak, és keresték a köztük lévő összefüggéseket vagy éppenséggel eltéréseket. Ilyenformán azután ő is kapcsolatba került tipológiai és arealógiai jelenségekkel. Korán felfigyelt reá a mértékadó szakmai közvélemény. Gyakori és közkedvelt szereplőjévé lett nemzetközi rendezvényeknek, számos országba hívták előadások tartására vagy vendégprofesszornak. Sem elismertség, sem rang, sem pozíció nem változtatta meg jellemét: megmaradt ugyanolyan szerény, családját előtérbe helyező egyszerű tanárnak, amilyennek hozzánk érkezett. Komolysága ellenére azonban fanyar humora sem hagyta cserben, ami nem minden nyelvészre jellemző. Ugyanez a komoly felelősségérzet vezette a tanszék irányításában, ahol sok ígéretes tehetség került ki kezei alól. Problémát okozott neki e fiatalok további sorsa, pályája, amelyre gondot kívánt fordítani, hiszen saját tanszékének személyi kereteit növelni alig-alig lehetett. Mikola mindenestre külső, sőt külföldi kapcsolatait is igénybe vette egy-egy tanítványának elhelyezéséhez. De az intenzív tanszéki munkával szorosan összefüggött a könyvtár tudatos fejlesztése is. E könyvtár alapját a hatvanas évek elején megvett Beke könyvtár képezte, melynek ezt követő gyűjtőkörébe a legjelentősebb elméleti nyelvészeti munkák is beleillettek. Lassan-lassan a szegedi finnugor tanszéki könyvállomány országos összehasonlításban a leginkább kezelhető és legnagyobb szakkönyvtárrá lett (kb. 30 ezer kötet). Ennek integritására Mikola nagy gonddal ügyelt. Külön törődést okozott neki a tanszéki kutatások és kiadványok, valamint a tanítványok gyűjtőútjai anyagi alapjainak előteremtése. Ezek egy részét szolid és józan tervekkel szervezte meg.

A szűken elégséges összegek így rendelkezésre álltak és Mikolának sikerült a korábbi kezdeményezésű Néprajz és Nyelvtudomány című évkönyv zavartalanabb és lassan bővülő kiadását biztosítani, de nagy gondja volt az altajisztikai tanszékkel közösen indított *Studia Uralo-Altaica* idegen nyelvű sorozat fenntartására is. Az utóbbi a vele párhuzamos magyar nyelvű *Supplementa* alorozattal együtt az 50. számot, az előbbi pedig a 40. számot érte el. Ezek a kiadványok tanítványai előtt is nyitva álltak: itt jelentek meg a Mikola-iskolához tartozó fiatalok első tanulmányai, melyek jó elvi alapokra és megbízható (jobbára saját gyűjtésű) adatokra épülnek. Ennek az iskolának a tagjai a nála eltöltött évek alatt szép örökséget kaptak, amellyel bizonyosan jól fognak sáfárkodni. Ám a Mikola-iskola további sorsa most bizonytalan. Nagyon nehéz feladat lesz e doktori képzést olyan színvonalon folytatni, ahogyan ő tette.

Tibor máig feldolgozhatatlan eltűnése köreinkből új nevet csatol ahhoz a szomorú listához, amely az utóbbi években fiatalon elhunyt kollégáink nevéből áll össze: Korenchy Éva, Erdélyi István, Mikko Korhonen, Hartmut Katz,

Wolfgang Veenker. Mindnyájuknak voltak tervei, Mikolának szintén: nagyon várta életének egy könnyebb korszakát, amikor gondtalanabban dolgozhat tervezett témáin. A természet fatális tévedése, hogy halálba taszítja olykor azokat is, akik erre nem szolgáltak rá, s akiknek a hiánya pótolhatatlan. Kegyetlen igazságtalanság ez az érthetetlen elmúlás. Tibor arcvonásait, megjelenését, mimikáját, csendes halk megfontoltságát memóriánk megőrzi. A későbbi korok azonban gondolataiból fogják ismerni és tisztelni őt. Ez azonban csekély vigasz a család és a barátok számára.

Hajdú Péter

Mikola Tibor tudományos munkássága (bibliográfia)

Összeállította: Janurik Tamás – Miksi Szilvia

1. A finn nyelv áttekintése. Budapest, 1961.
2. Még egyszer a *-ság, -ség* képzőről. NyK 64 (1962): 299–308.
3. Egy magyar szócsalád eredetéhez. NéNy. 5–6 (1962): 41–47.
4. Hans Fromm, Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. Ismertetés. NyK 64 (1962): 386–388.
5. Toivo Vuorela, Suomensukuiset kansat. Ismertetés. NéNy. 5–6 (1962): 137–139.
6. A nyelvtudomány, mint az ős- és néptörténet forrástudománya. Moór Elemér könyve. Ismertetés. Tiszatáj 1962/9: 10.
7. Etimológiai megjegyzések. NyK 65 (1963): 406–410.
8. Jelentéstani megjegyzések a *reg* szócsaláddal kapcsolatban. NéNy. 7 (1963): 55–58.
9. Papp István: Finn–magyar szótár. Ismertetés. NyK 65 (1963): 207–210.
10. Az 1962. év finnugor nyelvészeti munkássága. Annotált bibliográfia. (Hajdú Péterrel közösen). NéNy. 7 (1963): 163–178.
11. A palato-veláris mássalhangzók velarizáló hatása az ősmagyarban. NéNy. 8 (1964): 23–31.
12. Szamojéd nyelvtanulmányok. NyK 66 (1964): 35–42, 279–284.
13. Zur Etymologie einer ungarischen Wortfamilie. ALH 14 (1964): 317–326.
14. Az 1963. év finnugor nyelvészeti munkássága. Annotált bibliográfia. (Hajdú Péterrel közösen). NéNy. 8 (1964): 65–83.
15. A szóhasadás kérdéséhez. MNy. 61 (1965): 35–40.
16. A *-t* tárgyrag eredetéhez. NytudÉrt. 46 (1965): 57–62.
17. Zur Frage des ostjakischen Wortbildungssuffixes *l, t, λ*. UAJb. 37 (1965): 51–52.

18. Az 1964. év finnugor nyelvészeti munkássága. Annotált bibliográfia. (Zemplényi Verával közösen). NéNy. 9 (1965): 81–100.
19. Szamojéd névutók. NéNy. 10 (1966): 29–38.
20. A tárgyrag és a tárgyas ragozás kérdéséhez. MNy. 62 (1966): 441–461.
21. Björn Collinder: Introduktion till de uraliska språken. Ismertetés: NéNy. 10 (1966): 86–87.
22. Bo Wickman: Svensk–ungersk ordbok. Ismertetés: NéNy. 10 (1966): 86–87.
23. Enzische Sprachmaterialien. ALH 17 (1967): 59–74.
24. Adalékok a finn diftongusok történetéhez. NéNy. 11 (1967): 19–25.
25. Die materielle Kultur der Nganasanen. Popov, The Nganasan. Ismertetés. Ural-Altäische Jahrbücher 39 (1967): 286–288.
26. O zatemnennii lično–pritižatel'nyh suffiksov. In: Congressus Secundus Internationalis Fenno–Ugristarum. Pars I. Helsinki, 1968: 339–341.
27. Kritikai visszapillantás. NéNy. 12 (1968): 29–37.
28. A XX. század külföldi írói. Észti irodalom. Budapest 1968.
29. Sajansamojedische Etymologien. UAJb. 40 (1968): 35–38.
30. Gyula Décsy, Yurak Chrestomathy. Ismertetés. NyK 70 (1968): 248–251.
31. Z. N. Kuprijanova, Epiceskie pesni nencev. Ismertetés. NyK 70 (1968): 251–252.
32. Robert Austerlitz, Finnish Reader and Glossary. Ismertetés. ALH 18 (1968): 251–252.
33. Papp István, A finn nyelv alapelemei. Ismertetés. NéNy. 12 (1968): 82–83.
34. Miscellanea Samoiedica. NéNy. 13 (1969): 17–23.
35. Die Entstehung der Palatalitätskorrelation im Samojedischen. UAJb. 41 (1969): 164–168.
36. Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez. NyK 72 (1970): 59–93.
37. Démonstrativite ou démonstrativique? NéNy. 14 (1970): 11–23.
38. Rédei Károly, Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Ismertetés. NyK 72 (1970): 238–240.
39. A nyenyec gégezárhangok és a magyar *út* szó eredete. NéNy. 15–16 (1971–1972): 45–50.
40. István Erdélyi, Selkupisches Wörterverzeichnis (Tas-Dialekt). Ismertetés. NyK 74 (1972): 264–267.
41. Ugor ikerszavak I. NéNy. 17–18 (1973–1974): 55–62.
42. János Balázs, Funktionswerte der Pronominalität. Ismertetés. NyK 76 (1974): 448–453.
43. Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen). Akadémiai Kiadó – Mouton. Budapest – den Haag – Paris 1975.
44. N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. Aus dem Niederländischen ins Deutsche übersetzt von T. Mikola. Studia Uralo–Altaica 7 (1975).
45. Zur Geschichte der Stimmbandverschlusslaute im Nenzischen. In: Congressus Tertius Internationalis Fenno–Ugristarum. Pars I. Tallinn 1975: 737–741.
46. Hangtan és jelentéstan az etimológiában. In: Az etimológia elmélete és módszere. NytudÉrt. 89 (1976): 209–212.
47. A szamojéd koaffixum eredetéről. NéNy. 19–20 (1975–1976): 155–163.
48. Materialien zur wotjakischen Etymologie. Studia Uralo–Altaica 9 (1977): 188.

49. Zum Ursprung des samojedischen Koaffixes. In: *Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of Alo Raun. Indiana University Uralic and Altaic Series, Volume 131* (1977): 191–198.
50. *Uralisztika 1945–1975. NéNy. 21* (1977): 153–220.
51. Pais Dezső, A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. *Ismertetés. NyK 79* (1977): 369–371.
52. Ago Künnap, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe I. *Ismertetés. NyK 79* (1977): 391–394.
53. *Fenno-ugristica I–II. Ismertetés. NyK 79* (1977): 434–436.
54. István Futaky, Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen. *Ismertetés. ALH 28* (1978): 172–174.
55. Zur Frage der Pluralzeichen im Juraksamojedischen. In: *Explanationes et tractationes fenno-ugricae in honorem Hans Fromm. Hrsg. von E. F. Schiefer. München 1979. 195–199.*
56. A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéhez. *NyK 81* (1979): 113–118.
57. Ja. N. Popova 1935–1977. (Ju. N. Morevvel közösen). *NyK 81* (1979): 395–396.
58. Hajdú Péter – Domokos Péter, Uráli nyelvrokonaink. *Ismertetés. NyK 81* (1979): 398–400.
59. Wolfgang Steinitz, Ostjakologische Arbeiten I–II. *Ismertetés. NéNy. 22–23* (1978–1979): 257.
60. László Honti, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. *Ismertetés. NéNy. 22–23* (1978–1979): 258.
61. Zur Geschichte des Plurals im Nenzischen. In: *Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 12. Wiesbaden 1979. 189–194.*
62. Enyec és nganaszan nyelvi adalékok. *NyK 82* (1980): 223–236.
63. A cseremisz redukált magánhangzók eredetének kérdéséhez. *NyK 82* (1980): 271–279.
64. Hozzászólás a Történeti nyelvtanításunk helyzete és feladatai c. előadáshoz. *Ny-tudÉrt. 104* (1980): 29–34.
65. The Syntactic Role of the Demonstrative Pronomina in PU. In: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-ugristarum. Pars II. Turku 1980: 99.*
66. A tárgyaz ragozás eredetének kérdéséhez. In: *Nyelvészeti Tanulmányok. Lakó-Emlékkönyv. Budapest, 1981: 119–125.*
67. Mészöly Gedeon és a finnugor nyelvtudomány. *MNy. 77* (1981): 303–307.
68. Die syntaktische Funktion der Demonstrativpronomina im PU. In: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-ugristarum. Pars VI. Turku 1981: 441–446.*
69. Adalékok a szelkup vokalizmus történetéhez. *NéNy. 24–25* (1980–1981): 237–245.
70. Deme László köszöntése. *NéNy. 24–25* (1980–1981): 7–12.
71. Wolfgang Steinitz, Ostjakologische Arbeiten. Band IV. Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie. *Ismertetés. NéNy. 24–25* (1980–1981): 402–403.
72. *Congressus Quartus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini Habitus. Pars II–IV. Ismertetés: NéNy. 24–25* (1980–1981): 403–409.

73. Suomen ja unkarin kieleen kohdistuvista areaalikielitetieteellisistä tutkimuksista. In: Ulkomaan lehtorit Unkarissa 17.–22. 5. 1982. Castrenianumin toimitteita 25. 1963: 41–48.
74. Adalékok a nyenyec nazálisok történetéhez. Urálsztikai Tanulmányok. Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére. Budapest 1983: 267–273.
75. Einige Probleme der enzischen Phonologie. In: Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Hrsg. von P. Hajdú und L. Honti. Budapest 1984: 29–32.
76. Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte der nordsamojedischen Sprachen. In: Dialectologia Uralica. Erstes internationales Symposium zur Dialektologie der uralischen Sprachen. 4.–7. September 1984 in Hamburg. Thesen zu den Vorträgen und Vorschlägen zur Klassifizierung und einheitlichen Beschreibung der Dialekte der uralischen Sprachen. Hrsg. von Wolfgang Veenker. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, Heft 6. Hamburg 1984. 73–75.
77. Mediale Konjugation in den uralischen Sprachen. NyK 86 (1984): 398–403.
78. Der Kampf der lappischen Minderheiten für Gleichberechtigung und Entwicklung der nationalen Kultur. In: Probleme des Friedens und des gesellschaftlichen Fortschritts in Kultur, Literatur und Sprachen Nordeuropas. Wissenschaftliche Beiträge der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald zur Nordeuropa-Forschung. Greifswald. 1985: 125–129.
79. Beiträge zur nganasanischen Sprachgeschichte. FUM 10 (1986): 243–247.
80. Ikerszók és parallelizmusok az obi-ugor nyelvekben. NéNy. 29–30 (1985–1986): 143–149.
81. Einige Probleme der samojedischen Vokalgeschichte. In: Studien zur Phonologie und Morphologie der uralischen Sprachen. Studia Uralica 4. Wien, 1987. 330–335.
82. Az uráli számjelek eredetének kérdéséhez. Urálsztikai Tanulmányok 2. Bereczki-Emlékkönyv. Budapest, 1988. 283–288.
83. Geschichte der Samojedischen Sprachen. In: The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences, Ed. by D. Sinor. Leiden – New York – København – Köln, 1988. 219–263.
84. Anwendungsmöglichkeiten für den Computer bei der Untersuchung samojedischer Sprachen in Szeged. Specimina Sibirica 1 (1988): 149–151.
85. Stimmbandverschlusslaute in enzischen Nominal- und Verbalstämmen. Viertes Internationales Symposium Uralische Phonologie 4.–8. September 1989 in Hamburg. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, Heft 8. Hamburg, 1989. 120–121.
86. Svoeobraznye vidy nejtralizacii v ural'skih jazykah. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-ugristarum. Summaria dissertationum 2/A. Debrecen, 1990. 154.
87. Stand und Erforschung der Dialekte der samojedischen Sprachen. Congressus Septimus Internationalis Fenno-ugristarum. Rundtischgespräch Dialectologia Uralica. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica, Heft 10. Hamburg, 1990. 53–55.
88. Mediale Konjugation in den uralischen Sprachen. In: Materialy VI. Mezdunarodnogo kongressa finno-ugrovedov, II. Moskva, 1990. 341–344.

89. Spezifische Arten der Neutralisierung in den uralischen Sprachen. *NéNy.* 33 (1989–1990): 29–38.
90. *Láb* szavunk eredetéhez. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1991. 435–436.
91. Károly Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch I. Ismertetés. *NyK* 92 (1991): 207–208.
92. Zsirai Miklós finnugor nyelvészeti munkássága. In: Uralisztikai Tanulmányok 5. Zsirai Miklós-Emlékkönyv. Budapest, 1992. 16–21.
93. Heikki Paasonen osztjáföldi levelei Otto Donnerhez. Közzéteszi Hajdú Péter és Mikola Tibor. A svéd nyelvű leveleket Mikola Tibor fordította. In: Uralisztikai Tanulmányok 5. Zsirai Miklós-Emlékkönyv. Budapest, 1992. 164–181.
94. Der Kampf der Lappen für die Entwicklung der nationalen Kultur. In: Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Szombathely, 15.–17. Oktober 1992. Thesen des Symposiums. *Specimina Sibirica. Supplementum I* (1992): 30–31.
95. Hajdú Péter 70 éves. In: Hajdú Péter 70 éves. *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes* 15. Budapest, 1993. 9–16.
96. Szófaváltás a szamojédben. In: Hajdú Péter 70 éves. *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes* 15. Budapest, 1993. 275–280.
97. Hozzászólás a finnugor országok és tagköztársaságok rektorainak konferenciáján. In: Conference of Rectors from the Fenno-Ugric Countries and Republics. Szombathely, 27–29. September 1993. *Specimina Sibirica. Supplementum II* (1993): 93–96.
98. Der Kampf der Lappen um die Förderung der nationalen Kultur. In: Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Materialien eines Symposiums 15.–17. Oktober 1992 in Szombathely. *Specimina Sibirica* 8 (1993): 105–114.
99. Kausative Konstruktionen in den uralischen Sprachen. *NéNy.* 36 (1995): 251–265.
100. Beiträge zur Morphonologie des Nganasanischen. In: *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum* 10.–15. 8. 1995. Pars II. Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum (Jyväskylä 1995): 80–81.
101. *NéNy.* 37. (szerk.) Mikola Tibor. Szeged, 1996.
102. Beiträge zur Morphologie des Nganasanischen. *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum* III. Jyväskylä, 1996. 162–165.
103. Glottisverschlusslaute in enzischen Nominal- und Verbalstämmen. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 18–19. Hamburg, [1994–95.] 91–95.
104. Zur Geschichte der auslautenden Tenues im Lappischen. Larsson, Lars-Gunnar (Hrsg.) *Laponica et Uralica*. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20–23. April 1994. Uppsala, 1996. 99–102. (*Studia Uralica Upsalensis* 26.)
105. Megjegyzések az enyec igemódok történetéhez. Bereczki András – Klima László (szerk.) *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. Budapest, 1996. 186–7.
106. J. Wolfgang Veenker 1940–1996. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54. Helsinki, 1997. 415–418.

107. Szer. Büky László (szerk.) Nyíri Antal kilencvenéves. Szeged, 1997. 125–127.
108. Mediális igék az észtkben és a magyarban. A. Nurk – T. Seilenthal (szerk.) *Észt hungarológia 75. (Eesti hungarologia 75.) Bibliotheca Studiorum Hungaricarum in Estonia*. Turku, 1997. 133–142.
109. Az uráli vokalizmus kérdései. *NéNy.* 38 (1997): 243–255.
110. Abstraktisubstantiivien muodostaminen suomalais-ugrilaisissa kielessä. *MSFOu.* 228 (1998): 332–335.
111. Zur Frage des protosamojedischen Konsonantismus. Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen. *Specimina Sibirica XIV*. Szombathely 1998. 83–92.
112. A nyelvészet oktatása és kutatása a szegedi egyetemen. *NéNy.* 39 (1998): 145–162.
113. Eberhard Winkler, Krewinisch: Zur Erschliessung einer ausgestorbenen ostseefinischen Sprachform. *NéNy.* 39 (1998): 229–230.
114. Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez. *NyK* 96. (1998–99): 120–123.
115. Nyelvészet. Linguistics. A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. (Szerk. biz. elnöke: Rácz Béla) Szeged, 1999. 184–198.
116. A magyar műveltető szerkezet története, finnugor háttere. Büky László – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondat-történet*. 1998. Szeptember 23–24. Szeged, 1999. 109–119.
117. Wolfgang Schlachter 1908–1999. *NyK* 96 (1998–99): 120–123.

Nyelvészetről – könnyedén

Johanna Laakso: Karhunkieli. Pyyhkäisyjä suomalais-ugrilaisten kielten tutkimukseen. [Medve-nyelv. Nyalintások a finnugrisztikába] *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 729*. Helsinki – Tampere 1999. 129 l.

Eeva Kangasmaa-Minn: Mitä tulikaan sanotuksi. Omakohtaisia kielitieteellisiä oivalluksia. [Mit is mondtam. Szubjektív nyelvészeti felismerések] *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 61*. Turku 1999. 53 l.

Látszólag semmi sem indokolja, hogy ezt a két könyvet egy cikkben belül ismer-tessük. Johanna Laakso művét a tudományos ismeretterjesztés műfajába lehet sorolni. Kötetét elsősorban felvételiző diákoknak szánta, de ajánlja az érdeklődő nagyközönségnek is. Eeva Kangasmaa-Minn könyvét pedig az őt és munkássá-gát ismerő nyelvész kollégák forgatják majd örömmel. Johanna Laakso pályája csúcán álló tudós a Helsinki Egyetemen, Eeva Kangasmaa-Minn pedig turkui kollégáitól ezt a rendhagyó emlékkönyvet kapta 80. születésnapjára. Nem mun-katársai és tanítványai írtak a tiszteletére tanulmányokat, nem is saját régi írásai jelentek meg új kiadásban, hanem ő maga foglalta össze azokat a témákat, me-

lyek hosszú, gazdag élete során mindvégig foglalkoztatták, s melyek szervesen egymáshoz kapcsolódva egységes, teljes életművet hoztak létre.

Azért kerül a két mű mégis egymás mellé, mert közös vonásuk, hogy szerzőik jókedvükben írták őket. Minden mondatukon érződik a derű, nyoma sincs az erőlködésnek, a homlokráncoló fontoskodásnak. Hatalmas tudásanyag – nem aprópénzre, hanem gyémántszemcsékre váltva. Ahogy Eeva Kangasmaa-Minn képes iróniával és öniróniával visszatekinteni pályájára, úgy Johanna Laakso is találóan könnyed szellemességgel fogalmaz, akár saját szakmájáról, akár az előítéletekről vagy a történelem furcsa fíntorairól van szó. Mindkét könyv olyan könnyedséget sugároz, mely egy pillanatra sem válik könnyelműséggé, a problémákat nem igyekeznek elmosni akkor sem, ha a humor felől közelítik meg őket.

Aki már próbálta, az tudja, hogy milyen nehéz színvonalas ismeretterjesztést írni. Egyszerűen, érthetően közvetíteni évszázados hagyományokon alapuló tudományos ismereteket. Ez sikerült Johanna Laaksónak, aki könyvében dióhéjban mutatja be mindazt, amivel egy finnugor szakos hallgató tanulmányai során találkozhat: szól az általános nyelvészeti alapokról, a nyelvek sokféleségéről és genetikai összefüggéseiről, a finnugor nyelvcsaládról, azon belül részletesebben azokról a csoportokról, melyek a Helsinki Egyetemen a kutatás középpontjában állnak: a balti-finnekről, az észtekről, a lappokról és a magyarokról. A rokon nyelvek jellemzése mellett szó esik az egyes népek történelméről, kultúrájáról, mai társadalmi, politikai helyzetükről, problémáikról is.

Az Laakso titka, hogy mindig nagyon konkrét, mindenre van példája, sohasem fogalmaz homályosan. Érzékelteti a téma szélességét és mélységeit, de nem rettent el az olvasót, inkább felkelti a figyelmét. Mindenről nem beszélhet, de bibliográfiai utalásai kiváló iránytűként szolgálnak a könyvtárnyi irodalomban. Az ő bemutatásában a finnugrisztika nem valami ósdi tudomány, „molyrágta medvebunda”, ahogy a fülszöveg fogalmaz, hanem izgalmas, a mai kor kihívásaira válaszoló diszciplína. Ha én pályaválasztás előtt álló fiatal lennék, e könyv hatására biztosan finnugor szakra jelentkeznék.

Laakso a számítógép virtuózáként is ismert, nem csoda, hogy maga készítette a kéziratot tördeléssel, illusztrációkkal együtt, s tetszetős, jól áttekinthető könyvet ad az olvasó kezébe. Találó címek és alcímek, a fejlécen szellemes kérdések, hívószavak utalnak az oldal témájára, s a bekeretezett oldalak jól kiválasztott, sokrétű információt közölnek. Hihetetlenül sok minden belefér ebbe a vékony könyvbe. Ízelítőül néhány az illusztrációk közül: nyenyec szöveg Lehtisalo mellékjeles átírásával és Salminen egyszerűsített ábécéje, Sztálin élete izsór nyelven, vepsze tankönyv részlete stb. Ezeket a szövegeket nem kell lefordítani a finn olvasó számára, de Kuratov komi versét vagy egy lív bölcsődalt nem lehet fordítás nélkül közölni, s Laakso le is fordítja őket ugyanúgy, ahogy Andres Rõuk észt költő versét, melynek versfőiben a betiltott zászló színeit (sini-must-

valge – kék-fekete-fehér) lehet olvasni, vagy a 18. században európai karriert befutott lapp verseket.

Johanna Laakso szerkesztett már enciklopédikus igényű összefoglaló művet a nyelvrokon népekről (Uralilaiset kansat, WSOY Helsinki 1991). Most megmutatta, hogy képes friss szemmel meglátni, és újdonságként tálalni a mások által unásig ismételtetett, közhellyé vált tényeket, és új oldaláról bemutatni tudományunkat.

A lakonikus fogalmazás Eeva Kangasmaa-Minn-nek is erénye. Szerzteágazó életművét négy témakör köré csoportosítja: ezek a fokváltakozás, a genitivus kérdése, a képzők szintaktikai szerepe és az aspektus problematikája. A karcsú kötetben mindegyik téma kifejtésénél végigkövethetjük a gondolatmenetet a problémafelvetéstől a megoldásig. Az egyes összefoglalásokat irodalomjegyzék zárja: az érdeklődő olvasó az ünnepelt számos tanulmányából tájékozódhat a részletek felől. A könyv szerkesztői (Päivi Rintala, Raija Alitalo, Eeva Herrala) előszavukban „független és előítéletmentes” (itsenäinen ja ennakkoluuloton) kutatónak nevezik a szerzőt, s erről az olvasó meg is győződhet. Munkásságában kétféle iskola tanításai összegződnek: egyrészt a Paavo Ravila nevével fémjelzett turkui fennisztika és finnugrisztika, másrészt az amerikai strukturalizmus, melyet a fiatal tudós első kézből, szinte elsőként sajátított el és alkalmazott kutatásai-ban. A finn nyelvtől indult ki, majd vizsgálatait kiterjesztette a finnségi nyelvekre, később a cseremiszre, s ezeknek összehasonlítása vezette el a finnugor összefüggések meglátásáig.

A cseremisszel összehasonlítva vette például észre, hogy mennyire eltérő a birtokos személyjelek szintaktikai funkciója a finnugor nyelvekben. Míg a balti-finn nyelvekben a Px csak laza enklitikum (ezért is tűnhetett el az észben vagy a finn beszélt nyelvben), a cseremiszen, mordvinban, magyarban birtoklás kifejezésekor a predikatív szerkezet elengedhetetlen eleme: cser. *ergem ulo, üdärem uke* 'fiam van, lányom nincs'.

Bár Kangasmaa-Minnt élete során elsősorban szintaktikai, morfoszintaktikai kérdések izgatták, alkalmasint hangtani problémákkal is szembesült. Amerikai éveiben anyanyelvének tanítása közben volt kénytelen végiggondolni Setälä fokváltakozási elméletét. A finn nyelvészetnek ezt az érinthetetlennek tűnő, minden hangtani jelenségre magyarázatul szolgáló tételét vont a kétségbe, amikor kijelentette, hogy nincs értelme rövid kezdetű geminátárról beszélni, sem megkülönböztetni egymástól a többeli (radikális) és a végződésbeli (szuffigális) fokváltakozást.

Amikor nyolcvanéves tudós visszatekint pályájára, fokváltakozással kapcsolatos tanulmányait a szemtelen időszakába sorolja. Ezt követte a genitivuskutatás sok bizonytalansággal teli kora, mely máig korrekciókat és önkorrekciókat hoz magával. Tudvalevőleg a finnségi nyelvekben számos, sokféle funkciójú *n-*

elemű végződés van, többek között genitivus, dativus, instruktivus, illativus rag, melléknévképző, dualis és pluralis jel. Ezeknek eredete és története régóta foglalkoztatja a nyelvészeket. Az egyik fő kérdés az, hogy vajon az adverbális vagy az adnominális használat volt az eredeti. Kangasmaa-Minn az Alhoniemi-émlékkönyvben még az adnominális eredet mellett érvelt (Suomalais-ugrilaiset omistussuhteet. Systeemi ja poikkeama. Turku 1993. TYSYKLJ 42.) mondván, hogy a genitivus adverbális használata akkor jelent meg, amikor az igei frázis valamilyen okból a birtokos jelző és a jelzett szó közé ékelődött. Most viszont már fordítva gondolja: mivel a predikatív szerkezet az alapvető, az alapmondatban az adverbális viszony az elsődleges.

A nomen és a verbum eredetének és szintaktikai funkcióinak kérdése újra és újra felbukkan, akkor is, amikor Kangasmaa-Minn saját bevallása szerint sokkal nyugalmasabb vizeken evez, például a képzőket vizsgálja. Elfogadjuk, hogy Ravi-la tanítványaként a nominális mondatot tartja régebbinek, de az az állítása már nehezebben emészthető, hogy az ige csak akkor aktív szintaktikailag, ha képző segítségével névszó lett belőle („verbistä tulee syntaktisesti toimiva vasta kun se on johtimen avulla tehty nominiksi” 35. l.). Magyarozatként azt fűzi hozzá, hogy az időjelek eredetileg deverbális nomenképzők voltak. Ugyanígy ellenvetésre sarkall az a megállapítása, hogy a személyragok eredetileg bizonyára csak névszóhoz kapcsolódtak („persoonapäätteet ovat ilmeisesti alunperin kiinnittyneet vain nominiin” 38 l.). Egyébként pedig meggyőzően érvel amellett, hogy a képzőknek nem csupán szemantikai, hanem szintaktikai funkciójuk is van. A *Tyttäreni opiskelee* 'Lányom tanul /tanulmányokat végez' mondatban az ige mellett, hogy kifejezi a cselekvő számát, személyét, a cselekvés idejét, a cselekvés módjára is utal, vagyis, hogy főfoglalkozásban, valamely felsőoktatási intézményben tanul a leány. Éppen a frekventatív *-skele-* képző az, mely a módhatározói viszonyt hordozza. A szerző egyéb kérdésekre is kitér, mint például az igeenevek és a deverbális névszók különbségére, vagy az igeképzőknek és az ige tárgyának a viszonyára.

Eeva Kangasmaa-Minn munkásságában hangsúlyos helyet foglal el az aspektus kérdése is, melyről egyetemi tanulmányai során nem is hallott. Finnugor nyelvekben az aspektus többféleképpen is megjelenhet (szemantikai, szintaktikai, pragmatikai szinten), valamint az ige szemléletet, az időt és az akcióminőséget kifejező elemek a gyakorlatban nehezen szétválaszthatók. Szó esik az igeenevek időjelölő képességéről, s megtudjuk, hogy akár határozóragnak is lehet idővonatkozása: a *tulen uimasta* 'úszásból jövök', vagy a *menen uimaan* 'úszni megyek' kifejezésekben az előidejűséget az elativusrag, az utóidejűséget az illativusrag fejezi ki, s akkor az *olen uimassa* 'úszom, úszásban vagyok' kifejezésben az inessivusrag hordozza az egyidejűség jelentését.

Kangasmaa-Minn a nem rokon nyelvek tanúságát is fel tudta használni kutatásaiban. A képzők szintaktikai funkciójának felismeréséhez például az amerikai carrier-indiánok poliszintetikus típusú nyelvének vizsgálatával jutott el. Ezek az indiánok egy hasonlatban felbukkannak a könyv más helyén is. Hadd zárjam ennek idézésével méltatásomat ízelítőként a sokak által tisztelt, bölcs tudós stílusából: „Meglepő, hogy a nyelv építőelemei, a ragok és a képzők mind alakjuk, mind funkciójuk szerint mennyire egységesek az uráli nyelvcsaládban egészen a vogulig vagy a nyenyecig menően. Népként bizonyára nem a Volga-könyökből, hanem sokkal közelebből származunk, de nyelvünk a Volga-könyökből, vagy még messzebből való. Minden hangtani, lexikai és frazeológiai európaizálódásunk ellenére magunkkal hordozzuk nyelvi örökségünket, mint a carrier-indián asszonyok férjük mumifikálódott holttestét, anélkül, hogy egy pillanatra is megválnánk tőle. De miért is kellene megválnunk?” (43. l.)

Csepregi Márta

Pusztay János „Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Uralische)”

Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 43. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995.

Annak a ténynek az előrebocsátásával kezdem Pusztay könyvének értékelését, hogy alaposan elolvastam; igyekeztem a könyv különböző helyein lévő állításokat egymással is összevetni, valamint a számomra elérhető nyelvtudományi szakirodalomban előadott nézetekkel és saját ismereteimmel szembesíteni. A könyv alcímében a „Diskussionsbeitrag” szó szerepel, ezért remélhetőleg jó néven veszi a szerző, ha nézeteiről véleményt nyilvánítanak, vitáznak velük. Most én is ezt teszem (igaz, nem úttörőként). A következőkben elsősorban a címben jelzett művet kívánom mérlegre tenni, miközben szükségszerűen bizonyos mértékig tekintettel leszek tetemes mennyiségű publikációjának egyikéremásikára is, amelyek a könyv témájához kapcsolódnak, hogy minél alaposabban kihámozhassam belőlük, miképpen kíván Pusztay hozzájárulni az uráli alapnyelvvel kapcsolatos kutatásokhoz.

Az ismertető mű mottója sokat sejtet: „Ein alter Irrtum hat mehr Freunde als eine neue Wahrheit”. Az olvasónak arra kell számítnia, hogy gyökeresen új felfedezésekkel, olyan, tudományosan megalapozott magyarázatokkal lepi meg olvasóját a szerző, amelyek olvastán sutba vágthatjuk eddigi ismereteinket. E forradalmian új eszméket pedig az előszó megfogalmazása szerint az alábbi kérdéskörben várhatjuk: „Im letzten Jahrzehnt habe ich den Sprachkontakten und

der Sprachentwicklung in Sibirien einige kürzere oder längere Studien gewidmet. Mein Ziel war es, in diesen Arbeiten auf wesentliche typologische und materielle Übereinstimmungen in der Grammatik der uralischen und der genetisch unterschiedlichen Gruppen zuzuordnenden paläosibirischen Sprachen hinzuweisen. Aufgrund dieser Analysen kann man hinsichtlich der sprachlichen Entwicklung in der Periode vor der Herausbildung der Grundsprachen gewisse paläolinguistische Schlüsse ziehen. In der vorliegenden Arbeit trage ich diese Schlußfolgerungen als Diskussionsbeiträge vor" (5). Ezt követően (9–132) kísérhetjük figyelemmel a szerző fejtegetéseit. Egy rövid bevezető (I. Einleitung 9–10) után az általa feltételezett északkeurázsiai nyelvi zónát ismerteti (II. Die nordeurasische sprachliche Zone (NEASZ), 11–37), majd három olyan fejezet követi egymást, amelyeket a szerző „exkúrsok”-ra és egy, amelyet alpontokra tagolt (III. Einige Fragen der Rekonstruktion des Protouralischen, 39–58, öt exkúrsussal; IV. Analyse des protouralischen Wortschatzes, 59–82, két alponttal; V. Zur Gruppierung der uralischen Sprachen, 83–101, négy exkúrsussal; VI. Zu den vorprotosprachlichen Entwicklungen in der NEASZ, 103–113, négy exkúrsussal; VII. Zur Herausbildung des Protouralischen, 115–122; VIII. Linguistisches Denkmodell für die Bestimmung der Urheimat, 123–124). A művet az irodalom- (Literatur, 127–129) és a rövidítésjegyzék (Abkürzungen, 130–132) zárja le. A művet fejezetek szerint ismertetem, hogy megkönnyítsem mind a saját dolgomat, mind az olvasóét, hiszen egymáshoz meglehetősen lazán kapcsolódó részek együtteséről van szó.

„I. Einleitung” (9–10)

Valójában nem tudom eldönteni, mennyire kell komolyan venni Pusztay szándékai szerint e könyvet (és az ezen témakörrel publikált cikksorozatát), amikor a bevezetésben maga így vall: „In den Exkursen werden die Themen oft skizzenhaft dargelegt und nicht immer in aller Ausführlichkeit behandelt. Vieles ist ein Gedankenspiel...” (10). Ha az „Exkurs” Pusztaynál is úgy értendő, miként azt a „Duden. Deutsches Universalwörterbuch” (Mannheim – Wien – Zürich 1989) érti: „Exkurs... *Erörterung in Form einer Abschweifung*”, akkor a szerző voltaképpen beismeri, hogy egymással csak lazán összefüggő írásokat tett közzé egy kötetben, amelyeket egyébként is gyakran csak vázlatosan adott elő, és az egész jobbára csak játék az ötletekkel. Kérdés, hogy ez-e a legalkalmasabb forma arra, hogy valaki egy elméletet adjon elő?

„II. Die nordeurasische sprachliche Zone (NEASZ)” (11–37)

Jogosan állapítja meg a szerző, bár triviális, hogy az alapnyelv hajdan ténylegesen létezett és a kommunikációt szolgáló nyelv volt (11). Szól még arról, hogy az általa NEASZ-ként elnevezett (nyelv)területen beszélt nyelveket vagy egy részüket egyesek egy hipotetikus, ősi makronyelvcsalád tagjaiként kezelik. Ismertet röviden egyéb rokonítási kísérleteket, jogosan megállapítva, hogy Swadesh önkényesen értelmezte az uráli nyelveket a maga „dene-finn” hipotézisének kialakításakor (13). A tipológiai egyezések kapcsán érinti a nyelvszövetség (Sprachbund) kérdését (13 kk.).

Ha jól értem Pusztayt, az alábbi megállapítást Hajdú Péternek (1979) (lapszám nélkül!) tulajdonítva közli: „So bilden das Ketische und manche sölkupischen Mundarten ein Mikroareal aufgrund der Unterscheidung der Kategorien genus animatum und genus inanimatum [= inanimatum?; H. L.]” (15). Hajdú azonban éppenséggel ellentétes értelemben nyilatkozik az idézett műben: „We have deliberately not listed among the languages of the North-West Siberian area Enets, Tawgi, Tungus, Ket and Chulim Turkish languages, which belong here only marginally, as they are connected with other Sprachbunds too” (Hajdú 1979: 20). Egyébként valóban szoktak hivatkozni az élő és élettelen fogalmának a szelkup általi megkülönböztetésére; ennek az állításnak a végső forrása Prokofjev egy cikke (Prokofjev 1931: 95), viszont az igazán alapos és modern szelkup grammatika szerzői ezt tévedésnek minősítették (Kuznecova et al. 1980: 170); egyébként ez utóbbi művet is hiányolom az irodalomjegyzékből – sok egyébbel egyetemben (ld. alább).

Pusztay szerint a következő jegy is a szelkup–ket közös sajátosságok közé tartozik: „Auch eine gemeinsame ketisch-sölkupische Isoglosse ist die Eigenart, manche Kasussuffixe an den Nominativ, andere wiederum an den Genitiv zu knüpfen” (15). Ebben nem kell valami közös szelkup–ket újítást, kölcsönhatást látni, mivel a genitivushoz járuló szelkup esetragok korábban névutók voltak, ezek a mai szóalakok „genitivusragos névszó + névutó” szerkezetekből alakultak ki (vö. pl. Becker 1978: 172), amilyenek találhatók pl. a finnségi nyelvekben is (ld. pl. Laanest 1982: 173).

Meglepőnek tartom, hogy a szerző minden megokolás nélkül az agglutináló-izoláló nyelvek közé sorolja a finnugor és a szamojéd nyelveket (16). Az egyetlen „magyarázat”, amelyet ad, valójában csak egy ex cathedra kijelentés: „Der Unterschied zwischen agglutinierend-isolierenden und isolierend-agglutinierenden Sprachen liegt in der jeweiligen Dominanz der Typusmerkmale” (16). A Pusztay által idézett Korhonen-cikkek egyikében pedig éppen olyan megállapítás olvasható, amely a legkevésbé sincs összhangban Pusztaynak az uráli nyelvek agglutináló-izoláló jellegét hirdető tézisével: „Von ihrer morphophonemischen Struktur her können die meisten uralischen Sprachen als überwiegend,

wenn auch nicht rein agglutinierend gelten” (Korhonen 1980b: 88), még vö. „Gestützt auf gleichartige [= phonologische, morphologische und syntaktische; H. L.] Kriterien stellte er [= Vladimír Skalička; H. L.] fest, daß in den finnisch-ugrischen Sprachen auch gewisse den flektierenden und sogar den polysynthetischen Sprachen eigene Merkmale vorkommen, wenn auch der agglutinierende Sprachtyp vorherrschend ist” (Korhonen 1980b: 88).

Az alapnyelvi rekonstrukciók és a nyelvek származását szemléltető családfát bírálók mindig arra hivatkoztak – és okkal –, hogy az August Schleicher által megalkotott családfafogalom természettudományi (biológiai) indíttatású, amely azt sugallja, hogy a nyelv is éppen olyan élő szervezet, mint az állatok, éppúgy van szülőjük, testvérük stb. Természetesen lehet bírálni ezt a modellt, hiszen ennek is vannak fogyatékoságai. Úgy tűnik azonban, hogy Puszta próbál érvelni a családfamodell és a rekonstrukció ellen, de ő is szívesen operál biológiai természetű fogalommal (vérfertőzés: incestus), nem is egy alkalommal: „In diesem Verfahren [in der Rekonstruktion; H. L.] steckt aber die Gefahr eines incestus, wofür wir in der Geschichte der uralischen Sprachwissenschaft manche Beweise haben sehen können” (17, még ld. 39, 57). Én még elképzelni sem tudom, milyen lehet a rekonstrukciós vagy nyelvi vérfertőzés, legalábbis eddig még nem olvastam róla; ismét csak hiányolom, miért nem mellékelte Puszta ehhez irodalmi utalásokat, vagy sokkal inkább világos, egyértelmű példákkal illusztrálhatta volna állítását. Talán a történeti-összehasonlító módszert magát és az abból következő rekonstrukciós eljárást véli vérfertőzésnek. Ha igen, akkor a legutóbbi idők egyik legkiválóbb uralistája, a Puszta által is többször idézett Mikko Korhonen is elkövette e súlyos bűnt. Egyébként az általa többször emlegetett Helimskij is világosan letette a garast a Puszta által kárhoztatott családfa mellett (Helimskij 1982a: 7–9). Valószínűleg ez is elkerülte Puszta figyelmét.

A Puszta által előadott nézetekért fenntartás nélküli lelkesedéssel nyilatkozó Ago Künnap szerint is aktualitását veszítette az uráli családfa, hamisnak bizonyult az a feltevés, hogy az uráli nyelvek, beszélőik migrációja révén kerültek keletről nyugatabbi területekre (Künnap 1997, internet). A „radikális újítók” (amelynek „kemény magját” a Puszta János, Ago Künnap és Kalevi Wiik alkotja) szerint viszont nem is volt uráli stb. alapnyelv, hanem különböző nyelvű közösségek kapcsolatai folytán azok nyelvei hatottak egymásra, „összekeveredtek”, a kontaktus következtében egymáshoz hasonlatossá és elődeiktől különbözővé váltak. Ezért – úgymond – természetesen sem a rekonstrukciónak, sem a családfaszerű származási modellnek, sem az őshaza fogalmának nincs értelme. Ha – úgymond – nem volt alapnyelv, akkor a rokon nyelvek egymás közti kapcsolatait családfaszerűen ábrázolni botorság. Erről többen így is vélekednek, nem csak az eddig emlegetett „radikális újítók”. A finn Kaisa Häkkinen csak a családfamodell kritizálja vehemensen, az alapnyelv koncepciója ellen talán nem

emel egyértelmű kifogást. Ő arra hivatkozik, hogy az indogermán nyelvek esetében újabban nem szokás az egyes csoportok közti rokonsági viszonyokat ily módon szemléltetni (Häkkinen 1984: 1). Úgy vélem, meglehetősen tájékozatlanságot vagy szándékos egyoldalúságot tükröző megjegyzésről van szó, hiszen egyrészt ott ténylegesen jóval komplikáltabbak a viszonyok, másrészt nem is egészen igaz (vö. pl. Mallory 1991: 20, Beekes 1995: 30, 31, 44, Malmkjér 1995: 212). Úgy tűnik, hogy egy viszonylag friss indogermanisztikai bevezetésre hivatkozom, pl. Schmitt-Brandt, az indogermanisztika professzora sem sejt semmit sem abból, hogy ő is idejét múlta dolgokkal foglalkozik még a legújabb időkben is (Schmitt-Brandt 1998)... Hogy mennyire értelmetlen általánosítónak kijelenteni, hogy a családfa, a nyelvcsalád fogalma elavult, érdemes még hivatkoznom Pörings – Schmitz 1999-re, amely a 9. és a 10. fejezetben is aktuális tudományos fogalomként tárgyalja ezeket. Sőt, a dolog pikantériája, hogy ezt az EU-országok támogatásával tankönyvként hozták létre (ld. Pörings – Schmitz 1999: XI). Hát ennyit arról, hogy a nyelvcsalád és az alapnyelv napjainkra „kiment a divatból”...

Pusztay Korhonenre hivatkozva (de természetesen ismételtelen lapszám nélkül!) írja a következőt: „Vom Protouralischen behauptet er [= Korhonen; H. L.], daß es vor allem agglutinierend sei und daß diese Eigenschaft sich nach der finnougrischen Periode in den meisten Tochttersprachen weiter verstärkt habe. Von dieser Entwicklung zeuge die Ausdehnung der Deklination um den Preis des Zurückdrängens der Postpositionen” (17). Amit én Korhonen előadásában találtam, abban bizony nincsen szó arról, hogy a névszóragozás visszaszorította volna a névutózást az uráli nyelvekben, vö. Korhonen 1980b: 96... Az az állítás, amelyet Pusztay Korhonennek tulajdonít, hogy tudniillik az uráli nyelvekben az esetragok visszaszorították a névutózást, azért is meglepő, mert néhány oldallal később már ő maga így nyilatkozik: „Die Sprachen der NEASZ sind reich an Konstruktionen mit Postpositionen” (21), tehát nyilván az uráli nyelvekre is vonatkozik ez...

Az uráli őshazakutatást imígyen összegzi: „Die uralische Urheimat wird mit großer Wahrscheinlichkeit für Nordwest-Sibirien rekonstruiert [sic!; H. L.]” (18). Amennyire én ismerem az őshazakutatás szakirodalmát, vannak más feltevések is, célszerű lett volna utalni azokra. Azt pedig feltétlenül kívánatosnak tartottam volna megemlíteni (persze pontos szakirodalmi hivatkozásokkal), hogy ez az őshazaelmélet Hajdú Péter nevéhez fűződik. Ha nagy valószínűségűnek minősíti ezt a feltevést, akkor ez annyit jelent, hogy ő is elfogadja, vagyis hogy az uráli őshazát az adott területen lehet keresni, ám a későbbiekben mégsem ezt vallja (125). Azt végképp nem értem, hogyan kell és főleg mi célból az „őshazát rekonstruálni”...

Egyébként a Pusztay említette finnugor nyelvek magánhangzó-váltakozásai (18) mind kései eredetűek (az osztjákra ld. Honti 1973: 317), semmiféle történeti közülük nem lehet az általa felsorolt paleoszibériai nyelvi váltakozásokhoz, amint ezt a 19. oldalon lévő ábra sugallja.

A 19. (és a 35.) oldalon lévő táblázat szerint a finnben nincs η fonéma. Visszont pl. Fred Karlsson ennek az ellenkezőjéről tud (Karlsson 1984: 22). Ez esetben is szakirodalomra kellett volna hivatkoznia, amely alapján Pusztay ezt a nézetet előadta. Talán a következő mondat lenne az irodalmi hivatkozás: „Die Positionen des η und des postpalatalen Konsonantismus werden in (Pusztay 1989) ausführlich behandelt” (20)? Az irodalomjegyzékben azonban ilyen tétel nincs, a hozzá leginkább közel állóban (Pusztay 1988/89) erről a kérdésről egyáltalán nem esik szó...

Pusztayval (20) ellentétben nemcsak a mordvin és a cseremiszi túri el újabban a mássalhangzó-kapcsolatokat szókezdő helyzetben, hanem a finnségi nyelvek, a lapp, a vogul, az osztják és a magyar is. Megjegyzi még, hogy a paleoszibériai nyelvek ebből a szempontból nem egységesek, de erre itt nem tér ki, mert a „Pusztay 1989” tanulmányban részletesen foglalkozott vele – tehát ismét zsákutcába kerül az olvasó, ha ellenőrizni szeretné Pusztay írását, hiszen újra az iménti fantomcikkhez utasítja.

Meglehetősen kategorikus az az állítás, hogy „Einheitlich sind diese Sprachen [= die Sprachen der NEASZ; H. L.] auch darin, daß das *P/B* als Kasussuffix nicht vorkommt” (21). Nincs ugyan abszolúte semmi jelentősége sem ennek az állításnak, sem annak, hogy nem is egészen igaz, mégis megemlítem, hogy a legkeletibb osztják nyelvjárásban az approximativus ragja (*ä)pä/(a)pa* (ld. pl. Honti 1984: 123–124) tartalmazza azt az elemet, amelynek azonban, úgy tűnik, nem lenne szabad előfordulnia.

A NEASZ nyelveinek számjelöléséről, számjeleiről szólva a dualisi *N*-re a vogul idézi (egyedül az egész NEASZ-csoportból): „vog. *kole-n* 'ihr (beider) Haus' (vgl. *kole* 'sein Haus')” (24). Nem értem, mit akar itt jelenteni a „vgl.”. Aki ugyanis akárcsak némileg is járatos a vogul nyelvben, tudja, hogy *e* szó alapalakja (nominativusa) a *kol* 'Haus'; a *kole* 'sein Haus' szóalakban az *e* az egyes számú 3. személyű birtokos személyjel, a *kol-en* – ez a helyes szegmentálás és nem Pusztayé! – 'ihr (beider) Haus' szóalakban pedig az *en* a kettős számú 2. és 3. személy birtokos személyjele; tehát szó sincs arról, hogy a *kole* 'sein Haus' kapna egy dualisi *n*-t és ez által lenne a szóalak 'ihr (beider) Haus' jelentésű...

Azt is nehezen tudnám elfogadni, hogy „Betrachtet man die geographische Verbreitung der Dual-Sprachen, kann man feststellen, daß die Sprachen der NEASZ ein Kontinuum bilden. An der Peripherie dieses Kontinuums ist der Dual im Verkümmern begriffen, im Zentrum des Areals (vgl. die obugrischen

und die samojedischen Sprachen) »blüht« ein vollständiges Paradigma” (24). Aki ismeri az obi-ugor nyelveket, nyilván tudja, hogy a dualisi paradigma mind a névszó, mind az ige morfológiájában a legtöbb nyelvjárásban leépülőben van; a tavdai vogul nyelvjárásban ez a folyamat Munkácsi és Kannisto gyűjtőútjáig le is zárult.

„In einigen sprachphilosophischen Schriften [pl. melyekben?; H. L.] wird dem Praesens Priorität zugesprochen, obwohl die Tatsache, daß in der Urgemeinschaft die wichtigste Information die Mitteilung einer abgeschlossenen Handlung gewesen sein dürfte, für die Priorität der Praeteritalformen spricht” (25). Ez az egy mondat három megjegyzésre is késztet: (a) Honnét tudja Pusztay tényként („Tatsache”), hogy az ősi társadalmakban a praeteritumé volt a prioritás? (b) Pusztay azt sugallja, hogy az őstársadalmakban, pl. az uráli vagy a preuráli korban más törvényszerűségek mozgatták a nyelvi változásokat, a nyelv funkcionálását. Trubetzkoy-nak egy hasonló feltevésére Paul Thieme reagált meglehetősen erős, de találó szavakkal: „Trubetzkoy's Worte sind... nichts als eine starke Behauptung, für die er nicht einmal den Schatten eines Beweises erbringt. Sie sind etwas Schlimmeres. Sie stellen eine Todsünde gegen den ersten, wichtigsten Grundsatz aller historischen und prähistorischen Sprachforschung dar, nämlich daß wir uns die Entwicklung alter und vorgeschichtlicher Sprachen in exakter Analogie zu derjenigen der modernen vorzustellen haben” (Thieme 1954: 59–60). Én azért Thieme „Todsünde” kitételét túlzásnak tartom, hiszen a szabad véleménynyilvánításba sok minden belefér, de a szabadon ki nyilvánított véleményt csak akkor vehetjük komolyan, ha előadója nyomós érveket is felsorakoztat mellette... (c) Ha „tény”, hogy az őstársadalmaknak más időfogalmaik és annak megfelelő nyelvi vetületeik voltak, akkor miért az óvatos, már csak gyenge feltevésnek ható fogalmazás a mondat állítmányi részében: „gewesen sein dürfte”?

A magyar instabil tövű igék (saját elnevezésem), pl. *tesz*, *vesz* stb. elbeszélő múlt idejű alakjaiban – Györkére (1941) hivatkozva – Pusztay (25) időjel nélküli alakokat vél látni. Az általánosnak mondható nézet szerint azonban ezen alakok is *j időjelet tartalmaznak történetileg, amelyet hosszú magánhangzójuk bizonyít, pl. *tők* ~ *ték* (vö. pl. Honti 1985: 72). A ma jelöletlen osztják múlt idő is ugyanilyen időjelet tartalmazott, ill. egy nyelvjárásban tartalmaz még ma is (vö. Honti 1985: 71–72, Rédei 1990, 1991, további irodalommal). Ennek következtében a 26. oldalon lévő ábrában a bal oldali ellipszisben az osztjáknak semmi keresnivalója nincs. Kellő szakirodalmi ismeretek birtokában az ilyen tévedés elkerülhető lett volna, Györke halálával ugyanis nem állt meg az uráli tempusok kutatása.

„In der subjektiven Konjugation weisen die Personalendungen auf die Zahl und Person des Subjekts hin” (27), írja Pusztay. A tárgyas ragozásban talán nem

ez a helyzet? Vö. pl. m. *látok* (alanyi), *látom* (tárgyas), *láttam* (alanyi és tárgyas)?

A m. *látjátok* alakról és az osztják tárgyas ragozás alakjairól azt állítja, hogy azokban infixum van (27). Amennyire én ismerem az uráli nyelveket, azok bizony nem alkalmaznak infixumokat. Ehhez vö. pl. „Infix... Wortbildungsmorphem, das in den Stamm eingefügt wird, z. B. *-n* in lat. *iungere* ›verbinden‹ vs. *iugum* (›das Joch‹)” (Bußmann 1990: 336). Amennyire én ismerem az osztják nyelvjárásokat, sem infixumot, sem suffixumot nem keresnék a tárgyas ragozású igealakokban, ti. ezek a legtöbb személyben – egyes számú tárgy esetében – abban különböznek az alanyi ragozású igealakoktól, hogy a tárgyasokban a személyek egy részében teljes magánhangzó áll az igei személyrag előtt, míg az alanyiakban redukált (Honti 1976: 73–85), de ezen teljes magánhangzó eredeti funkciójáról én sajnos semmit sem tudok.

Pusztay szerint „In den meisten Sprachen der NEASZ kann das Subjekt des Satzes markiert werden. In den uralischen Sprachen kann das betonte Subjekt ein Px [= Possessivsuffix; H. L.] an sich nehmen (vgl. etwa tscher. *wüt-šö joɣa, ser-že koδεš* ’das Wasser fließt, das Ufer bleibt’)” (28). Itt azonban egészen másról van szó, amit Pusztay forrása expressis verbis ki is mond: „Determináló funkcióban leggyakrabban a Sg. 3. sz. személyjel használatos, de igen gyakori a Sg. 2. sz. alkalmazása, sőt a Pl. 3. sz. is előfordul. [Bekezdés] Főnév determinálása: k. [= keleti cseremisiz; H. L.] *wüt-šö joɣa, ser-že koδεš*, ny. [= nyugati cseremisiz; H. L.] . *wət-šə joɣa, sir-žə koδεš* ’folyik a víz, marad a part’” (Bereczki 1990: 43). Egyébként az egyes számú 3. személyű birtokos személyjel esetragos főnévhez, névmáshoz, melléknévhez, infinitivushoz, melléknévi és határozói igenévhez és olykor még finit igealakhoz csatlakozhat „в роли эмпатических указательных частиц” (Tužarov 1987: 66–67). – Nagyon sajnálatosnak tartom az ilyen jellegű melléfogásokat, mert az uráli nyelveket még ennyire sem ismerő, más területen dolgozó nyelvészeket, pl. a tipológusokat könnyen megtéveszthetik.

A tagadó igés uráli nyelvekről szólva írja: „In dem Finnischen nahestehenden Estnischen hat sich eine Vereinfachung des ehemaligen Negationsverbs zum Verneinungswort abgespielt, das Hauptverb steht aber – wie beim Negationsverb – in der Form des Stammes” (30). Ennél a helyzet azért jóval bonyolultabb az észben; továbbá a nyelvjárások egy részében, sőt egyes lapp nyelvjárásokban és a lívben is megvan a finit tagadó ige, sőt teljesebb a ragozása, mint a finnben (Honti 1997a: 88–89). A jurák ’nicht wissen’, ’fehlen, nicht sein’ típusú modalszi szamojéd tagadó igék (32) iránt érdeklődőknek a figyelmébe ajánlom Michael Katzschmann (1993–1994, 1995) fontos dolgozatait!

A fokozás (~ középfokú összehasonlítás) tárgyalásakor (34) a magyart nem említi azon nyelvek közt, amelyekben az összehasonlításban ablativusban áll

(~ állhat) az a mondatrész, amelyhez viszonyítunk, ugyanis nemcsak az *öregebb az apámnál* van a magyarban, hanem a régi nyelvben és a nyelvjáráásokban az *öregebb az apámtól* is.

Az összefoglaló táblázathoz (35) a következő megjegyzéseket kell fűznöm (korábbi megjegyzéseimet ennek kapcsán nem kívánom megismételni):

– A „Tempusbezeichnung” sorban az „ugr” oszlopában a fent elmondottak értelmében téves a „±” minősítés, ez ugyanis csak „+” lehet.

– A „Tempusbezeichnung” sorban a „sam” oszlopában „±” minősítés van, míg korábban így nyilatkozott: „In den nordsamojedischen Sprachen ist das sog. unbestimmte Tempus (in einigen Grammatiken auch Aorist genannt) meistens unbezeichnet. Mit dieser Form kann Praesens ausgedrückt werden. Für die Vergangenheit verwendet man verschiedene Mittel, z. B. das Praeteritalzeichen -ś, oder – wie es auch im Ungarischen der Fall ist – die grammatikalisierten Formen des Partizips Perfekt. In einer Gruppe von Verben drückt die unbezeichnete Form Perfekt aus: *xa* 'er starb', *tú* 'er trat hinein' u. ä. Diese Erscheinung wird mit der Wirkung von Aktionsart und Aspekt erklären” (25–26). Nyilvánvaló, hogy nem tempust fejez ki a morfológiailag jelöletlen igealak „az igék egy csoportjában”, hanem egyértelműen aspektust, amelyet magyarra, németre stb. „múlt idejű” igealakokkal tudunk lefordítani (de azért vö. n. Perfekt = vollendeter Gegenwart [Bußmann 1990: 567] *er ist gestorben*); még vö. „Der samojedische »Aorist« drückt sowohl temporale wie auch aspektuale Verhältnisse aus, wie dies aus der von den Samojedologen gegebenen Beschreibungen hervorgeht..., der im System der Tempora die Stelle des Präsens einnimmt” (Honti 1994: 53 irodalommal).

– A „Kennzeichnung des Subjektes” sorban a „čer” oszlopában „-” jel található, annak ellenére, hogy szerinte e nyelvben lehet jelölt az alany (ld. 28 és itt fentebb). Itt tehát Pusztaynak a táblázat összeállításakor bekövetkezett figyelmetlenségéből jó a minősítés.

– A „Prädikative Flexion der Nomina” sorában a „per” és az „ugr” oszlopában „-” van, noha predikatívizálás van mind a permi nyelvekben, mind az osztjákban (ld. Honti 1992: 263–265).

„III. Einige Fragen der Rekonstruktion des Protouralischen” (39–58)

Ennek a fejezetnek a bevezetőjében (39) vehemensen bírálja a rekonstrukciós eljárást: „Das Rekonstruktionsverfahren ist meistens uneinheitlich. Manchmal strebt man eine Perfektion an, die völlig unrealistisch ist...” (39). Talán itt is jó lett volna hivatkozni a „teljesen irreális rekonstrukciókat” tartalmazó uralisztikai művek közül néhányra, és megmondani, mi bennük az irreális, mert így a súlyos kritika a levegőben lóg és nyilvánvalóan célt téveszt. Az alapnyelvi rekonstrukciók ellen hadakozók egyébként nagyon gyakran ahhoz a csúsztatáshoz folya-

modnak, mintha a rekonstrukciót művelő nyelvészek egy teljes, funkcionáló és homogén nyelvi rendszer „helyreállítására” törekednének. Vö. pl. neves indogermanisták nyilatkozatait: „Aus der Beobachtung moderner Gemeinsprachen wissen wir, daß längst nicht in allen Einzelheiten feste Normen tatsächlich existieren. Bis zu einem gewissen Grade ist also die Einheitlichkeit eine Fiktion. Entsprechend lassen wir auch für unsere idg. Gemeinsprache die Möglichkeit des Fehlens fester Normen im Prinzip zu. Wir beschränken uns auf die Rekonstruktion derjenigen Tatsachen, bei denen unsere Rechnung glatt aufgeht, und begnügen uns mit dem Schluß, daß wir in solchem Fall einer festen Norm gegenüberstehn. Im übrigen verzichten wir wegen des selbstverständlichen Restes nicht auf den Ausdruck und die Vorstellung »Einheitlichkeit«” (Thieme 1954: 70–71); vagy: „Alles zusammen führt zu dem unausweichlichen Schluß, daß sich die Entwicklungslinien der idg. Sprachen bei rückwärts gewandter Betrachtung einmal treffen, wenn auch natürlich nicht zu gleicher Zeit. Dies bedeutet aber nichts anderes, als daß die Verwandtschaft der idg. Sprachen am einfachsten dadurch erklärt werden kann, daß sie einer einzigen Sprachgemeinschaft entsprossen sind, nämlich der idg. Grundsprache, die wir mit Hilfe der Lautgesetze rekonstruieren können. Daß diese Grundsprache keine einheitliche Ursprache war, sondern in Dialekte zerfiel, ist so selbstverständlich, daß kein Indogermanist es für nötig hält, »das jedes Mal von neuem zu versichern«” (Brandenstein 1968: 254).

Az „Exkurs 2 – Wortfamilien in den verschiedenen grundsprachlichen Schichten” (42–44) című részben a hasonló hangalakú és jelentésű etimonokban Puzstay szóképzést gyanít. Kár, hogy nem ismeri Bakró-Nagy Marianne e témával foglalkozó írásait, akkor ugyanis hivatkozhatott volna arra, hogy már felmerült korábban is ennek a lehetőségnek a gondolata (pl. Sz. Bakró-Nagy 1976).

Az „Exkurs 5 – Zur Rekonstruktion von morphologisch-morphosyntaktischen Kategorien” (56–58) című részben (a) a dualisról, (b) az alanyi–tárgyas igeragozásról és (c) a jelen idő morfológiai jelöltségéről ejt néhány szót. Vegyük ezeket sorra!

(a) Puzstay is két dualisi uráli morfémáról tud: **-kV*, **-n* (56), mint a szakirodalom, de nem vette észre, hogy az első a főnév, a második a névmás paradigmájára jellemző, ill. volt jellemző. A második természetesen a személyes névmások agglutinációja következtében van jelen a birtokos személyjelekben és az igei személyragokban. Kifogásolja, hogy ezeket szokás rekonstruálni az uráli és a későbbi közbülső alapnyelvekre is. Szerinte inkább azzal kellene számolni, hogy az uráli terület egy részén ezek megvoltak, más részén viszont nem. Ezzel a javaslattal csak az a baj, hogy az uralisták ismeretei szerint a lapp, amely világos nyomokban őrzi a dualist, a finnségi nyelvek legközelebbi rokona, és mivel az uráli nyelvek rokonsági viszonyai változatlanul lehetővé teszik, sőt megköve-

telik a rokonsági viszonyok családfaszerű értelmezését, ebből természetszerűleg az az álláspont és eljárás is következik, amelyet Pusztay helytelenít.

(b) Az alanyi–tárgyas igeragozásnak az uráli alapnyelvig történő visszavezetését így kommentálja: „Die methodologischen Einwände fallen etwa ähnlich aus wie im Falle des Duals” (56) – akkor ezeket pedig természetesen ugyanúgy kell elhárítani, mint tettem a dualis esetében! Szerinte egyébként az is „tudományos vérfertőzés”, ahogyan a tárgyas ragozás kialakulását elképzelik (ismét nincs irodalmi hivatkozás, de hadd egészítsem ki Pusztay állítását néhány uralista idevonatkozó adataival, pl. Mikola 1965: 60, Hajdú 1966: 76, Honti 1995a: 59, 1996: 128–129). A továbbiakban ezt írja: „Untermauert wird die Annahme der stufenweisen protouralischen Herausbildung der beiden Paradigmata damit, daß nur die Struktur des Vx3Sg ObjKonj in all denen uralischen Sprachen wo sie überhaupt vorkommt, gleich ist (Stamm + S_{XObj} + S_{XSubj})” (56). Kár, hogy Pusztay nem hivatkozik szakirodalomra, mert fogalmam sincs, szerinte ki esett itt bűnbe, ki állítja, hogy így néznek ki a sg. 3. sz. tárgyas ragozású igealakok. Hogy én nem ilyen struktúrát közöltem, az biztos, vö.: „Ha a tárgyas igeragozás a 3. sz.-ben alakult ki, amely feltevést nehéz lenne megkérdőjelezni, a *sš 'ő' elem csakis tárgyként megformálva (*sšt) foglalhatott helyet az ige mögött és agglutinálódott hozzá: Rx-Tx/Mx-Vx(θ) + Pn(Acc) ⇒ Rx-Tx/Mx-Vx(θ)–Ec ⇒ Rx-Tx/Mx-Ox-Vx(θ), ahol: Pn(Acc) ⇒ Ec ⇒ Ox” (Honti 1996: 128–129, még ld. Honti 1995a: 59). Amint látható, a sg. 3. személyben – természetesen! – nem volt eredetileg igei személyrag, hanem később, az agglutinációt követően vette fel ez a bizonyos tárgyjel (Ox) a határozott tárgyra és az alany személyére és számára is utaló funkcióját (portmanteau-morféma).

(c) A tempusjelölésről szóló eszme-futtatást a következőképpen zárja le: „Für das Protouralische könnte man annehmen, daß für seine westlichen Komponenten das System mit markiertem Praeteritum und unmarkiertem Praesens charakteristisch war, für seine östlichen Komponenten aber das für das sibirische Areal typische System mit markiertem Praesens und unmarkiertem Perfekt. Die Vermischung der beiden Systeme, die in den obugrischen und den samojedischen Sprachen ebenfalls zu beobachten ist, erfolgte aus der zentralen geographischen Lage der Protoformen dieser Sprachformationen” (58). A magyarban, amelyet Pusztay az uráli nyelvek keleti csoportjába sorol (passim), ismereteim szerint jelöletlen a jelen idő és jelölt a múlt idő – akkor ez most mégis nyugati típusú nyelv lenne? (Persze emlékezzünk arra, hogy Pusztay ismeretei szerint az elbeszélő múltú *ték* ~ *tők* alakokban nincs és nem is volt időjel, ehhez vö. fentebb!).

„IV. Analyse des protouralischen Wortschatzes” (59–82)

Ebben a fejezetben a szerző az UEW-ben foglalt uráli szókincs elemzését ígéri (59). Ehhez szükséges volt természetesen a szótár anyagát számszerűleg felmér-

nie. Megjegyezi, hogy Fancsaly Éva már közzétett ilyent (Fancsaly 1988) – meg kell mondanom, sajnos jónéhány hiba van benne –, ugyanakkor mintha nem tudna arról, hogy Fancsaly Dobó Attilával is készített ilyen kimutatást kiegészítő jelleggel (Dobó Attila – Fancsaly Éva 1988, 1991). Pusztay szavait úgy értem, hogy ő is kiértékelte az UEW-t statisztikailag, vö. „In einigen Fällen weichen unsere Zahlen ab...” (59) (tudniillik Pusztay és Fancsaly 1988 adatai). Magam is készítettem statisztikát az UEW-ről, valószínűleg eddig a legalaposabbat (Honti 1993a), a jelek szerint ez is elkerülte Pusztay figyelmét. Kár, mert az enyém hozzáférhető, ellenőrizhető és feltehetőleg sokkal részletesebb, mint Pusztayé (és talán kevesebb hiba is van benne). Adataink többször is többé-kevésbé eltérnek egymástól.

A „1. Quantitative Analyse des PU Wortschatzes” c. fejezetben statisztikai kimutatás található arról, hány szócsaládban hogyan kombinálódnak egymással a szamojéd, az ugor, a permi, a finnégi nyelvekbeli és a lapp képviseltek; ennek megfelelően közöl számértékeket, hogy hány szócsalád van, amelyekben két, három, négy nyelvcsoporthoz van képviselve (59–62).

A „2. Qualitative Analyse des PU Wortschatzes” című fejezetről azt ígéri Pusztay: „In diesem Kapitel wird versucht [, klarzulegen; H. L.], welche Schicht des Wortschatzes sich hinter den oben angegebenen Zahlen verbirgt” (62). Majd: „In den zwei- und dreifachen Kombinationen wurden drei semantische Schichten (die »arktische« Schicht, Verwandtschaftsterminologie und Wörter für Körperteilbezeichnungen) abgesondert, die sich als relevant zu erweisen scheinen. Um die Verbreitung dieser Schichten innerhalb der uralischen Sprachfamilie auswerten zu können, wollen wir den hierzu gehörenden Wortschatz genauer unter die Lupe nehmen” (65). A tanulság ebből – legalábbis az én számomra – az lett volna, ha ezek alapján készített volna egy összefoglaló kimutatást az egyes kombinációk („die Verbreitung dieser Schichten”) mennyiségéről, hiszen azok arányai is mondhatnak valamit az egyes nyelvcsoporthoz közelebbi (genetikai) kapcsolatairól. Mivel Pusztay ezt elmulasztotta megtenni, az általa közölt 222 szócsaládot én értékeltem ki, íme az eredmény:

finn-permi–ugor–szamojéd	50
finn-permi–ugor	61
finn-permi–szamojéd	34
ugor–szamojéd	20
finn-permi	45
ugor	12
szamojéd	<u>0</u>
Σ	222

Az én szememben ezek az adatok nem alkalmasak arra, hogy a szoros ugor–szamojéd kapcsolatok feltevését igazolják, hiszen az ugor–szamojéd etimológiák száma, a 20, alig harmada a finn-permi–ugorokénak, a 61-nek...

Ezt követően arra tesz kísérletet Pusztay, hogy igazolja, az (obi-)ugor nyelvek mintegy hidat képeznek a szamojéd és a finn-permi csoport közt. Ennek igazolására 28 + 40 olyan szócsaládot idéz, amelyek az ugor csoportban képviselve vannak és legalább a másik kettő egyikében is (78–80). Ez csak akkor lenne fontos és hasznosítható, ha az UEW teljes anyagát feldolgozta volna ilyen szempontból, és statisztikailag összesítette volna. Ez azonban hiányzik. Én viszont elvégeztem a számításokat Pusztay anyagán. Íme:

finn-permi–ugor–szamojéd	22
finn-permi–ugor	32
ugor–szamojéd	<u>14</u>
Σ	68

Más szerző cikke alapján is kaphatunk ízelítőt ilyen jellegű kimutatásból, hiszen Michael Katzschmann a FUV anyagával már foglalkozott ilyen szempontból. Katzschmann 14 „szemantikai mező”-ben azt vizsgálta meg (alapszókincsbeli szavakról van szó!), hogy miként oszlanak meg a nyelvcsalád egyes tagjai közt az azonos fogalmat jelentő párhuzamos lexémák, szinonímák (Katzschmann 1979). Tehát ez éppen a Pusztay (1997: 14) által emlegetett eseteket jelenti. A 14 szemantikai mezőben 44 szócsalád található, amelyek tagjai legalább két nem közeli rokon nyelvben (vö. Katzschmann 1979: 152) vannak meg (mivel a „14P” etimológia téves, csak 43 szócsaládról van szó). Ezek pedig a következő megoszlást mutatják a három uráli (finn-permi, ugor, szamojéd) nyelvcsoporthoz:

finn-permi–ugor–szamojéd	17
finn-permi–ugor	7
finn-permi–szamojéd	7
ugor–szamojéd	7
finn-permi	1
szamojéd	<u>4</u>
Σ	43

Az ugor szócsaládok tehát nem alkalmasak arra, hogy demonstrálják az ugor csoportnak a finn-permi és a szamojéd közti hídszerepét, pedig Pusztay erről tud (vél tudni), vö. „Samalla tavalla, kuten esimerkiksi itäinen liittoutuma on siirtymä läntisten [= suomalais-ugrilaisten; H. L.] ja itäisten [= paleosiperialaisten; H. L.] kielten välissä, voi joillakin kielillä olla myöskin liittoutuman sisällä sillan tehtävä. Esimerkiksi on useita sellaisia käsitteitä, joita ugrilaisissa kielissä voi ilmaista kahdella eri sanalla, joista toisella on vastine

vain suomalais-ugrilaisissa, toisella vain samojedilaisissa kielissä” (Pusztay 1997: 14). Hogy e 68, ill. 43 szócsalád mennyire reprezentatív, nem tudom megbecsülni, de egyelőre nem tekinthető igazoltnak Pusztay kijelentése, amelyet ő maga meg sem kísérelt igazolni.

„V. Zur Gruppierung der uralischen Sprachen” (83–101)

„Exkurs 6 – Zur Stellung des Mordvinischen”

Ebben nemcsak a mordvinnak a cseremishez fűződő viszonyáról esik szó (83–88), hanem Pusztaynak arról az elképzeléséről is, hogy a mordvin eredetileg „keleti” uráli nyelv volt, amely a finnségiekhez hasonlónak csak areális kapcsolatainak köszönhetően vált. Ezt a mordvinnak négy sajátosságával kívánja bizonyítani: az alanyi–tárgyas igeragozás megléte, a többes számú tárgy jelölése az igén, a névszó predikatív ragozása és a mondat tárgyának locativusszal való kifejezése.

Ezekből az első kettő valójában egy, hiszen a határozott tárgy számát csak olyan nyelvben lehet az igén is jelölni, amely megkülönbözteti az alanyi és a tárgyas igeragozást!... Ezen kettős igeragozási kategória megléte történeti-genetikai szempontból nem minősíti a mordvint az ugor és a szamojéd nyelvekhez közelebbinek, miként a „postarticulus” megléte nem teszi a mordvint pl. balkáni vagy skandináv nyelvvé.

A névszók predikatív ragozás során nem tesz említést arról, hogy ez a jelenség bizony ismert a permiben és az osztjákban is (vö. Honti 1992).

Már korábban is említette, hogy „Der Ausdruck des Satzobjekts mit Lokativ ist unter den uralischen Sprachen im Mordvinischen bekannt (s. den Exkurs über das Mordvinische)” (29), amelyet a 94. oldalon tárgyal. Pusztay információi hiányosak, hiszen nem találok a könyvben, hogy eredetileg localisi casus (separativus) volt a finnségi nyelvek és a lapp tárgyi funkciót is ellátó partitivusa is, a magyarban az elativus is szolgál partitivusi tárgy kifejezésére, pl. *eszem a kenyérből*, a régebbi nyelvben az inessivus is használatos volt ebben a funkcióban, pl. *eszem a kenyérben*. Ezzel többet foglalkozni nem is érdemes, megelégedhetünk azzal, hogy idézem a mordvin-szakértő Kereszttest: „The expression of the object with Locative is even more marginal in Mordvin than in Hungarian” (Keresztes 1998: 71). E kérdésről részletesebben ld. Alvre 1987: 8–12.

Én semmiképpen sem tudom a Pusztay által felsorolt négy (azaz három) jelenség felsorolásának hatása alatt elfogadni alábbi megállapítását: „Hinsichtlich seiner hier behandelten Eigenschaften steht das Mordvinische unter den westlichen finnougri-schen Sprachen isoliert da... Aufgrund der oben gesagten meine ich, daß das Mordvinische einst aus dem östlichen Block des Proto-uralischen herausgerissen wurde” (95). Ehhez a kijelentéshez (amelyet egyéb munkáiban megismételt) még vö.: „Das Mordwinische muß Pusztay zur öst-

lichen Gruppe der uralischen Sprachen rechnen, da es bestimmte morphologische Gemeinsamkeiten mit den ugrischen und den samojedischen Sprachen aufweist. Die bedeutend größeren Gemeinsamkeiten zwischen dem Mordwinischen und den ostseefinnischen Sprachen erwähnt er überhaupt nicht” (Häkkinen 1999: 179).

„Exkurs 7 – Zur ugrisch-samojedischen Einheit”

Pusztay 9 közös ugor-szamojéd vonásról tud:

Az 1. és a 2. itt is valójában egy és ugyanaz a kérdés, ti. a tárgyas ragozás megléte és a nem-egyes számú tárgynak az igén való jelölése. Az 1. pontban hivatkozik Helimskij (1982a: 70–88) azon vélekedésére, hogy a magyar ikes igeragozás uráli eredetű lenne, amelynek a szamojéd visszaható ragozás lenne a rokona; ez azonban minden alapot nélkülöző feltevés.

3. A tárgy funkciójában „sporadikusan”(!) szereplő locativusról fentebb idéztem Kereszttest.

4. A tempusrendszer holmi összezavarodásáról beszélni nagy merészség. Pusztay egyébként is a bevezetéshez (Einleitung) utasítja az olvasót, az ott előadottakra pedig fentebb már reagáltam.

5. Egyes magyar személyes névmások ragozási tövének *g* eleme kapcsán (vö. *en-g-em*, *té-g-ed*) – ismét Helimskijre hivatkozva, ezúttal is forrás és lapszám nélkül (de ld. Helimskij 1982a: 88–97) – most még a nosztratikus párhuzamokat is elfogadva magyar-szamojéd közös örökségnek minősíti. A magyar elem azonban ugor kori (ld. Honti 1993b: 126, másképp Rédei 1998: 349).

6. Az *n* elemű magyar nyelvjárási localisi casusragok ugor koriak, még irodalomra utalnom is felesleges.

7. A causativ igeképző és a passivum jelének egymással való összefüggése (sem példa, sem irodalom nincs!) – ugyanez a helyzet egyébként a finnben is...

8. A ’2’ számnév attributív és nem attributív alakjai az eddigi szakirodalom tanúsága szerint és Pusztayval ellentétben nemcsak a magyarban és a szelkupban vannak meg, hanem az obi-ugor nyelvekben is (ezekről részletesebben ld. Honti 1993c: 132–136).

9. A szibilánsok az ugor és a szamojéd nyelvekben valóban hasonlóságokat mutatnak. Mire azonban e változások mindkét csoportban megindultak, ti. az ugor egység fennállása idején, addigra a szamojéd és az ugor alapnyelv már idegen nyelvek voltak egymás számára, mindenesetre meglehetősen távol éltek egymástól (vö. Helimskij 1996: 4), továbbá az obi-ugorban (legalábbis az osztjákban) ez a folyamat meglehetősen sokáig elhúzódott, a mai képviseltek csak az őszosztják felbomlása után alakultak ki.

Az UEW etimológiáit ismételten bevonja bizonyítási eljárásába. Ebből az látható, hogy a szamojéd nyelveknek valóban több olyan ősi szavuk van, ame-

lyeknek csak a lappban és az ugorban vannak megfelelőik. Ebben azonban nyilván a hasonló élettérnek van szerepe, hiszen a lappok és az obi-ugorok is a szubarktikus zónában élnek, így volt okuk megőrizni az uráli alapnyelv feltehetőleg ezzel kapcsolatos szórétégét.

„Exkurs 8 – Zur Stellung des Lappischen”

Meghökkenítő kijelentés, hogy a lapp-szamojéd etimológiák és a dualis egy hajdani lapp-szamojéd egység mellett szólna (97). Erkki Itkonen szándékát, amikor a dualis nyomait kutatta a finnségi nyelvekben, úgy magyarázni, hogy ezt azért tette, hogy a lappot még szorosabban a finnségihez kapcsolhassa, egyszerűen abszurdum.

„Exkurs 9 – Palato-velare Parallelen im PU Wortschatz”

Ennek a résznek a kommentálása is inkább Rédei Károlynak, az UEW szerkesztőjének illetékességi körébe tartozna. Csupán a konklúzióhoz fűzők némi megjegyzést. A konklúzió pedig így szól: „Es ist durchaus denkbar, daß diese Parallelen auf verschiedene protouralische Substratkomponenten mit unterschiedlichem Vokalismus zurückzuführen sind. Man kann aufgrund der Stratawirkungen eine innersprachliche Entwicklung für das PU in Form einer Wortstamm-spaltung (palatal–velar) annehmen, wie man es auch in manchen heutigen uralischen Sprachen vorfindet (vgl. etwa ung. *kever* ... *kavar*, *megyer* ... *magyar* u. a.; ähnliches – wenn auch interdialektal – im Tscheremissischen: *kalaskala* – *käläškälä* 'er spricht' usw.)” (101). – Kár, hogy Pusztay nem árulja el, minek az alapján „denkbar” és „man kann annehmen”, hogy különféle stratumokat kell keresni a párhuzamos alakok mögött. Jó néhány esetben egyszerűen hihetetlen, hogy milyen szavakat sorolt egymás mellé, pl. (2) *kure-* 'binden' – *kärz-* id. (98), (8) *jakka-* 'gehen' – *jekkz* 'Tanz, tanzen' (98), *kärz-* 'binden' – *kuða-* 'flechten' (99, de vö. a 2. sz. példát!)

„VI. Zu den vorprotosprachlichen Entwicklungen in der NEASZ” (103–113)

„Exkurs 10 – Zur Entwicklung der Lokalität”

„Die innere Rekonstruktion der paläosibirischen Sprachen und deren Vergleich mit dem Protouralischen zeigt, wie archaisch manche sprachlichen Erscheinungen dieses Areals sind” (103). Az elsődleges problémám természetesen azzal van, hogy Pusztay, ha saját elképzeléseinek igazolásával kísérletezik, akkor tudományosan legitimnek tekinti a rekonstrukciót... Egyébként nem tudom belátni, hogy a nevezett area nyelvei miért archaikusak akár abszolút, akár relatív értelemben: nem rendelkezünk egyikből vagy másikból többezer éves nyelvemlékekkel, hogy támpontunk lenne ennek eldöntéséhez; az én iskolázottságom szerint a Pusztay által említett nyelvcsaládok közt nem mutatható ki genetikai

kapcsolat, tehát az összehasonlító módszerrel sem juthatunk az esetleges viszonylagos archaizmusok nyomára. Ennek igazolására bizonyos esetragok mássalhangzó-elemére hivatkozik: „Es stellt sich heraus, daß die Sprachen der NEASZ dieselben Konsonantenphoneme zur Kennzeichnung der Lokalbestimmungen verwenden. Interessant ist festzustellen, daß diese Sprachen für die primären Kasussuffixe *k, t, n, m, l*, aber kein *p* gebrauchen” (103). Nem tudom megállni, hogy ne idézzem Pusztaynak azt a mondatát, amelyben először szövege erről a kérdésről: „Die Sprachen der NEASZ verwenden zur Bezeichnung der Lokalität die sog. primären Konsonanten (*K, T, N; M, L*) und deren Varianten. Einheitlich sind diese Sprachen auch darin, daß das *P/B* als Kasussuffix nicht vorkommt” (21). Mindenekelőtt arra volnék kíváncsi, hogy a felsorolt primér mássalhangzók a localisi esetekben (21) fordulnak-e elő Pusztay szerint, vagy a felsorolt mássalhangzók a primér esetekben (103; a kettő ugyanis nem ugyanaz!)... Ha az első állítását minősítené helyesnek, akkor arra szeretnék választ találni, mely nyelv(ek)ben van *m* (vagy *M*) localisi esetrag, én ugyanis az általa felsorolt példákban (21–23) nem találtam ilyent... Egyébként nem találok semmi különöset abban, hogy éppen ezek a mássalhangzók fordulnak elő a primér ragokban, hiszen ezek a fonémarendszer alapkövei közé tartoznak, a legkevésbé jelöltek; ugyanez mondható el az itt nem említett egyéb, lehetséges ősi uráli ragokról is: *t* és *j*.

Különben Erdődi már érintette azt a kérdést, hogy miért bizonyos mássalhangzók fordulnak elő feltűnő gyakorisággal a suffixumokban: „Es kommt des öfteren vor, daß ein im Lautgestalt ähnliches Suffix mit gleicher oder ähnlicher Funktion entdeckt wird. Denken wir z. B. an das Jukagirische und an die samojedischen Sprachen. Ich schließe mich der Auffassung von E. A. Krejnovič an (vgl. Einführung zum Юкагирский язык), nach welcher in Anbetracht der beschränkten Anzahl des Konsonanten- bzw. des Vokalbestandes einer Sprache und der Vielzahl und Mannigfaltigkeit der zu bezeichnenden Funktionen unausweichlich hier und da derselbe Konsonant oder dieselbe Konsonantengruppe zu ähnlichen Funktionsträgern in verschiedenen, nicht verwandten Sprachen werden. (Und nicht alle Laute sind »würdig«, Funktionsträger zu sein!) Man kann mit aller Wahrscheinlichkeit darauf gefaßt sein, daß ein Suffix mit *t/d*-Element in mehreren nicht verwandten Sprachen als Entfernungsbezeichnung (Ablativ) auftreten kann, ohne einen lautsymbolischen Wert zu haben” (Erdődi 1981: 379).

Az egyes esetragok, esetfunkciók kialakulásával kapcsolatos spekulációk (104–105) nem az uralisztika (vagy a paleoszibirisztika) kompetenciájába, hanem a nyelvkeletkezés kérdéskörébe tartoznak.

Pusztay olyasvalamiről vél tudni az osztjákban, ami az én számomra teljesen új: „... im Ostjakischen wird zum Ausdruck des Genitivverhältnisses eine

Postposition mit lokativisch-instrumentalischer Funktion verwendet” (105) – mivel megint irodalmi hivatkozás nélkül állít valamit, még csak ellenőrizni sem tudom, csakugyan az van-e Pusztay forrásában, amit ő közöl.

A magyar (elavult) locativusi *t* és az accusativusi *t* két külön morféma, amelyek közt történeti kapcsolatot keresni, amint ezt Pusztay teszi (106) – eléggé kilátástalan dolog. Nem véletlen, hogy „A magyar nyelv történeti nyelvtana” meg sem említi ezt a zavaros eredeztetést (vö. Korompay 1991: 285–286, 287–288).

Korhonen (1980a) egy írása éppen az alapnyelvek kialakulásának módját firtatja. Ez voltaképpen egy rövid hozzászólás volt Serebrennikov (1975) budapesti finnugor kongresszusi előadásához. A lényege (még rövidebben): A nagy nyelvcsaládok a világnak a fejlett területein léteznek. Az elmaradott vidékeken csak izolált kis nyelvek találhatók. Így lehetett ez a régi időkben is. Amíg csak alacsony szintű őskori halászatot és vadászatot folytattak az emberek, kis társadalmi közösségek alkottak nyelvi közösségeket. Amikor ezekben megindult a technikai-gazdasági fejlődés, expanzívak lettek, kulturálisan és nyelviileg asszimiláltak kevésbé fejlett szomszédaikat. „Wenn eine Sprach- und Kulturexpansion in dieser Weise andauerte, erreichte sie endlich eine Grenze, wo die sprachliche Einheitlichkeit wieder abzunehmen begann. Die Dialektunterschiede wurden tiefer, und die Ursprache spaltete sich allmählich in Tochtersprachen auf. [Bekezdés] Aus guten Gründen kann man also annehmen, daß derart große Sprachfamilien wie eine uralische, altaische und indogermanische mit der expansiven gesellschaftlichen und kulturellen Entwicklung entstanden sind. So wäre die uralische, altaische, indogermanische usw. Ursprache schon vor der Spaltung weiter verbreitet gewesen und von größeren Populationen gesprochen worden als die typischen paläolithischen Isolatensprachen” (Korhonen 1980a: 65). Természetesen ez is csak hipotézis, de józan és racionális alapja van.

„Exkurs 11 – Zum sog. Ergativ in der NEASZ”

Az ergativus fogalma nem olyan magától értetődő, hogy e kérdés tárgyalásába, mint Pusztay teszi (107–), in media res lehetne belekezdeni. A 108. oldalon valami édeskeveset közöl erről, ám végülis nem derül kik, mit kell(ene) tudnunk ezen fejezet alapján a „NEASZ” nyelveinek ergativusáról. Azt ugyanis nem tekinthetem információnak, hogy a „NEASZ” ergativusos nyelveiben kétféle igeragozás van, majd hat(!) sorban ezekről szól! Holott erről a kétféle igeragozásról az „Exkurs 5” „b” pontjában (56–57) nem egészen egy oldalon adott beszámolót, de itt még csak nem is utal arra a helyre...

„Das gekennzeichnete Subjekt in den uralischen Sprachen hat m. E. wenig mit dem Ergativ zu tun” (108). Az egyetlen szakirodalmi hivatkozás Pusztaynak egy (számomra hozzáférhetetlen) munkája, de hogy milyen is az a jelenség,

amely Pusztay véleménye szerint nem is ergativus, számomra teljes mértékben homályban marad. Azon is csodálkozom, hogy ő itt obi-ugor nyelvekről beszél, noha az én ismereteim szerint csak az osztjákban, főleg pedig a keleti osztjákban ismert az a jelenség, amelyet ergativusnak nevezhetünk. A kérdés legjobb ismerője, Ulla-Maija Kulonen sem vélekedik erről másképp (vö. Kulonen 1989: 297).

„Exkurs 12 – Zur Herausbildung der Numerusbezeichnung”

Néhány sorban tájékoztat arról, milyen típusai vannak a számjelölésnek a „NEASZ”-ban, melynek során a következő, számomra igencsak meghökentető kijelentést teszi: „In den Paradigmen der ugrischen Sprachen können manche Formen als redupliziert angenommen werden, so z. B. die vogulischen Dualformen in caus obliqui der Personalpronomina (*mēn-men* 'wir /Du-Acc/'), oder die ungarischen Personalpronomina *mi* 'wir' ~ *mink*, *minket* 'uns', *ti*, *ti/k/tek/et* 'ihr, euch'” (108). El nem tudom képzelni, honnét származik az a képzelenség, hogy az idézett vogul és névmási alakok reduplikáltak lennének. A vogul személyes névmások esetragos alakjaiban a ragozási tő az azonos személyű birtokos személyjellel bővül (akárcsak az idézett magyar nyelvjárási *mi-nk*, irodalmi *mi-nk-et*, *ti-tek-et* formákban!!!). Egyébként a szakirodalom ez esetben is segített volna, de egyetlen vogul tárgyú munka sem szerepel irodalomjegyzékében. Liimola részletes névmástanulmányát kellett volna felhasználnia (Liimola 1944); ehhez vö. „... hier hatte der Akk. ursprünglich nur das Poss.-Suff. zur Endung” (Liimola 1944: 38). Pusztaynak ezen a kijelentésén azért is csodálkozom, mert ez a durva tévedés már a kandidátusi értekezésében is benne volt, de a nyomtatott változatban ez a melléfogás hiányzik, hiszen az uráli nyelvekről azt közli, nem ismerik a tökettőzést mint a számjelölés egy lehetséges eszközét (Pusztay 1987: 61), sőt még Liimola cikke is szerepel az irodalomjegyzékben. Egyébként felhívom az olvasó figyelmét arra, hogy – bár nagyon röviden – de Majtinskaja (1969: 190–191) már adott egy rövid tipizálást a finnugor nyelvek személyes névmásainak ragozásáról.

A számjelölés kialakulása címén csak deklarál, megalapozatlan feltevéseket ad elő (109). Pl. ezt állítja: „Es ist bekannt, daß die Dualformen über konnektive Funktion herausgebildet haben” (109). Bevallom, ez számomra nem olyan nyilvánvaló, mint Pusztay számára. A kérdést igazán alaposan körbejárt Paavo Ravila bezzeg nem tett ilyen sommás kijelentést, vö. „Die Aufgabe des Dualsuffixes hat... seit uralten Zeiten darin bestanden, den Numerus anzugeben” (Ravila 1941: 53); továbbá: „Nachdem sich das Dualsuffix ursprünglich an das Verb angeschlossen hat, ist es dann von da als Kongruenzerscheinung auf das Subjekt übergegangen” (Ravila 1941: 56). Az más kérdés, hogy Ravila ez utóbbi kijelentése tarthatatlan (ld. Honti 1997b: 16–19).

Pusztay szerint „Es gab also eine Periode, in der man von keinem Singular und Plural sprechen kann, lediglich von einem numerus absolutus” (110); ezt az állapotot az uráli alapnyelvet megelőző korra teszi. Ilyen kijelentést tenni számomra egyet jelent azzal, hogy a szerző nem tudja, mi rejlik a numerus absolutus (vagy numerus indefinitus) fogalma mögött. Mivel én sem tudtam, sőt meglehetősen tartalom nélküli műszónak éreztem, megpróbáltam kideríteni, miről is van szó. Az eredmény, amelyre jutottam, nem teszi lehetővé, hogy elfogadjam Pusztay idézett kijelentését, vö. „... der Numerus absolutus (oder indefinitus) – ebenso wie der Numerus definitus – ist eine Funktion der morphologischen Numeri (Singular, Dual, Plural). Der erstere ist das Ausdrucksmittel einer unbestimmten, indiskreten Menge unbestimmter Vertreter einer Gattung, der letztere bezeichnet eine diskrete Menge identifizierter oder identifizierbarer Individuen” (Honti 1995b: 167, még vö. Honti 1997b: 5–8).

„Exkurs 13 – Zur Rolle der Semantik in der Herausbildung der Wortarten”

E témakör a nyelvkeletkezés tárgykörébe tartozik. Valójában azonban az ún. nomenverbumokról szól a szerző. A kérdésnek hatalmas irodalma van, nem elég csak egy írásra (Hajdú 1975a) hivatkozni.

Érvelésében itt is sok megalapozatlan kijelentés van. Azt ugyan helyesen állapítja meg (különben régóta tudott dolog!), hogy az uráli nyelvek egyik tipikus jegye a nominális mondat, és sok nyelvben a 3. személyű igelakok (mai) személyvégződései participiumképzőre mennek vissza vagy a névszói számmal azonosak. Az már viszont nem áll összhangban ezzel, hogy „In diesem könnte man sagen, daß die Strukturen wie etwa ung. *ő tanár* 'er (ist) Lehrer' ursprünglich keinen nominalen Satz darstellten, sondern die ambivalente Verwendungsmöglichkeit einer noch nicht befestigten Wortart widerspiegeln” (111–112). Szerintem ez azért téves, mert a nominális mondat szerkezet azt jelenti, hogy a kopula nem szükséges komponense a mondatnak, főleg nem 3. személyben. Ezért nem véletlen, hogy éppen ebben a személyben nem a névmási eredetű személyrag, hanem az alany–állítmány közti numeruscongruentia(!) következtében a névszói számjel szerepel személyjelként – de ennek is óriási irodalma van... Éppen ezért én nem osztom Pusztay alábbi felfogását sem: „Nach meiner Auffassung besteht ein onthologischer Zusammenhang zwischen den prädikativen Flexion der Nomina, dem sog. Nomenverbum und dem nominalen Satz” (112). Amire azt a felfogást alapozza, az egy, a nyelvkeletkezés korára vonatkozó feltevés, hogy ti. a valamikori konkrét jelentésű (ős)szavakból lettek a főnevek, az absztraktakból a melléknevek és az igék.

„VII. Zur Herausbildung des Protouralischen” (115–122)

Mondhatni, ez az a fejezet, amiért az uráli nyelvtörténet és nyelvhasználat iránt érdeklődő olvasó a könyv korábbi részeit érdemesnek vélheti áttanulmányozni! Ennek bevezetőjében nyolc pontot sorol fel, amelyek közül néhány – saját megítélése szerint is – közhelynek tűnhet. Igaz, az első hat kétségtelenül az is! A két utolsót olvasva azonban zavarban vagyok, számomra nem világosak:

„7) Die sog. Zwischengrundsprachen und/oder Tochttersprachen können den heterogen Zustand der Grundsprache widerspiegeln.

8) Innerhalb einer Sprachfamilie kann es zur Neugruppierung der Verhältnisse zwischen den einzelnen Idiomenkomponenten kommen” (115).

Ad „7)”: Ha ez annyit jelent, hogy a mai nyelvek bizonyos alapnyelvi nyelvjárásokra mennének vissza, az tévedés, ti. semmivel sem lenne igazolható egy olyan feltevés, hogy az alapnyelv nyelvjárási tagolódása megfelelt a belőle kialakult nyelvcsoportoknak vagy önálló nyelveknek(!), és ellentétes lenne a 8. ponttal (feltéve, hogy értelmezési kísérletem helyes).

Ad „8),,: Ez talán azt jelenti, hogy a kétségtelenül létezett alapnyelvi nyelvjárások közt nemcsak különbségek voltak, hanem konvergencia, kölcsönhatás következtében bizonyos egységesülési tendenciák is? Ha igen, akkor közhelyként természetesen elfogadható!

A „II. Die nordeurasische sprachliche Zone (NEASZ)” című fejezetben (11-37) 13 strukturális jegyet tárgyalt Pusztay, amelyek közül itt a morfoszintaktikaiak alapján altípusokat igyekszik elkülöníteni, de itt a ’fél; sich fürchten’ ige vonzatával nem operál – vagy talán mégsem releváns?

Ami pedig a várva várt mondandót, az uráli alapnyelv kialakulásának körülményeit illeti, az bizony meglehetősen lapidárisra, semmitmondóra sikeredett: „Die Entwicklung der Sprachen, darunter die Herausbildung von Protosprachen wird von verschiedenen Stratawirkungen beeinflusst. (Von den meisten »Strata« haben wir überhaupt keine direkten, konkreten Informationen. Während der letzten »zigtausend« Jahre können von der Bildfläche Sibiriens viele Völker (und damit Sprachen) verschwunden sein – sei es durch Integration oder Aussterben –, die aber als Substrat in manchen Sprachen (Sprachfamilien) ihre Spuren hinterlassen haben dürften.) [Bekezdés] Die Grundsprachen können als Verschmelzung von Sprachen, die verschiedenen Sprachtypen, Subtypen gehören, aufgefaßt werden. Dementsprechend sind die Grundsprachen nicht einheitlich, nicht homogen, und deshalb ist es wissenschaftlich nicht begründet, eine – wie im Laboratorium – sterile Rekonstruktion anzustreben” (117, még vö. 39). Vagyis mivel nem tudjuk, mi minden ment végbe évtízezredekkel ezelőtt Szibériában – ez Pusztay állításának a lényege: –, a történeti-összehasonlító módszer szellemében végzett kutatások, egyebek közt a rekonstrukciós eljárások tudománytalanok; azonban meg kell jegyeznem, az uralisták nem évtízezredekkel ezelőtti folyamatokra igyekeznek fényt deríteni...

Pusztay megállapítja, hogy az uráli alapnyelv két nyelvi réteg összekeveredése következtében alakult ki, az egyik szibériai volt, amelyben bizonyos morfoszintaktikai jegyek (dualis, determinált és indeterminált igeragozás, a névszó predikatív ragozása, jelölt praesens, ill. jelöletlen praeteritum stb.) megvoltak, a másik pedig olyan (nem-szibériai?; H. L.), amely nélkülözötte ezeket (117). „Diese beiden Komponenten lassen sich wohl in mehrere Teilkomponenten zerlegen. Vielleicht ist der palato-velare Parallelismus im Wortschatz auch durch Komponenten mit unterschiedlichem Vokalismus erklären” (117). E palato-veláris párhuzamok eme „magyarázata” mennyivel jobb ahhoz képest, amit az UEW rekonstruktumai („mit unterschiedlichem Vokalismus”) jelentenek?... Korábban ennél valamivel részletesebben adta elő e magyarázatot, idézzük fel azt is: „Es ist durchaus denkbar, daß diese Parallelen auf verschiedene protouralische Substratkomponenten mit unterschiedlichem Vokalismus zurückzuführen sind. Man kann aufgrund der Stratawirkungen eine inner-sprachliche Entwicklung für das PU in Form einer Wortstammspaltung (palatal-velar) annehmen, wie man es auch in manchen heutigen uralischen Sprachen vorfindet” (101). Mindenképpen magyarázatra szorulna, az ismeretlen „-stratumok” hogyan és miért indítottak el olyan belső fejlődést, amely a palato-veláris párok kialakulásához vezetett volna? Vajon úgy kell ezt érteni, hogy az egyik ősi nyelvi réteg, pl. a szibériai csak palatális magánhangzós szavakból állt volna, míg a másik csak velárisokból?... Akkor pl. a magyarban meglévő palato-veláris alakváltozatok (pl. *magyar* ~ *megyer*, *kavar* ~ *kever*) is valamilyen „-stratumnak” tulajdoníthatók?...

A 119–120. oldalakon lévő három ábra nem mond semmit sem a nyelvek kapcsolatainak természetéről, az alapnyelvek kialakulásáról és felbomlásáról, a hozzájuk fűzött (121) „magyarázatok” révén sem tűnnek világosabbnak. Az alapnyelveket egyébként nyelvszövetségként (Sprachbund) kívánja értelmezni (erre még visszatérek). Csupán az eddigi „Gedankenspiel” grafikus megjelenítésének tekinthetem ezeket. A nyelvszövetség fogalma kapcsán hivatkozik az ún. dunai nyelvszövetségre is (Donau-Sprachbund; 121–122) Balázs (1983) alapján (és természetesen lapszám nélkül), Balázs pedig (1983: 27) Vladimír Skaličkanak egy cikkére utal, ti. ezt Skalička említette, de amelynek tudománytörténeti gyökerei sokkal messzebbre vezetnek (ld. Fodor 1978: 31–34). Csodálkozom, hogy nem hivatkozik egy olyan tanulmányra, amelynek szerzői sorra vették az állítólagos dunai nyelvszövetség jegyeit, és eredményüket így összegezték: „Wie läßt sich nun abschließend die... Frage, »ob in diesen Sprachen mindestens zwei infolge gegenseitiger Beeinflussung entstandene gemeinsame Merkmale vorkommen«, beantworten? Die Überprüfung der Merkmale endete in keinem der zehn Fälle mit einem eindeutig positiven Ergebnis. Bei einigen Punkten steht jetzt schon fest, daß die synchron beobachteten Konvergenzen

ohne Beteiligung der Nachbarsprachen entstanden sind... Auch bei Anwendung eines minimalen Kriterienkatalogs... sind wir noch weit davon entfernt, den »Donausprachbund« als einwandfrei nachgewiesen zu betrachten)» (Futaky et al. 1978: 189). Sőt, a kérdést újólal alaposan megvizsgálva még ennél kategorikusabban megfogalmazott elutasító vélemény is napvilágot látott, amelyet Pusztaynak ugyancsak ismernie kellene: „Die meisten Merkmale, die als »donautypisch« bezeichnet wurden, entwickelten sich jedoch unbeeinflusst von den Nachbarsprachen (z. B. erstsilbiger Akzent). So sind diese Übereinstimmungen durch Zufall (durch konvergenten Sprachwandel) zustande gekommen. Ich hoffe, daß es mir gelungen ist, den Leser mit der Aufführung typisch ungarischer Merkmale und mit der Widerlegung der Argumente von Décsy und Haarmann zu überzeugen, daß die Theorie des »Donausprachbundes« in die Rumpelkammer der Wissenschaftsgeschichte gehört» (Fodor 1983: 66).

„VIII. Linguistisches Denkmodell
für die Bestimmung der Urheimat” (123–124)

A korábban már sorra vett morfoszintaktikai jegyek egy részét ismételtelen elősorolva megállapítja: „Aufgrund der... aufgezählten Züge kann man feststellen, daß die uralischen Sprachen uneinheitlich sind. Die Unterschiede sind sogar bezüglich der alten Merkmale so groß, daß die Rekonstruktion einer einheitlichen Grundsprache unbegründet ist. Dies setzt auch die Wahrscheinlichkeit der Rekonstruktion einer relativ geschlossenen Urheimat unter Zweifel” (124). Ugyanezen vonások alapján két „centrumot” posztulál, egy keletit és egy nyugatit, amelyre szerinte a közös szókincs jogosít fel (az én számításaim egyáltalán nem támogatják ezt a kijelentést, ld. a IV. és az V. fejezetben leírtak kapcsán előadott bíráló megjegyzéseimet). A keletibe tartoztak volna az ugor és a szamojéd nyelvek, valamint a mordvin elődjének beszélői, a nyugatiba pedig a többiéi, illetőleg a lapp előzményének beszélői a keleti és a nyugati centrum közt bók-lászva hol ide, hol oda tartoztak. Ezenkívül a „keleti centrum” a „NEASZ”-ban átmeneti zónát képezett a „nyugati centrum” nyelvei és a szibériai nyelvek közt. A „keleti centrum” szerinte azon a területen lehetett, ahol Hajdú feltevése szerint az uráli őshaza terült el (vagyis Szibéria észak-nyugati részén) (124–125).

Kár, hogy Pusztay nem ismeri pl. Korhonennek a rekonstruált vagy rekonstruálható alapnyelvvvel kapcsolatos nézetét: „Je älter die rekonstruierte Grundsprache ist, um so weiter entfernt bleibt die Rekonstruktion von der wirklichen Basisphonemebene der Grundsprache und auch von den Ebenen, die der Oberfläche näher sind. Je mehr Zeit vergangen ist, desto mehr hat es in den Tochttersprachen zu einer phonemischen und morphophonemischen Restrukturierung kommen können und desto weniger bleibt von der ursprünglichen Struktur der Grundsprache sichtbar. Rekonstruierte Grundsprachen, von denen die

phonemischen, morphophonemischen und sonstigen Eigenschaften der Tochtersprachen am besten abgeleitet werden können, brauchen aber der wirklichen Grundsprache nicht immer sonderlich nahezu kommen” (Korhonen 1974: 124). Vagyis a változások az egyes leánnyelvekben sok közös ősi vonást elmoshatnak, „megfakítanak”, de abból, ami megmaradt, a hajdani rendszer váza mégis megismerhető, a leánnyelvi különbségeket nem annyi alapnyelvből, „centrumból” kell értelmezni, ahány különbséget valaki ismerni vél.

A VII. fejezet egyértelművé tette, hogy Pusztay az uráli alapnyelvet két különböző „nyelvi réteg”, egy szibériai nyelv és egy nem-szibériai nyelv keveredése termékének tartja. Természetesen nagyon érdekes lett volna megtudni, miképpen „olvadnak egybe, keverednek” a különböző típust képviselő nyelvek. „Aufgrund der oben gesagten fasse ich die Grundsprache als Sprachbund auf...” (118, még vö. 121), valamint: „Auf dem Gebiet der NEASZ kann man eine Kette von »Urheimaten« und Grundsprachen vermuten. Die Grundsprache fasse ich als Resultat eines Sprachbundes auf, das in einem *lingua franca*-ähnlichen Idiom realisiert wird. Im Entstehungsprozeß der Grundsprache unterscheide ich zwei Phasen” (s. ausführlicher im Kapitel VII.)” (125) – sajnos azonban ismét lapszám nélkül utasít egy korábbi fejezethez. Én a VII. fejezetben csak két réteg („eine sibirische... und... eine andere...”) „keveredéséről” olvashattam valamit (117; hasonlóan: Pusztay 1990b: 161), de az alapnyelv kialakulásának két fázisáról többszöri figyelmes olvasás után sem sikerült megtalálnom a Pusztay által jelzett fejtegetéseket. Amire Pusztay utalhat, az talán a 119–120. oldalakon lévő három ábra és a hozzájuk fűzött kommentárok (121–122), ez viszont az általa elképzelt alapnyelv-képződésnek három szakaszát tartalmazza: „Sprachen in losem Kontakt”, „Sprachen in engem Kontakt” és „Die Auflösung der Proto-sprache”...

A szakirodalom segítségével tisztázni kellett volna, mi a Sprachbund (nyelvszövetség), mi a lingua franca és mi az alapnyelv, mert nála mindegyik azonos mindegyikkel, ami talán mégsem lehet igaz... Hogy valóban nem tudhatja, miről van szó, mutatja egy későbbi cikkének alábbi mondata: „Kantakieli on samaa tai eri tyypipiä olevien kielten lähestymisen seurauksena muodostuneen kieliliiton tulos, toisin sanoen lingua franca...”¹ (Pusztay 1997: 9), vagyis nyelvszövetséget a lingua francával azonosnak hiszi! A fogalmak tisztázását nem kívánom elvégezni a szerző helyett, ezért csak utalásszerűen idézek néhány véleményt:

Sprachbund: „The term 'Sprachbund' is used to refer to a language convergence area, in which genetically differing languages appear to undergo changes in the direction toward typological similarity” (Lehiste 1995: 25). „A »Sprachbund« kifejezés olyan állapotot jelöl, amely egy aránylag egységes, ösz-

¹ „Az alapnyelv az azonos vagy eltérő típusú nyelvek közeledése folytán kialakult nyelvszövetség eredménye, más szóval lingua franca...” (én fordítottam; H. L.).

szefüggő földrajzi areában élő szomszéd nyelvek csoportjára jellemző, és amelyeket a nyelvi affinitások egész sora jellemez. Ezek a hasonlóságok általában nyelvi interferencia révén alakulhattak ki...” (Hajdú 1975b: 147).

Lingua franca: „Lingua franca... (1) Älteste nachweisbare Pidgin-Sprache; eine auf der Grundlage des Provençal. und Ital. beruhende, mit griech., span., frz., portugies., türk., pers. und arab. Sprachelemente vermischte Verkehrssprache der östlichen Mittelmeerküste, die in der Zeit der venezianischen und genuesischen Herrschaft in der Levante entstanden ist und bis zum Ende des 19. Jh. gesprochen wurde...” (Bußmann 1990: 458). A lingua franca kialakulásának helyszínei tipikusan a virágzó kereskedelmű, nemzetközi hajóforgalommal rendelkező tengerparti vidékek (Kahane – Ash 1979: 82–91; még vö. Lingua franca: Trudgill 1997: 48). Az itt szereplő második értelmezésben megadott funkcióra, tudniillik amikor egy természetes nyelvet használnak különböző anyanyelvű személyek, mint pl. manapság az angolt, jobban ráillik a „link language” (közvetítő nyelv, Vermittlersprache) (ld. Laakso 1999a: 70., 2. jegyzet, irodalommal). Ha Pusztay esetleg kreolt írt volna lingua franca helyett, talán meg lehetne kísérelni értelmet tulajdonítani fejtegetéseinek, lévén a kreol olyan pidgin nyelv, amely egy közösség anyanyelvévé vált (Kreol: Trudgill 1997: 48).

A fejezet és a könyv utolsó mondata így szól: „Die Idee einer kettenartigen Urheimat hat in der Indogermanistik Trubetzkoy, in der Finnougristik Bubrich aufgeworfen” (125). Trubetzkoy ama nevezetes cikke (Trubetzkoy 1939) szerepel a bibliográfiában, de Bubrih neve elő sem fordul. A finnugor nyelvészeti irodalomban járatlan olvasó vajon hogy fogja kinyomozni, Bubrih melyik írásáról lehet szó? Egyébként ez az idevetett zárómondat újabb megjegyzésre kényszerít: talán érdemes lett volna röviden ismertetni Trubetzkoy (1923, 1939) és Bubrih (1948a, 1948b, 1948c) fejtegetéseit, valamint az azokra megjelent kemény kritikai állásfoglalásokat.

Az uráli őshazakutatásnak nagy régészeti irodalma van nálunk is, Finnországban és Észtországban is. Sem az e téren sok hasznos tanulmány szerzőjeként ismert Fodor István nevével nem találkozhattam a bibliográfiában, sem egyetlen finnével vagy észtével sem – vajon miért nem?

Összefoglaló megjegyzések

Pusztay legtöbbnyire lapszámok megadása nélkül hivatkozik művekre, ami megnehezíti, vagy terjedelmesebb írások esetében rendkívül körülményessé, vagy éppen lehetetlenné teszi a hivatkozásában szereplő nézetek eredetijének megismerését. Több helyen is megjegyeztem bírálatomban, hogy bizonyos alapvető fontosságú művek ismeretét, azoknak egy ilyen jellegű munkába való beoldozását hiányolom.

Nem ellenőriztem Pusztaynak minden egyes állítását, különösen nem a paleoszibériai nyelvekre és a régészeti megállapításokra, hipotézisekre vonatkozókat. Úgy tűnik azonban, indokolt az óvatosság a paleoszibirisztikával és az archeológiával kapcsolatos kijelentéseivel kapcsolatban is (vö. Makkay 1997: 9-10, 6. jegyzet, 21, 36. jegyzet, Bojtár 1997: 26).

Pusztay állításainak csak a kisebbik részével tudok egyetérteni, egyáltalán valamit kezdeni. Azok is többnyire banalitások, amelyeknek hangoztatására egy tudományos munkában nincs nagy szükség. Ezek egyike a következő: „Die Grundsprache oder Protosprache hat – wie schon früher betont – auch eine Vorgeschichte, die viel länger als ihre »Nachgeschichte« ist” (103, lényegében megismételve: 115).

Pusztay számtalanszor (e könyvében és cikkeiben) azt vetette a történeti-összehasonlító nyelvtudomány művelőinek szemére, hogy a valóságtól elrugaszkodott, életidegen, megalapozatlan dolgokkal foglalkoznak. Ezzel szemben mit kaptak ők ötóle? Nem tényeken alapuló feltevéseket, hanem az ötletekkel való játékot (saját szavával: Gedankenspiel).

Az összehasonlító módszert ért bírálatokra adott válaszok közül hadd idézzem itt egy finnugristáét, amely a történeti-összehasonlító módszerben járatlan mesélőknek van adresszálva: „the results of the comparative work obviously depend upon the linguistic experience of the researcher, the only way of knowing more about linguistic change and contact problems is to broaden the field of empirical research, including a thorough study of the many »small« languages which before long may be submerged by the great ones. It is possible to believe in Adam and Eve, but the apple can not be re-eaten” (Bergsland 1978: 137).

A bibliográfiában nincsenek az ergativust tárgyaló munkák, általános nyelvészettel nem találkoztam, a tipológiát mindössze Harald Haarmann és Ernst Lewy néhány írása képviseli, a paleoszibériai nyelveket illetően Wolfgang Veenkernek egy jukagir grammatikai kategóriákat tárgyaló munkáját ajánlja a szerző, a vogulról pedig egyáltalán semmi sincs...

Számos megállapítás, amely elméleti megalapozottságot igényelne, kategorikus, egyes számú 1. személyű deklarációként fogalmazódik meg, pl. „In der Klassifizierung nach Strukturmerkmalen ordne ich die inkorporierenden Sprachen der NEASZ dem agglutinierend-isolierenden Typus zu, weil ich diese Art Inkorporierung als eine spezielle Form der Agglutination auffasse” (116).

A szerző exkurzusokban „intéz el” olyan kérdéseket, amelyek monografikus feldolgozást igényelnének, mint pl. az esetragok keletkezése, az ergativus problémája, a számjelölés kérdése stb. stb.

A könyvnek csak a legkirívóbb tévedéseit, legmegalapozatlanabb állításait, legdurvább következtelenségeit vettem sorra, kisebb jelentőségű (az eddigiek

mellett teljesen elhanyagolható fontosságú) téves állítások tárgyalásától jobbnak láttam eltekinteni. A könyv megjelenését megelőző és követő cikksorozatból pedig e tekintélyes csokrot még tarkábbá és terebélyesebbé tehettem volna. Pl. Pusztay legutóbbi cikkében egyszerűen elfelejtette, hogy a magyarnak a honfoglalás előtt pl. igen komoly bolgár-török kapcsolatai voltak, mert nála a „3. Die protouralische Epoche des Ungarischen” után rögtön a „4. Die mitteleuropäische Epoche des Ungarischen” következik (Pusztay 1996: 86–87). Hogy ez nem lapszus, azt mutatja egy valamivel későbbi műve, amelyben pontosan ugyanezt olvashatjuk, igaz, ezúttal nem németül, hanem angolul (Pusztay 1998: 95)...

A mű egészére vonatkozó kritikai tétel pedig az, hogy alapvetően elhibázott dolog mai uráli nyelvi elemeket mai paleoszibériai elemekkel összehasonlítani. Az ilyen eljárás tévedését világosan hangsúlyozta pl. Austerlitz, vö. „Általában az a helyzet, hogy a széles skálát használó összehasonlítók nem is proto-X-et és proto-Y-t hasonlítják össze, hanem az X élő nyelveiből vett véletlen mintákat az Y élő nyelveiből vett mintákkal...” (Austerlitz 1992: 250, angolul: Austerlitz 1978: 119–120; még vö. Skalička 1969: 336). Ráadásul a paleoszibériai csoport genetikailag teljesen heterogén nyelveket foglal magában; olyan, mintha pl. európai nyelvekről beszélnék osztályozási szándékkal.

A fentiekből ki kellett világlania annak, hogy az én ismereteim szerint a műben közölt adatok hitelessége, az adatok interpretálásának helyessége, a szakirodalom ismerete egyáltalán nem egy tudományos munkától elvárható mértékű. A mű nem gyarapította tudományunkat, nem járul hozzá a tudomány fejlődéséhez, hanem inkább kísérlet arra, hogy vakvágányra vigye.

Konklúziók

Egyre inkább biztos vagyok abban, hogy a bennem felmerült kérdések és kétségek nem feltétlenül az én tájékozatlanságomból fakadnak. „A homonímia kérdéséről az uráli, a finnugor és az ugor alapnyelvben” (Pusztay 1978) című cikkének számos hiányosságát Bakró-Nagy Marianne szóvá tette (Sz. Bakró-Nagy 1978; ld. még Helimski 1984: 241, 2. jegyzet), de a jogos észrevételekről Pusztay nem vett tudomást. Pusztay itt tárgyalt könyvéről írott kritikájában Johanna Laakso (1997) olyan elemi hiányosságokra mutatott rá, amilyeneknek egy magát valamennyire is becsülő kutató munkájában nem lenne szabad előfordulniok. Egy rövidebb munkában kifejtett őshaza- és alapnyelv-konceptiójáról Kaisa Häkkinen nem tudott egyetlen pozitív értelmű kijelentést sem tenni (Häkkinen 1999: 179–180). Egy szerzőtárssal közösen írt művéről (Katzschmann – Pusztay 1978) Helimskij írt lesújtó bírálatot (Helimskij 1982b).

A mű egészét, „az uráli nyelvrokonságról szóló új tant” (vö. a marri „новое учение о языке”) tudománytalan játéknak, „Gedankenspiel”-nek tartom. A fentiekben számos tévedésre, pontatlanságra mutattam rá. Azok a kollégák, akik hozzám hasonló alapossgal tanulmányozták át a bírált könyvet és szerzőjének egyéb írásait, talán az enyéimhez igen hasonló következtetésekre jutottak. Egy

kivételről mindenképpen tudok: egy kiváló szamojédológus kollégánk, Ago Künnap Puszta könyvéről (Puszta 1995) írott egyik lelkes hangú ismertetését így fejezte be: „Ich bin der Meinung, daß man heute in der Entwicklung der theoretischen Hauptlinie der Uralistik nicht mehr auf dem laufenden sein kann, ohne das vorliegende Buch von János Puszta zu kennen” (Künnap 1996b: 75). Ehhez vö.: „In Nummer 2/1998 der Zeitschrift Virittäjä hat Cornelius Hasselblatt... das Verweiskarussell von Wiik, Künnap und Puszta analysiert, ihre Argumentation sowie ihre Benutzung der Quellen; Hasselblatt kommt zu dem Ergebnis, daß hier zwar viel geredet und geschrieben wird, es jedoch praktisch keine eigentliche wissenschaftliche Forschung gibt” (Häkkinen 1999: 178), amivel Häkkinen teljes joggal egyetért.

Egy másik recenzius (Laakso 1997) nagyon visszafogott hangnemben ráírnyította a figyelmet a szakirodalom ismeretének hiányára is: „Am ärgerlichsten ist... das Fehlen einschlägiger uralistischer Quellen. Wenn die Ansichten der traditionellen Uralistik kritisiert werden sollen, ohne sie genauer zu benennen, ist es mehr als absonderlich, daß sich der Autor auf das UEW als Material beschränkt und solche zentrale Etymologienquellen wie das SSA oder die Untersuchungen von Kaisa Häkkinen (Häkkinen 1983, 1990) außer acht läßt. Insbesondere seine Kritik, daß die samojedischen Sprachen nicht berücksichtigt werden, wäre milder ausgefallen, hätte Puszta z. B. die Aufsätze von Janhunen (1981) und Sammallahti (1988) in die Betrachtungen einbezogen; m. E. kann es sich kein Samojedologe oder vergleichender Uralist leisten, diese Titel stillschweigend zu übergehen. In gegenwärtiger Form ist Pusttays Werk zwar im Hinblick auf seine zentralen Aussagen interessant, stellt aber gleichzeitig eine unerfreulich oberflächliche und unvollendete Stellungnahme dar, so daß sich das uralistische Publikum vorerst damit begnügen muß, auf eine fundiertere Fortsetzung zu warten” (Laakso 1997: 210–212, még vö. Häkkinen 1999: 179–181). (Még felhívom a figyelmet arra, hogy a fent emlegetett trojka és holdudvara téveszméinek egy töredékéről röviden már én is nyilatkoztam, ld. Honti 2000 és 2001.)

Summa summarum:

Úgy vélem, a nagy hagyományú, elismert tudományos kiadóknak és a tekintélyes tudományos társaságoknak is okulásul szolgálhat ez a mű: erős szakmai szűrőn kell átbocsátani a kéziratokat, mert különben csak a téveszmék terjednek tudománynak álcázva. Ismét Laakso szavait – Künnap hasonló téveszméi kapcsán – idézve: „Mikään arvoasema tiedemaailmassa ei oikeuta viittaamaan ylimielisesti kintaalla sekä aikaisemmalle tutkimukselle että uudemmalle kritiikille. Mikään ei oikeuta akateemisten tittelien turvin julkaisemaan, opettamaan tai paha-aavistomattomille propagoimaan »kielitieteenä« löyhää ja perustelematonta yksityisajattelua. Varsinkin ei nyky maailmassa ole kenellekään oikeutta tuhlauttaa fennougristiikan muutenkin niukkoja ja hupenevia

voimavaroja asiattomuuksiin. Omia rampoja pyhiä lehmiään ei saisi vaaralliseksi tukkeeksi tieteen väylälle taluttaa kukaan, ei varsinkin »kansainvälisesti ansioitunut« tutkija tai jo virkansa puolesta paimeneksi velvoitettu yliopiston professori”² (Laakso 1999b: 639).

Honti László

Irodalom

- Alvre, Paul (1987), О ладежах объекта (прямого дополнения) в финно-угорских языках In: XVII всесоюзная финно-угорская конференция. Языкознание (Тезисы докладов). I. НИИ УАССР, Устинов. 3–14.
- Austerlitz, Robert (1978), On Comparing Uralic with Other Language Families. In: Финно-угорские народы и Восток IV. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 455. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu. 119–130.
- Austerlitz, Robert (1992), Az uráli nyelvcsalád más nyelvcsaládokkal való összehasonlításáról. In: Simoncsics Péter (szerk.), Austerlitz, Robert, Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest. 250–257.
- Sz. Bakró-Nagy Marianne (1976), Rokon nyelvi megfelelések szemantikai vizsgálata. In: Benkő Loránd – Sal Éva (szerk.), Az etimológia elmélete és módszertana. NytudÉrt. 89: 57–63.
- Sz. Bakró-Nagy Marianne (1978), Megjegyzések Pusztay János cikkéhez. NyK 80: 117–119.
- Balázs János (1983), Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: Balázs János (szerk.), Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest. 7–112.
- Becker, Erika [Беккер, Э. Г.] (1978), Категория падежа в селькупском языке. Издательство Томского университета, Томск.
- Beekes, Robert S. P. (1995), Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Bereczki Gábor (1990), Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.

² „A tudományos életben elfoglalt semmiféle pozíció nem jogosít fel senkit sem arra, hogy nagyképpen egy kézmozdulattal lesöpörje a korábbi kutatásokat vagy az újabb kritikákat. Senkit sem jogosít fel az akadémiai titulus arra, hogy elnagyolt és megalapozatlan egyéni elképzeléseit publikálja és a mit sem sejtőknek azt »nyelvtudományként« propagálja. Különösen a mai világban nincs senkinek sem joga arra, hogy az egyébként is szűkös és fogyatkozó anyagi forrásokat értelmetlen dolgokra pazarolja. Nem lenne szabad senkinek sem a maga göthös szent teheneit mint veszedelmes akadályokat a tudomány országútajára terelni, különösen nem egy »nemzetközileg elismert« kutatónak vagy a pozíciójánál fogva pártori feladatra kötelezett professzornak” (én fordítottam; H. L.).

- Bergsland, Knut (1978), Reflections on the Comparison of Eskimo and Uralic. In: Финно-угорские народы и Восток. IV. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 455. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu. 131–138
- Bojtár Endre (1997), Bevezetés a baltisztikába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Brandenstein, Wilhelm (1968), Das Indogermanenproblem. In: Scherer, Anton (Hrsg.), Die Urheimat der Indogermanen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 523–537.
- Bubrih, D. V. [Бубрих, Д. В.] (1948a), Соетское финноугорское языкознание. Ученые записки. Серия востоковедческих наук. Выпуск 2. Соетское финноугроведение I. Ленинградский государственный университет, Ленинград. 24–32.
- Bubrih, D. V. [Бубрих, Д. В.] (1948b), Сравнительная грамматика финноугорских языков в СССР. Ученые записки ЛГУ 105. Ленинградский государственный университет, Ленинград. 47–80.
- Bubrih, D. V. [Бубрих, Д. В.] (1948c), К вопросу об отношениях между самоедскими и финноугорскими языками. Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. 1948, том VII, вып. Издательство Академии наук СССР, Москва. 511–517.
- Bußmann, Hadumod (1990), Lexikon der Sprachwissenschaft. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Alfred Körner Verlag, Stuttgart.
- Dobó Attila – Fancsaly Éva (1988), Statistik. In: UEW III. Register. 274–275.
- Dobó Attila – Fancsaly Éva (1991), Az UEWb. anyaga a statisztika tükrében. In: Domokos Péter – Pusztay János (szerk.), Bereczki Emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára). Uralisztikai tanulmányok 2. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 107–110.
- Erdödi József (1981), Sprachkontakte im eurasischen Raum. In: Ortutay, Gyula (ed.), Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 377–382.
- Fancsaly Éva (1988), Das Uralische Etymologische Wörterbuch im Spiegel der Statistik. Specimina Sibirica 1: 35–61.
- Fodor István (1983), Verfügen die Sprachen des Donaubeckens über eine einheitliche Struktur? Zum Problem der Arealtypologie. FUM 7: 29–69.
- Futaky István – Hochwald Erzsébet – Niederkirchner, Stefan – Udolph, Jürgen (1978), Der Donau-Sprachbund – gibt es ihn? FUM 2: 181–192.
- Györke József (1941), Adalék a szamojéd igeidőalakok kérdéséhez. NyK 51: 54–63.
- Hajdú Péter (1966), Bevezetés az uráli nyelvtudományba (a magyar nyelv finnugor alapjai). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter (1975a), Névszók predikatív ragozása a szamojéd nyelvekben. In: Hajdú Péter, Samojedologische Schriften. Studia Uralo-Altaica 6. Szeged. 115–140.
- Hajdú Péter (1975b), Arealógia és uralisztika. NyK 77: 147–152.
- Hajdú Péter (1979), Language Contacts in North-West Siberia. Fenno-Ugrica Suecana 2: 19–31.

- Häkkinen, Kaisa (1983), Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikka. Turun yliopisto, Turku.
- Häkkinen, Kaisa (1984), Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen? Theorien über die gegenseitigen Verwandtschaftsbeziehungen der finnisch-ugrischen Sprachen. UAJb. NF 4: 1–24.
- Häkkinen, Kaisa (1990), Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa (1999), Äußere Form und wissenschaftlicher Gehalt. FUF 55: 177–183.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1982a), Древнейшие венгерско-самодийские языковые паранпели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Наука, Москва.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1982b), Michael Katzschmann; János Pusztay, Jenissej-Samojedisches (Enzisches) Wörterverzeichnis. SFU 18: 135–147.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1984), Problems of Phonological Reconstruction in Modern Uralic Linguistics. SFU 20: 241–257.
- Helimskij, Evgenij (1996), A szamojéd népek vázlatos története. Budapesti Finnugor Füzetek 1. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest.
- Honti László (1973), Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301–318.
- Honti László (1976), Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése. NyK 78: 71–119.
- Honti László (1984), Chrestomathia Ostiaca. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László (1985), Széljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez. NyK 87: 49–87.
- Honti László (1992), Morphologische Merkmale des nominalen Prädikats in einigen uralischen Sprachen. LU 28: 262–271.
- Honti László (1993a), Statistisches zum Uralischen etymologischen Wörterbuch. LU 29: 241–258.
- Honti László (1993b), Zur Morphologie ugrischer Personalpronomina. MSFOu. 215: 121–127.
- Honti László (1993c), Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László (1994), Zur Frage nach dem Aspekt und Tempus in der uralischen Grundsprache. In: Ago Künnap (ed.), *Minor Uralic Languages: Structure and Development*. University of Tartu – University of Groningen, Tartu – Groningen. 48–65.
- Honti László (1995a), Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. In: Leskinen, Heikki (red.), *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10–15. 8. 1995. Pars I. Moderatores, Jyväskylä*. 53–82.
- Honti László (1995b), Der uralische Numerus absolutus – was ist er eigentlich? LU 31: 161–169.
- Honti László (1996), Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. In: Bereczki András – Klima László (szerk.), *Ünnepi könyv Domokos Pé-*

- ter tiszteletére. *Urálistikái tanulmányok 7. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest.* 127–132.
- Honti László (1997a), *Die Negation im Uralischen I–III.* LU 33: 81–96, 161–176, 241–252.
- Honti László (1997b), *Numerusprobleme (Ein Erkundungszug durch den Dschungel der uralischen Numeri).* FUF 54: 1–126.
- Honti László (2000), *Az uráli/finnugor „ősnyelv”-ről.* In: Glatz Ferenc (szerk.), *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 1995–1998. III. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.* 1–21.
- Honti László (2001), *Hol és milyen uráli/finnugor „ősnyelvet” beszéltek távoli eleink? (Hipotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban).* MNyj. 37.
- Itkonen, Erkki (1969), *Thesen und Antithesen in der finnisch-ugrischen Vokalforschung.* UAJb. 41: 212–251.
- Janhunen, Juha (1981), *Uralilaisen kantakielen sanastosta.* JSFOu. 77: 219–274.
- Joki, Aulis J. (1970), *Az etimológiai kutatás mai helyzete.* MNy. 66: 4–12.
- Julku, Kyösti (1998), *Der aktuelle Stand der Forschung der finnougri-schen Völker.* In: Puszty János (szerk.), *Specimina Sibirica 14.* Szombathely. 23–41.
- Kahane, Henry & Renée – Ash, Roberta (1979), *Linguistic evidence in historical reconstruction.* In: Rauch, Irmengard – Carr, Gerald F. (eds), *Linguistic Method. Essays in Honor of Herbert Penzl.* Mouton Publishers, The Hague – Paris – New York. 67–121.
- Karlsson, Fred (1984), *Finnische Grammatik.* Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Katzschmann, Michael (1979), *Uralische Dialektik.* In: Gläser, Ch. – Puszty J. (Hrsg.), *Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 12.* Otto Harrassowitz, Wiesbaden. 147–171.
- Katzschmann, Michael (1993–1994), *Die Negation(sverb)en des Nganasanischen.* NéprNy-tud. 35: 46–68.
- Katzschmann, Michael (1995), *Morphosyntaktische Betrachtungen zur nganasanischen Negation.* NéprNy-tud. 36: 237–249.
- Katzschmann, Michael – Puszty János (1978), *Jenissej-Samojedisches (Enzisches) Wörterverzeichnis.* Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Keresztes László (1998), *Questions of the development of Mordvin.* Specimina Sibirica 14: 43–76.
- Korhonen, Mikko (1974), *Über den Charakter der sprachgeschichtlichen Rekonstruktionen.* Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-historische Klasse. Jahrgang 1974. Nr. 3. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 111–125.
- Korhonen, Mikko (1980a), *Über die vorgeschichtlichen Bedingungen für die Annahme der „Paläo-Ursprachen”.* In: Ortutay Gyula (szerk.), *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars II.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 64–65.
- Korhonen, Mikko (1980b), *Über die struktural-typologischen Strömungen (Drifts) in den uralischen Sprachen.* In: Ikola, Osmo (red.), *Congressus Quintus Internation-*

- alis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27. VIII 1980. Pars I. Suomen Kielen Seura, Turku. 87–110.
- Korompay Klára (1991), A névszórágózás. In: Benkő Loránd (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 284–318.
- Kulonen, Ulla-Maija (1989), The Passive in Ob-Ugrian. MSFOu. 203.
- Kuznecova, A. I. – Helimskij, E. A. – Gruškina, E. V. [Кузнецова, А. И. – Хелимский, Е. А. – Грушкина, Е. В.] (1980), Очерки по селькупскому языку. Издательство Московского университета, Москва.
- Künnap, Ago (1995), The Uralic Language Tree Model and the Myth of the Migration from the East at the Jyväskylä Congress. In: Künnap, Ago (ed.), Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis. University of Tartu – University of Groningen, Tartu – Groningen. 123–127.
- Künnap, Ago (1996a), János Pusztyay, Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische), Wiesbaden 1995 (Veröffentlichungen des Societas Uralo-Altica, Band 43). LU 32: 218–225.
- Künnap, Ago (1996b), Ursprache oder Sprachbund? J. Pusztyay, Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung. (Beispiel: Das Protouralische). Fenno-Ugristica 20: 73–76.
- Künnap, Ago (1997), Radical Renewing in Uralistics. Internet.
- Künnap, Ago (1998a), On the Uralic *š-Preterite and *k-Present. LU 34: 81–86.
- Künnap, Ago (1998b), Breakthrough in Present-Day Uralistics. Tartu.
- Lakó György (1986), Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Laakso, Johanna (1997), Neue Perspektiven für die Grundsprachenforschung? (János Pusztyay: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung). FUF 54: 205–213.
- Laakso, Johanna (1999a), Language contact hypotheses and the history of Uralic morphosyntax. MSFOu. 88: 59–72.
- Laakso, Johanna (1999b) Voiko väittää mitää vain? Vir. 1999: 637–639.
- Laanest, Arvo (1982), Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Buske Verlag, Hamburg.
- Lehiste, Ilse (1995), What is Areal Linguistics? In: Itämerensuomalainen kulttuurialue. Castrenianumin toimitteita 49. Helsinki. 20–30.
- Liimola, Matti (1944), Zu den wogulischen Personalpronomina. FUF 28: 20–56.
- Майтинская, К. Е. [Майтинская, К. Е.] (1969), Местоимения в языках разных систем. Наука, Москва.
- Makkay János (1997), Egy magyar amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról. I. rész: a kökör végéig. Egy appendixszel. Budapest.
- Mallory, J. P. (1991), In Search of the Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth. Thames and Hudson, London.
- Malmkjær, Kirsten (ed.) (1995), The Linguistics Encyclopedia. Routledge, London – New York.
- Mikola Tibor (1965), A -t tárgyrag eredetéhez. NytudÉrt. 46: 57–62.
- Pörings, Ralf – Schmitz, Ulrich (Hrsg.) (1999), Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitiv orientierte Einführung. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

- Prokofjev, G. N. [Prokofjew, G.] (1931), Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache. Die Tasovsche Mundart. I–III. UJb. 11: 91–98, 293–297, 440–452.
- Pusztay János (1978), A homonímia kérdéséről az uráli, a finnugor és az ugor alapnyelvben. NyK 80: 105–116.
- Pusztay János (1981), Sprachgeschichtliche Arealien im Sibirischen Raum. In: Ikola, Osmo (red.), Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27. VIII 1980. Pars VII. Suomen Kielen Seura, Turku. 251–256.
- Pusztay János (1985), Sprachentwicklungstendenzen in den agglutinierenden Sprachen – aufgrund des Nominalsystems der uralischen und paläosibirischen Sprachen. SAIS Arbeitsberichte, Heft 8. Kiel. 153–166.
- Pusztay János (1987), Analóg vonások az uráli és a paleoszibériai nyelvek névszói rendszerében. MNyTK 177.
- Pusztay János (1990a), Nyelvek bölcsőjénél. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pusztay János (1990b), Zur Herausbildung des Protouralischen. Specimina Sibirica 3: 157–167.
- Pusztay János (1995), Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische). Harrassowitz Verlag, Hamburg.
- Pusztay János (1996), Zur Entwicklungsgeschichte des Ungarischen. Fenno-Ugristica 20: 85–89.
- Pusztay János (1997), Ajatus uralilaisten kansojen ketjumaista alkukodista. In: Julku, Kyösti – Äärelä, Merja (toim.), Itämerensuomi – eurooppalainen maa. Studia Historica Fenno-Ugrica 2. Atena Kustannus Oy – Societas Historiae Fenno-Ugricae, Jyväskylä – Oulu. 9–22.
- Pusztay János (1998), On the Development of the Hungarian Language. Specimina Sibirica 14: 93–101.
- Ravila, Paavo (1941), Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF 27: 1–136.
- Rédei Károly (Hrsg.) (1988–1991), Uralisches etymologisches Wörterbuch. I–III. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz Verlag, Budapest – Wiesbaden. = UEW
- Rédei Károly (1990), Adalék a finnugor *j (i) múltidő-jel megfelelőihez. MNy. 86: 75–77.
- Rédei Károly (1991), Kiegészítő megjegyzések a finnugor *j (i) múltidő-jel osztják folytatásához. MNy. 87: 447–449.
- Rédei Károly (1998), Zur Geschichte der finnougriischen Personalpronomina. LU 34: 341–352.
- Sammallahti, Pekka (1988), Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric, and Permic. In: Sinor, Denis (ed.), The Uralic Languages: description, history and foreign influences. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 478–554.
- Schmitt-Brandt, Robert (1998), Einführung in die Indogermanistik. A. Francke Verlag, Tübingen – Basel.
- Serebrennikov, B. A. [Серебренников, Б. А.] (1975), Праязык как необходимая модель. In: Ortutay Gyula (szerk.), Congressus Quartus Internationalis Fenno-

- Ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1975. 61–69.
- Skalička, Vladimír (1969), Finnougrisch und Indogermanisch. UAJb. 41: 335–343.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä.
- Suomen sanojen alkuperä 1, 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki 1992, 1995 = SSA
- Thieme, Paul (1954), Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 11. Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz. 539–613.
- Trubetzkoy, N. S. [Трубецкой, Н. С.] (1923), Вавилонская башня и смешение языков. Евразийский Временник 3. Евразийское книгоиздательство, Berlin. 107–124.
- Trubetzkoy, N. S. (1939), Gedanken über das Indogermanenproblem. Acta Linguistica 1: 81–89.
- Trudgill, Peter (1997), Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Tužarov, G. M. [Тужаров, Г. М.] (1987), Грамматические категории имени существительного в марийском языке. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- UEW = Rédei 1988

A Joensuui Egyetemen folyó Karjala-kutatásokról

A Joensuui Egyetem (Joensuun yliopisto) bölcsészettudományi karán folyó kutató- és oktatómunka alig több mint három évtizedes múltat tekint vissza. Akinek azonban alkalmá nyílik megismerkedni e munka kézzelfogható eredményeivel – az egyetem kiadványaival – megállapíthatja, hogy a Joensuui Egyetem méltánytalanul szorul háttérbe s kap csekély publicitást a tekintélyesebb múlttal büszkélkedő nagyobb finnországi egyetemek mellett.

Az információ hiányát enyhítendő szeretnénk bemutatni néhány, a kilencvenes években megjelent tanulmánykötetet, melyek mindegyike – egészében vagy javarészt – karjalai témájú. Ez nem meglepő, hisz Joensuu alig 80 kilométerre az orosz határtól, a kelet-finnországi régióban, Észak-Karjalában fekszik. A Joensuui Egyetem, mely az 1969-ben alapított tanárképző főiskola jogutódja, a régió egyetlen humán tanárképző és kutatóintézete, így igen komoly felelősség hárul rá a jövő oktatóinak és kutatóinak képzésében.

A bölcsész-karként 1984 óta működő intézmény öt intézetet fog össze: a történettudományi, a finn nyelvi, irodalmi és kultúrantropológiai, az idegen nyelvi (svéd, angol, német, orosz – az egy nyelvűnek számító kelet-finnországi régióban a svéd az idegen nyelv státuszába került), a nemzetközi kommunikációs

(fordító- és tolmácsképzés), valamint a legfiatalabb, az ortodox teológiai intézet alkotja a kart. A bölcsészkar égisze alatt működik a Karjala történetét, nyelvét, irodalmát, néprajzát feltáró kutatóhely is.

Väinö Jääskeläinen - Ilkka Savijärvi (szerk.): Tieten Tahtoen.

Studia Carelica Humanistica 3. Joensuu, 1994.
Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, 280 l.

E tanulmánykötet a kilencvenes évek derekán az akkor negyedszázados bölcsészkar ünnepi kiadványaként jelent meg, s Väinö Jääskeläinennek az egyetem történetét ismertető írása mellett (255–278) húsz tanulmányban ad képet arról, milyen témákban folytatnak kutatásokat az egyetem oktatói. A földrajzi helyzetből adódóan az egyik legfontosabb kutatási irány a kultúrák találkozásának, a határvidékek jellemző jelenségeinek vizsgálata történeti, kultúrtörténeti, nyelvészeti szempontból. A helyben kutatható kelet-finnországi témákból önként adódnak a tágabb, kelet-nyugati kulturális különbözőségekből fakadó kérdések, s tovább szélesítve a kört: Európa és más földrészek kulturális kölcsönhatása is folyamatos kutatások tárgya. A kötet tanulmányai ezen elv alapján alkotnak két nagy fejezetet: az elsőben Kelet-Finnország és Karjala áll a történet, irodalmár, kultúrtörténész, nyelvész vizsgálódásainak középpontjában, a második rész általánosabban szól kultúrák találkozásáról, nyelvi kontaktusról, kommunikációról.

Az első fejezetben Anna-Leena Siikala tanulmányát olvashatjuk arról, hogy a Kalevalából ismert Pohjola vajon mítosz-e vagy valós történelem, s hová helyezzük a térképen: keletre vagy nyugatra (9–22). A karjalai identitástudat történetét vázolja fel egy másik tanulmány (Hannes Sihvo tollából, 23–44). A szerző egy 1679-ben írt verstöredékből kiindulva gombolyítja a fonalat napjainkig, hiszen az identitástudat kérdése a Szovjetunió felbomlásával ismét előtérbe került. Ilkka Savijärvi cikke (45–62) a balti népek nyelvi és kulturális háromszögével foglalkozik. A háromszög csúcspontjain a finn, az észti és a kis balti finn nyelvek (karjalai, vepsze, vót, lív, izsór) állnak. Ez a formáció hosszú és több szakaszból álló fejlődés eredménye, kialakulásához pedig döntően hozzájárultak azok a nyelvi érintkezések, melyek a balti finn népek, valamint a szomszédos balti, germán és szláv népcsoportok között történetük során lezajlottak. Muusa Savijärvi tanulmánya az ellenhatást vizsgálja, azaz az orosz nyelvbe bekerült balti finn jövevényszavakat, s megállapítja, hogy számuk ugyan csekély az orosz irodalmi nyelvben (kb. 80), de Északkelet-Oroszországban, főleg a karjalai vidék orosz dialektusaiban jóval nagyobb arányban találkozhatunk velük (95–104).

S hogy a nyelvek és kultúrák kölcsönhatását nem csupán a helyszínen kutatják, arra bizonyíték a kötet második fejezetének néhány tanulmánya, példaként a

XIX. században Namíbiában járt finn misszionáriusokról (írta Seppo Rytkönen, 117–130), illetve az amerikai finn nyelvi kontaktusairól szóló írásokat említhetjük (Pekka Hirvonen és Timo Lauttamus 169–184).

Tapio Hämynen (szerk.): Kahden Karjalan välillä, kahden riikin riitamailla.

Sudia Carelica Humanistica 5. Joensuu – Tampere, 1994.
Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. 292 l.

Karjala és a határ a témája ennek a tanulmánykötetnek is, mely egyfajta híd a két part között: a tanulmányok szerzői közt joensuui, petrozavodszki, szentpétervári kutatókat egyaránt találunk. A Karjalát kettészelő határnak minden időkből nagy jelentőséget tulajdonítottak. Erkki Paavolainen Karjala-kutatót idézzük: „Karjalában mindkét állam fontos katonapolitikai területet látott elsősorban, de egyiküknek sem volt elegendő ereje ahhoz, hogy akaratát véghezvigye. Így Karjala örökös viták színtere és témája lett. Ha az egyik fél megszilárdítani próbálta helyzetét a saját térfelén, gyanakvást váltott ki a túoldalán. A folytonos nézeteltérésekhez az a tény is hozzájárult, hogy Karjalán keresztül húzódik két vallás határvonala is.”

A *határ* szót járja körül a kötet első s egyetlen nyelvészeti tárgyú tanulmánya (9–15). Írásuk első részében Ilkka és Muusa Savijärvi a finn *raja* ('határ') szó szláv eredetét taglalják, a tanulmány második fele a szó előfordulásának írásos nyomait tárja elénk Agricolától Lönnroton át napjaink finn nagyszótárainak anyagáig.

A kötet egyik terjedelmes fejezetében több tanulmány szól a kereskedelemről, mely a két Karjala között mindig élénk volt. Törvényes formái mellett a csempészség sem volt ritka jelenség: már 1692-ből van dokumentum arról, hogyan fogták el az orosz határőrök azt a két orosz férfit, akik a számukra a határ finn oldalán elrejtett csaknem kilencven kilónyi dohányt igyekeztek észrevétel nélkül a hazai térfélre juttatni, a korabeli irat tanúsága szerint sikertelenül. A pálinka is fontos kereskedelmi cikk volt akkoriban. A házi szeszfőzés engedélyezett tevékenység volt, s ezt sok finn háznál üzték is. Szánokkal szállították Oroszországba az értékes árucikket, mely szerencsére a hidegnek is ellenállt. A házi szeszmezés, „bögrecsárda” üzemeltetése tilos volt ugyan, de mindig jó mellékjövedelemnek bizonyult, s így sok háznál igyekeztek kijátszani az éber ellenőrzést.

Karjala történelme nem nevezhető eseménytelennek, ezt a témával foglalkozó tanulmányok is igazolják, melyek tekintélyes része a 20. század történéseit tárgyalja. Íme néhány cím: Pekka Nevalainen, Az ingermanlandi zavargások és a finn határmenti béke 1919–20-ban (149–160), Irina Takala, A disszidensek sorsa

Szovjet Karjalában a dokumentumok tanúsága szerint (173-180), Ilja Solomešč, A téli háború Szovjet-Karjala pártvezetőinek szemével (181–186).

**Raija Pyöli: Venäläistyvä aunuksenkarjala.
Kielenulkoiset ja -sisäiset indikaattorit kielenvaihtotilanteessa.**

Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja N:o 18.
Joensuu, 1996. Joensuun yliopisto. 378 l.

Raija Pyöli doktori disszertációjában az Aunus-vidéki (or. Olonyec) karjalai nyelvjárás jelen állapotát vizsgálja, lehetőségeit, fejlődésének irányát, figyelembe véve a címben foglalt ténytet, az eloroszosodást, az orosz nyelvnek az élet szinte minden területén elfoglalt elsődleges szerepét. A disszertáció angol nyelvű összefoglalójának élén a következő kulcsszavak állnak: orosz-karjalai kapcsolatok, kétnyelvűség, nyelvhasználat, nyelvi attitűdök, nyelvművelés, nyelvhalál, nyelvészociológia, szociolingvisztika. Ennek megfelelően a szerző könyvének nagyobbik felében szociolingvisztikai kutatásait foglalja össze, a kisebbik felében pedig az orosz hatást veszi számba a nyelv minden szintjén: a hangtanban, a szókincsben és a morfoszintaxis területén (vonzatok, birtokviszony, élő-élettelen viszony kifejezése stb.). Pyöli Aunus-környéki falvakban gyűjtött gazdag anyagot, s kutatásai eredményeképpen megállapította, hogy az ott élő karjalaiak megőrizték nyelvüket, bár az orosz egyre inkább beépül a mindennapi nyelvhasználatba. Ha a beszélő úgy érzi, hogy az adott nyelven nehezebben kommunikál, egyre kevésbé használja azt. Érdekes paradoxon: minél kevésbé használnak egy nyelvet, az annál több kárt szenved. A szerző megállapítása szerint az Aunus-vidéki karjalai dialektus szerencsére nem érte még el a nyelvcsere folyamatának azt a végső fázisát, amelyben a társadalom a nyelvet nem érzi már alkalmasnak a kommunikációra. A szóban forgó dialektus státuszát – ahogy a többiekét is – elsősorban a vegyes házasságok, az állam hivatalos nyelvén folyó oktatás, a migráció rengetheti meg, s e nyelvet veszélyeztető tényezők elsősorban a fiataloknál jelentkeznek. A folyamatban lévő nyelvcsere mindazonáltal ellentétes erők hatnak: az egyik oldalon a dialektust használók egyre szűkülő köre áll, a másikon az utóbbi időben tapasztalható igen erős szándék a nyelv újraélesztésére az ifjabb nemzedék körében. A szerző mégis figyelmeztet: ha a karjalaiak nem ismerik fel idejében az anyanyelv családon belül való használatának fontosságát, akkor hiába minden jószándék, a karjalai nyelv az idősebb nemzedék távozásával elhal.

A kötetet orosz nyelvű összefoglaló zárja, s a szerző a függelékben közli az anyaggyűjtésben használt kérdőívek szövegét is – jó módszertani segítségül azoknak, akik hasonló témával szeretnének foglalkozni.

**Ilkka ja Muusa Savijärvi – Janne Heikkinen (szerk.):
Vot, ihminen tahtoo kotimaalle. Länsi-Inkerin kieltä ja kohtaloita.**

Studia Carelica Humanistica 8.
Joensuu–Saarijärvi 1996. Joensuun yliopisto. 190 l.

A Joensuui Egyetemen nemcsak a szó szerint értelmezhető Karjala-kutatással foglalkoznak, hanem igyekeznek feltérképezni minden határon túli balti-finn nyelvű területet, köztük Inkeri, azaz Ingermanland nyelvjárásait is. A Studia Carelica Humanistica sorozat 4. köteteként jelent meg az Észtországban lakó inkeri-finnektől gyűjtött anyag (Helka Riionheimo – Krista Kivisalu: Inkeriläis-kertomuksia. Joensuu 1994. 122 l.) A most ismertetendő könyv pedig az észt határhoz közeli nyugat-ingermanlandi falvakban gyűjtött anyagot tartalmazza, tizennyolc adatközlő emlékeit a múltból. A Finn öböl déli partján Kurkolanniemi falvait járta be 1993 nyarárt egy kis csapat, 40 órányi anyagot gyűjtöttek, ennek válogatott, szerkesztett változatát adják az olvasó kezébe. A bevezető ismerteti Inkeri és az inkeri-finnek rövid történetét, tájékoztat Kurkolanniemi nyelvjárásáról (mely különbözik az ismertebb inkeri-finn savakko és äyrämöinen nyelvjárásoktól), s megfogalmazza szerkesztési elveit: a riportok szövegeit némileg egyszerűsítve adják közre, az átírás is egyszerűsített, de mégis tükrözi a nyelvjárás hangtani sajátosságait. A szövegben előforduló, s az átlagos finn olvasó számára ismeretlen orosz, vót, izsórt eredetű szavakat, ritka nyelvjárásias kifejezéseket lábjegyzetben magyarázzák meg. A négy utolsó fejezet szomszédos falvakból származó vót, izsórt és savakko nyelvjárású szövegeket tartalmaz illusztrálандó a nyelvi sokféleséget. A szövegek követhetőségét segítik az egyes részek előtti finn irodalmi nyelvű rövid összefoglalók.

Érezhető, hogy a szerkesztők nemcsak a nyelvjárást, hanem az embereket is be akarták mutatni. Minden adatközlő külön fejezetben szerepel, rövid életrajzzal, fényképpel. A sorsok hasonlóak: háború, menekülés, kitelepítés, hányódás Finnországtól Kazahsztánig. A nyelv állapota az egyes adatközlőknél különböző: néhányan megőrizték a régi nyelvjárást, egyesek beszédében a finn irodalmi és köznyelvi elemek dominálnak, néhányuknál pedig feltűnő a több évtizedes észt vagy orosz hatás. Az adatközlők mind hatvan év felettiek, a fiatalabbak inkeri nyelvtudása már csak néhány mondatra korlátozódik.

Az ingermanlandi finnek a második világháború viharaiban falvaikat elhagyni kényszerültek, és nem térhettek vissza a háború befejeztével sem. Többségük mégis igyekezett szülőfalujához minél közelebb letelepedni. A lehető legközelebbi hely, ahová letelepedési engedélyt is kaptak, a mai Észtországban, Narvában volt. Később lehetőségük nyílt hajdani otthonukban nyaralóteltet ven-

ni maguknak, és az év egy részét ott tölteni, de kerek esztendő nemigen, mert a hagyományos életmód lehetőségei megsemmisültek. E sokat szenvedett, a múltat számos esetben mégis iróniával felidéző nyelvrokonok nagyszerű munka létrehozásában segítettek: a könyv igen értékes nyelvjárási gyűjtés, egyszerűsmind lebilincselő olvasmány.

E négy könyv csupán töredéke a Joensuu Egyetemen folyó kutatásoknak, de bemutatásukkal talán sikerült ráirányítanunk a figyelmet a hagyományok szerint elsősorban finnek, észtek és oroszországiak által kutatott, s így a hazai finnugrisztikában kissé háttérbe szorult területre.

Simon Valéria

Mészáros Edit – Raisa Širmankina: Erza-mordvin–magyar szótár

Szeged 1999. 360 l. (Studia Uralo-Altaica. Supplementum 8)

A mordvin lexikográfia reneszánszát éljük a második évezred utolsó évtizedében: 1993 és 1999 között nyolc kétnyelvű szótár is napvilágot látott Orosz- és Finnországban, sőt az egyik legutóbbi – örömkre – itthon. E munkák legfontosabb bibliográfiai adatai a következők:

I. Nagyszótárak (20 000 mordvin címszó felett):

1. Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Szerkesztette: Б. А. Серебренников, Р. Н. Бузакова, М. В. Мосин. Москва 1993. 804 l. – Kb. 27 000 szó.

2. Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Szerkesztette: Б. А. Серебренников, А. П. Феоктистов, О. Е. Поляков. Москва 1998. 920 l. – Kb. 41 000 szó.

II. Középszótárak (20 000 címszó alatt)

1. Mordvin – idegen nyelvű szótárak:

С. В. Шемерова: Эрзянь–рузонь валкс. Русско–эрзянский словарь. Саранск 1993. 398 р. – Эрзянь–рузонь валкс: 9–178. l. Kb. 4 500 szó. – Русско–эрзянский словарь: 179–388. l.

В. И. Щанкина: Мокшень–рузонь валкс. Русско–мокшанский словарь. Саранск 1993. 447 l. – Мокшень–рузонь валкс: 6–184. l. Kb. 5 000 szó. – Русско–мокшанский словарь: 185–446 l.

Jaana Niemi – Mihail Mosin: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс. Turku 1995. 205 l. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48). – Kb. 12 000 szó.

Eeva Herrala – Aleksandr Feoktistov: Mokšalais–suomalainen sanakirja. Мокшень–финнонь валкс. Turku 1998. 222 l. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58). – Kb. 9 000 szó.

Mészáros Edit – Raisza Sirmankina szótára [l. a recenzió fejlécét]. – Kb. 8 000 szó (a címszavak számáról alább bővebben is szó esik).

2. Idegen nyelví – mordvin szótár:

Alho Alhoniemi – Nina Agafonova – Mihail Mosin: Suomalais–ersäläinen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс. Turku 1999. 539 l. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 64). – Kb. 17 000 szó. – Új lenyomata: Saransk 2000. 506 l.

A címben álló szótárnak egyetlen 20. századi *erza* előzménye van Magyarországon: Erdődi József Erza-mordvin szövegek (magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral) című kresztomátiájának szóanyagát e sorok írója szerkesztette szótárrá, és az aztán társszerzős műként, Erza-mordvin szójegyzék címmel jelent meg (Budapest 1974. 121 l. ELTE BTK Finnugor jegyzetek 21). E kis gyűjteményben a szóanyag etimológiai csoportokban, tehát bokrosítva szerepel, és hozzávetőlegesen kétezer lexéma nyer a jegyzékben felsorolást mintegy 1100 szócsaládba foglalva. Mészáros Edit és – írjuk magyarul így a nevét – Raisza Sirmankina szótára, ez az előzményénél legalább ötször nagyobb terjedelmű munka, valóban nevezhető **az első erza-mordvin–magyar szótárnak**, miként az az Előszóban (5) olvasható. Ugyanitt a szerkesztők egy módszertanilag helyes eljárásukra is felhívják a figyelmet: „A szótár összeállításakor arra törekedtünk, hogy a leggyakrabban használatos szavak mellett a ritkább, de ősi (uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai /.../) eredetű szavak minél nagyobb számban bekerüljenek a szótár anyagába, ugyanakkor az orosz eredetű szavak közül csak a leggyakrabban előforduló, [az] alapszókinszbe tartozó, illetve a módosult hangalakban átvett szavakat vettük be a szóanyagba.” Az utóbbiakat illetően – tehetjük hozzá – egy-két tucat el is maradhatott volna (vö. pl. *aga* 'aha!', *doklad* 'előadás, jelentés', *diktant* 'diktálás, tollbamondás', *invalid* [így helyes!] 'rokkant, invalidus', *kabínét* 'dolgozószoza, kabinet' [az utóbbi szó milyen jelentésben?], *klaššičeskoj* 'klasszikus', *klub* 'klub', *nauka* 'tudomány', *original* 'eredetije vminek', *portřret* 'arckép, képmás, portré' stb.; vitatható az **orosz eredetű** hónapnevek felvétele is; az ide is kapcsolható nyelvészeti műszavakról majd külön szólok).

A felhasznált fontosabb szótárak és egyéb források című irodalomjegyzék (5–7) elsősorban mordvin kétnyelví szótárakat foglal magában, de többek közt

frazeológiai, valamint növény- és állattani szakszójegyzékeket is tartalmaz. A lista 2. sz. tételének címléírása pontosítható: az idézett 30–41. lapon lévő fejezet címe Эрзянь келень сѣрмадомань (орфографиянь) лувтне (норматне), ennek szerzője pedig D. V. Cigankin (nem a később [7] Aleškina rövidítéssel jelölt triász). Meglepő Heikki Paasonen négykötetes nagy mordvin nyelvjárási szótárát az összeállító Kaino Heikkilä családnevénél közölni (a kiadó Martti Kahla vagy pedig a gyűjtő Paasonen vezetékneve helyett). Ugyanitt, tehát Kahla vagy Paasonen neve alatt fel lehetett volna venni a sorozatnak 1998-ban közzétett orosz szótatóját is (Bd. 5. Russischer Index. 380 l. Helsinki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 23/5). Ugyancsak e jegyzékbe kívánkoznék egy másik rendkívül érdekes forrás, az elfelejtett és ritkán használatos erza-mordvin szavak tematikus szógyűjteménye (Евгений Четвергов: Сырнень човалят. Стувтовозь ды чуросто вастневиця валт. Саранск 1995. 206 l.). A szerzők által nem idézett régebbi oroszországi lexikográfiai művek jó részét is közli Je. V. Csetvergov most idézett művének forrásjegyzéke (202–206). Egy hazai kiadványnak legalább a bevezetőjében említést érdemelt volna Budenz József közel másfél évszázados Moxsa- és erza-mordvin szótára is (NyK 5 [1866]: 152–238; vö. még: Szilasi Móric Pótlék az erza-mordvin szótárhoz. NyK 24 [1894]: 44–58).

Ezután következik a Tudnivalók a szótár használatához című tájékoztató (7–9). Ebben a szerzők előbb ismertetik – a másik hét új kétnyelvű szótártól eltérően, örvendetes módon – **latin betűs átírásban** közölt mordvin szavak hangjelölési elveit. Az 1993-ban kialakított és – Cigankin fentebb már említett összeállításában – 1995-ben közzétett új mordvin helyesírási normákat követik a szótárszerkesztők a morfématükroztető elv megvalósításában, többek között az összetett szavak helyesírását illetően, de – helyesen – zárójelben megadják a cirill betűs írásnak megfelelő, illetőleg a régi helyesírás szerinti alakokat is. A képzett szavak önálló szócikként állnak, az összetettek – legalábbis a szerkesztők szándéka szerint – rendszerint az előtaghoz kerülnek. A betűrendileg más helyen álló változatokra, egyéb összefüggésekre → jelet követő utalások hívják fel a figyelmet. A Rövidítések és jelek címet követően található egyebek mellett a szófaji, a stílusra vonatkozó és a különféle szaknyelvi szavakat bevezető rövidítések listája (9–10). E jegyzék szerint a szótár az alábbi szakszókincsbe tartozó szavakat is közöl: anatómia, állattan, csillagászat, matematika, növénytan, nyelvtudomány, orvostudomány, textilipar (róluk majd részletesebben is szó esik). Az alkalmazott erza-mordvin ábécérend (10) az irodalmi nyelvi fonémákat azok betűrendjében közli.

Maga a – külön cím nélküli – szótári rész (11–360) közel 8000 címszót tartalmaz. A szerzők ugyan a Tudnivalók végén kb. 10 000 erza-mordvin szóról tesznek említést (9) – mivel a szavak közé számítják a szócikkeken belüli szókapcsolatokat, kifejezéseket, példamondatokat is –, de azok végigszámlálása

végül is 7926 címszót eredményezett. (A szavak számát részben a sok utalószó miatt, részben – és mindenekelőtt – pedig azért nehéz pontosan felmérni, mert az újabb hasábkokban folytatódó szócikkekben belüli mordvin szavak is bekezdés nélkül, kövér betűkkel állnak, és azokat csak némi erőfeszítéssel lehet az önálló címszavaktól megkülönböztetni.) Hogy ez a hozzávetőlegesen 8000 címszó hány szócsaládhoz tartozhat, arról tüzetesebb kutatómunka nélkül csak hozzávetőleges képet kaphatunk. Szűrőpróbaszerűen az *A* és a *K* betűkezdetű címszavakat vizsgáltam meg. Az előbbi esetében az összesen 393 *A*-kezdetű szócikk nagyjából száz (25,45%), az utóbbiában pedig a 1165 *K*-betűs szócikk közel 370 szócsaládot (31,50%) foglalhat magában, és mindez arra mutat, hogy a két betűkezdet alapján a címszavaknak átlagban 28,48%-át teszi ki – legalábbis elméletileg – a szócsaládok száma. Mindez a 7926 címszóra vonatkoztatva több mint 2250 szócsaládot jelent (2256,93), azaz Mészáros és Sirmankina szótára minden valószínűség szerint 2000–2500 szócsaládot foglal magában, az Erdődi – Zaicz-féle szójegyzéknek mintegy a kétszeresét, avagy két és félszeresét. Hogy a szócsaládok számaránya a címszavakéhoz képest a negyed évszázaddal korábban kiadott munkához képest viszonylag alacsony, annak az az oka, hogy egy-egy szócsalád ebben az új szótárban jelentős számú önálló elemmel van képviselve; pl. az *A*-betűs címszavak közül az *al-*: *alo* 'alul; alsó; alatt' családja 23, az *alamo* 'kevés; keveset' 17, az *anok* 'kész' pedig 13 önálló szócikkkel rendelkezik (vö. 14–16, 13–14, 18–19).

A szótárral kapcsolatban az alábbi kérdéseket vizsgálom meg közelebbről: 1. a címszavak kiválasztása, 2. a jelentésmegadások, 3. az összetett szavak közlésének módja, 4. a hangutánzó-hangfestő szavak felvétele, s végül 5. a szakszavak kijelölése és problematikája. Az első, a negyedik és az utolsó pontban jelzett feladat elvégzése minden bizonnyal a két szerző együttes munkájának eredménye, a többi pedig nyilvánvalóan Mészáros Edit nevéhez fűződik. Ennek megfelelően a magyar társszerző dolgozta ki a szótárban alkalmazott hangjelölési elveket, és ő valószínűleg megírta a címszavaknak kétféle, az új és a régi helyesírási elvekkel történő leírását. – Mindezek után példákat hozok néhány fogalom érdekes, nyelvújítási természetű mordvin nevére.

A címszavak kiválasztása. A fent említett erza-mordvin–oroszc szótárak mellett (I. 1., II. 1. a/) a még R. N. Buzakova növénynév-szótára (Тикшень валкс. Саранск 1996) és Mészáros tankönyvének (Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középfeladók számára. Szeged 1998) szóanyaga alapján készült címszójegyzék kitűnő összeállítás. Az előljáróban már említett módszertani és szerkesztési elvek úgyszólván hibátlan alkalmazásával Mészáros és Sirmankina munkája a teljes erza-mordvin alapszókincset magában foglalja, és tekintettel van – miként Scsemmerova purista szótára is – a régi mordvin elemek és a 20. századi orosz (illetőleg orosz közvetítésű nemzetközi) szavak helyes arányára. A népnevek

közül örvendetesen szerepel (187) a *mokšerža* 'mordvin' [mindez például a háromszerzős új finn–erza szótárban (1999, 240 *mordvalainen* a.) elszomorító módon *мордовской, мордвань ломань* alakban áll], és a nyelvrokonok közül meg van említve az *eston* 'észt', a *finn* 'finn', a *mańsi* 'vogul' és a *vengra* 'magyar' (76, 79, 176, 347), de a *mańsi* helyett véleményem szerint inkább a *mańi* 'cseremisiz' népvét kellett volna ismert okokból a finnugor népvétek közül kiemelni. A szerkesztőkkel ellentétben viszont aligha látjuk szükségét az *-ńi* képzős melléknevek felvételének, pl. – a népvéteknél maradva – a *veŕkeń* 'csuvas', *tataroń* 'tatár', *švedeń* 'svéd', *ńemeceń* 'német' melléknévi alakok (351, 300, 292, 204) a *veŕke*, *tatar*, *šved*, *ńemeć* főnévi címszavakat követő önálló tételekként elmaradhattak volna. Emellett számos esetben elhagyhatónak vélem az igenevek és a deverbális nomenek önálló címszavakként való szerepeltetését, amennyiben azoknak a jelentése az alapigéből egyértelműen kikövetkeztethető. A szerzők tekintettel vannak – mint írják – a kezdő mordvint tanulókra, hogy ne kelljen nekik „az igék jelentése és a nyelvtan ismeretében következtetni az igenevek és [az] igéből képzett főnevek jelentésére, mivel ezek is nagy számban megtalálhatók a szótárban” (8). Én mégis fölöslegesnek érzem az effajta címszók felvételét: *ecíca* [melléknévi igenév] 'megtöltő, teletöltő, betöltő, megtömő, teletömő, betömő, bemászó, behatoló, beleavatkozó, beavatkozó', *ecéž* melléknévi és határozói igenév 'megtöltött, teletöltött, betöltött, megtömött, teletömött, betömött; megtöltve, teletöltve, betöltve, megtömve, teletömve', *ecema* [főnévi származék] 'megtöltés, teletöltés, betöltés, megtömés, teletömés, betömés, bedugás, eldugás, behatolás, áthatolás, keresztülhatolás, beleavatkozás, beavatkozás'; vö. *ecems* 'megtölt, teletölt, betölt, megtöm, teletöm, betöm, bedug, eldug, behatol, áthatol, keresztülhatol, beleavatkozik, beavatkozik' (68–69).

A jelentésmegadások. Az *ecems* igének és névszói meg igenévi származékainak átlagosan mintegy 12 jelentése jelenik meg a fentiekben. Összehasonlítás-képpen: ugyanez az ige '(meg)tölt; bedug; bemászik, [tévesen:] besurran; beleártja magát (más dolgába)' értelmezést kapott az 1974-ben közzétett erza-mordvin–magyar szójegyzékben (Erdődi – Zaicz 22). Úgy gondolom tehát, hogy Mészáros és Sirmankina szótárában a jelentések közlése túlságosan részletező. Az olvasó ezt tapasztalva óhatatlanul a legújabb magyar szinonimaszótárral, a Kiss Gábor főszerkesztésében napvilágot látott *Magyar szókincstár* című művel asszociál (Budapest 1998), hiszen e kétnyelvű szótár az értelmezésekben jelentős mértékben figyelembe veszi az egyes jelentések rokon értelmű megfeleléseit is. A rendkívül sok jelentés azonban a szótár használóját elbizonytalaníthatja, a jelentésárnyalatoknak kétségtelenül igen alapos, tartalmilag kifogástalan közlése tehát véleményem szerint a diáknak inkább árt, mint használ (hacsak nem mordvin műfordítási szemináriumra készül történetesen a hallgató). Befejezésül mindehhez lássunk még egy egzakt adatot: a Mészáros – Sirmankina-szótárnak

az *E*-kezdőbetűs anyaga szavanként átlagosan több mint három jelentést tartalmaz (pontosabban: 3,28, amennyiben 208 szóval és 683 jelentésárnnyalattal számolunk; hozzátehetjük: az utóbbiak összeszámlálásában is adódnak vitás pontok). Még megjegyzendő: a jelentések tömörítése olykor azzal az eredménnyel is járhat, hogy jelentésként kizárólag magyar köznyelvi szóalakot találhatunk; így például a *nil'evks* 'nyelet, korty' jelentése közül (206) az első, ma nem használatos nyugodtan elmaradhat, emellett lerövidíthető mondjuk az *onava* 'esküvői kibitka (fedeles kocsi /.../)' értelmezése (211) például 'esküvői fedeles kocsi'-ra, és fölösleges a *tetal'em* 'apai név, „otcsesztvo”' második, orosz eleme is (168, 317).

Az összetett szavak közlésének módja. A Tudnivalók-ban írtakkal ellentétben az összetételek, valamint a szószerkezetek közlésében nem tapasztalhatunk egy- séges megoldást, sőt kétféle helyett a szerzők háromféle lehetőséggel is élnek. Így például a *pekšejozne* 'rézsikló' (pontosabb értelmezéssel l. a nagyszótárban, vö. ERV 1993, 467: *некие эзнэ* 'гадюка (ядовитая змея') csak a *jozne* 'kígyó' utótag alatt (101; a *pekše* 'hársfa' [223] a. viszont utalás sincs rá), a *rukšnalopa* 'közönséges bojtorján' csupán a *rukšna* 'levél' előtag alatt (254) szerepel, a *pićipalaks* 'csalán, nagy csalán' ezzel szemben két helyütt is: *pićipalaks* (228; de itt miért nem *pići*: *pićipalaks*, ha e szótárban nincs önálló, igenévi *pići*?) és a *palaks* utótag alatt (216; ezúttal az értelmezés nem egyezik pontosan a másik helyen megadottal: az összetétel itt csak szaknyelvi jelentést kapott). Nem érthető továbbá, hogy például a *guj* 'kígyó' alatt van többek közt *ineguj* 'sárkány' (83), de hiányzik mondjuk a *pešksguj* 'rézsikló' (227; erre közelebbről vö. ERV 1993, 475: *пешкс гуѷ* 'медянка (неядовитая змея сем. ужей)'). A példák száma szinte tetszőlegesen szaporítható: 1. *ožo* 'sárga' alatt csak az *ožo ved'lukš* '(sárga) tavirózsa' fedezhető fel (215), a jelzőtlen és más, 'fehér tündérrózsa' jelentésű *ved'lukš* viszont sehol másutt, csupán a *ved'* alatt (343); 2. a 'szivárvány' jelentésű összetételek közül csak a *pižemečirke* található meg *čirke* 'ív, körív [stb.]' alatt (58, *pižeme* a. is.: 233), a *puřgiņečirke* viszont kizárólag a most említett összetétel betűrendi helyén (249); 3. *niimil'av* 'lepke, pillangó' alatt van *kapstaņimil'av* 'káposztalepke' (207), de nincs *ked'niimil'av* 'denevér, böregér', ez utóbbi ellenben egyedül a *ked'* 'kéz; bőr, héj' címszó alatt bukkan fel (119) (itt pedig jó lett volna *ked'* és *ked''* formában a 'kéz', illetve a 'bőr' jelentésű homonímiát jelölni, hiszen a két erza szónak más-más etimológiája van; az eltérést a moksa hangalak jelzi is, vö. M *ked'* 'bőr', *kād'* 'kéz'); 4. a *šukštorov* 'ribizli, ribiszke' címszó alatt (291) kellene inkább megemlíteni a *ponav šukštorov* '(ker-ti)egres' jelzős szerkezetet, nem pedig annak jelzőjénél (238); 5. az *avaroz* 'anyarozs' fellelhető *ava* 'nő, asszony; anya' előtagjának (25) és *roz* 'rozs' utótagjának (253) szócikkében is, csak a saját betűrendi helyén nem (pedig az érdeklődő leginkább ott keresné); stb. Summa summarum: a két- vagy többtagú összetételeket véleményem szerint mindenütt két vagy több helyen illet volna

közölni, a jelzős szerkezeteket pedig rendszerint (és legalább) a jelzett szavuknál.

A hangutánzó-hangfestő szavak felvétele. Dicséretes módon bőségesen található a szótárban onomatopoeitikus szavak. Együttes számuk – a közékük tartozó igéket figyelmen kívül hagyva – az ötvenet is meghaladhatja; indulat- és gyermeknyelvi szavakkal történő ('(sitty-)sutty', 'puff!', 'zsupsz!'; 'csingilingi', csicsíja[-babája]'; stb.) vagy – gyakrabban – körülírással értelmezésük gondos munka. Ide sorolhatók például az alábbi lexémák: *acor-ucor*, *avcor*, *avcork*, *avcor-uvcor*, *avol-uvol*, *bal'u-bal'u*, *ba'ra-ba'ra*, *boldork*, *bu□*, *buldor-galdor*, *buldork*, *bul'-bul'*, *bu'nk*, *čap*, *čar*, *čator*, *čator-čutor*, *čij*, *čil'ik-pul'ik*, *čirk*, *čiv'tork*, *čotor*, *čutor-čator*, *čikor*, *čold'e'ér*, *dubor-dubor*, *d'e'rk*, *d'ork*, *gal'd'e'ér-gul'd'e'ér*, *gubol-gabol*, *jombolk*, *jozmoł-jozmoł*, *jurk*, *juv-jav*, *juvk*, *kalck*, *kalt-kalt*, *kał'ck-kał'ck*, *lij-laj*, *lij-lij*, *libork*, *poł'd'e'ér*, *rovck*, *šotor*, *tock*, *ucor-acor*, *ze□eł'k*, [*ze'rk/ze'rt'*] *žoj*, *žojk*.

A szakszavak kijelölése és problematikája. A következő szakszócsoportokból közöl terminusokat a szótár (gyakorisági sorrendben; zárójelben a recensens által megállapított szakszósorszám áll): növénytan (205), állattan (155), nyelvtudomány (63), csillagászat (4), anatómia és orvostudomány (2–2), matematika és textilipar (1–1). Mészáros és Sirmankina szótára tehát számításaim szerint 433 *szakszónak jelölt* címszót tartalmaz, vagyis a terminusok a teljes címszóanyag-nak közel öt és fél százalékát (5,46%) teszik ki. Persze egy címszó műszóként való megjelölése *egy* szótárban sem következetes (nem is lehet az). A jelen műben például akár jogtudományi szakszóként is fel lehetett volna venni a *čumondiča* 'ügyész' és a *čumondomaň javoľavtoma* 'vádirat' lexémákat (63–64) – noha mint jogi műszót a mordvinok ma (még?) alighanem orosz jövevényelemet használnak –, és akár néprajzi terminusnak is lehetne tekinteni egy-két hagyományos étel nevét, néhány szokásokra utaló szóelemet. Nagy számban tehát – láthattuk – növény- és állatnevek, valamint nyelvészeti szakszavak fedezhetők fel a szótárban. – A több mint kétszáz *növénynév* túlnyomó többsége mordvin belső keletkezésű szó, rendszerint összetétel vagy származékszó. E munkában az ide sorolható jövevényyszavak között elenyésző számban vannak kései orosz elemek (mint pl. a *fasoľ* '(vetemény)bab' [79] és a *řis* 'rizs' [257]). Feltűnő, hogy olykor két, sőt három szaknyelvi szó is előfordul egy-egy terminus megjelölésére (pl. *pižolčuvto* és *pižolks* 'madárberkenye' [233], *umarčuvto*, *umarina* és *umarıks* 'nemesalma' [324]). Meglehetősen gyakran, mintegy két tucatnyi esetben állatnév a többtagú növénynév egyik eleme (pl. *d'igalapa* 'saspáfrány', *ovtoň čurka* 'medvehagyma'; vö. *d'iga* 'liba', *ovto* 'medve' [67 és 214]). – Ezzel szemben az összetett *állatneveknek* az előtagja jó néhány esetben egyelemű növénynév (pl. *kapstanimil'av* 'káposztalepke', *palaksnarmuň* 'vörösbege'; vö. *kapsta* 'káposzta', *palaks* 'csalán' [112 és 216]). Némely állatnak is lehet két,

egymással egyenértékű szaknyelvi neve; ilyen például a *maksaka* és *maksazej* 'vakondok' [174], *maraka* és *marav* 'musli(n)ca' [176], *noronkaj* és *norovžorč* 'pacsirta' [197–198], *pežgata* és *pežgun* 'sarlósfecske' [228], valamint a *piže ožaz* és fejleménye, a *pižaz* 'cinege' [233]. – A *nyelvészeti* műszavak közül 46 egytagú, 18 pedig többtagú. Az egytagúak kivétel nélkül orosz jövevények, azaz rendszerint orosz közvetítésű nemzetközi szavak. Legalábbis az orosz eredetű egytagúak felvételét azért sem igen értjük, mert a szerzők az előszóban írtak szerint (5) a *mordvin nyelv* tanulását kívánják megkönnyíteni vele (ilyenek pl. a *A*-betűsek közül: *abeššiv* 'abessivus', *ablativ* 'ablativus', *akkuzativ* 'accusativus, tárgyeset' és *allativ* 'allativus' [11, 13, 16]). A többtagú összetételek, illetőleg szintagmák körében viszont mintegy tíz kizárólag mordvin elemet tartalmazó szakszót is találhatunk: *jutaž / néjeñ / síca škañ* 'múlt / jelen / jövő idejű' (104, 203, 264; csak az első van jelölve terminusként), *kemekstaž meřevks* 'állandósult szókapcsolat' (123), *šulmića val* 'kötőszó' (284), *valmel'gaks* 'névutó', *valmeřevks* 'közmondás', *valoñ řejevema* 'szóképzés', *valoñ jur* 'szótó' (333–334); vö. még: *taštomož val* 'elavult szó' (300), *valmořevks* 'mondat' (333), *vežgel* 'nyelvcsap, uvula' (351). Emellett az ún. vegyes (eredeti szóból és orosz jövevényes szóból álló) szintagmák többségének rendszerint mordvin az első, jelzői eleme, például *kel'eñ osnova* 'alapnyelv' (121–213), *nev'temañ mestojimeñija* 'mutató névmás' (205), *tarkañ obstojařel'stva* 'helyhatározó' (207, 298), *vejkeñ čisla* 'egyes szám' (58, 344), *viđe dopol'neñija* 'tárgy' (66, 351). Szótárunk híven tükrözi az új mordvin kétnyelvű szótárak nyelvészeti szakszókincse terén megindult mordvinosítási folyamatot, igaz, e nyelvújítási kísérletek eddig tudatosnak aligha nevezhetők, s inkább esetlegesnek mondhatók. A 2000. évi tartui finnugor kongresszuson elhangzott, Raisza Sirmankinával társszerzős előadásunkban a ma jórészt orosz elemekből álló mordvin nyelvészeti terminológiának a maga egészében nemzeti nyelvűvé tételére tettünk kísérletet [a tézisek címe: *Die mordwinische sprachwissenschaftliche Terminologie (Beitrag zur Sprachrettung und -erneuerung)*, az előadásé: *Основные способы образования мордовской лингвистической терминологии*; a rendszerezett, teljes szakszóanyag előreláthatólag a debreceni FUD 8., 2001. évi számában olvasható majd].

Néhány fogalom érdekes, nyelvújítási természetű mordvin neve. A többtagú nyelvészeti terminusok a bizonyítékai annak, hogy a rendkívül sok orosz eredetű szakszó mordvin szavakkal történő helyettesítése nem megoldhatatlan feladat. Példaképpen álljon itt szótárunkból egy tucat remekbeszabott (erza-)mordvin szóalkotás: *aňsak čačož* 'újszülött' (tkp. 'alig megszületett' 47), *čavačamo* 'tükör' (tkp. 'arcot megtekintő': *čava* + *varčamo* 51), *éřekšija* 'higany' (tkp. 'gyors /aktív ezüst' 74), *ikeľgapaća* 'kötény' (tkp. 'elől lévő kendő': *ikeľe* + *paća* 86), *kukolokšo* 'cikória, mezei katáng' (tkp. 'kakukkostor' 150), *moron poladića* 'zeneszerző' (tkp. 'zeneszerző, dalszerző' 189), *ožazket* 'Fiastyúk' (tkp. 'vere-

becskék' 215), *pazon eramo tarka* 'mennyország' (tkp. 'Isten lakhelye' 220), *pejeň pičkavtíca* 'fogorvos' (tkp. 'foggyógyító' 223), *počtoň jazavtíca* 'molnár' (tkp. 'lisztörlető' 235), *salmuksoňzali* 'szitakötő' (tkp. 'túlopó': *salmuks* + *sali(ća)* 259), *veľkeň komoľa* '(keskenylevelű) kakukkfű' (tkp. 'csuvas komló' 351). Figyelmet érdemelnek, és akár kereskedelmi szakszóként is értelmezhetők a *pit'ne* 'ár, érték' lexémához kapcsolódó szintagmák: *čin pit'ne* 'napi ár', *mijemaň pit'ne* 'eladási ár', *vejket' pit'ne* 'egységár' (232). Örömteli mordvinizmusoknak tekinthetők az orosz eredetű megjelöléseknek idővel talán helyébe lépő, ma még kevesek által ismert hónapnevek is: *jakšamgov* 'január' (tkp. 'hideg hónap' 92), *davolgov* 'február' (tkp. 'hóvihar-hónap' 65), *ejžurgov* 'március' ('tkp. jégcsap-hónap' 71), *čadikov* 'április' (tkp. 'megáradó hónap' 47), *panžikov* 'május' (tkp. 'nyitó hónap' 218), *ašt'emgov* 'június' (tkp. 'elhelyezkedés-hónap' 24), *med'gov* 'július' (tkp. 'méz-hónap' 179), *umargov* 'augusztus' (tkp. 'alma-hónap' 324), *taštamgov* 'szeptember' (tkp. 'begyűjtés-hónap' 299), *ožokov* 'október' (tkp. 'sárga hónap' 215), *suňd'er'gov* 'november' (tkp. 'alkony-hónap' 272), *acamgov* [= *acamokov*] 'december' (tkp. 'szétterítés-hónap' 11) (a *kov* 'hold, hónap' címszó alatt [146] mutatóban – de némileg ötletszerűen – áll négyüknek a neve; a hagyományos és orosz eredetű hónapnevek listáját l. még Mészáros fentebb már idézett egyetemi jegyzetében is, a 184. lapon).

Befejezésül még néhány olyan apró következtelenséget említek meg, melyek a műbe utólag behelyezett, négytétéles hibajegyzékben nem szerepelnek. A címszavak között van (még) egy-két hibás, például az *oloža* 'fémmel bevon' (210) hangalakja nyilvánvalóan *oložams* (vö. ERV 1993, 437), a *šintakšis* 'mondattan' (280) terminus pedig persze így, két jésített szibilánssal a helyes. Az értelmezések között az *ejs* névutó '-ban/-ben' jelentése (71) bosszantó elírás '-ba/-be' helyett, és a *rašt'eme* véleményem szerint nem annyira 'íztelen(ül)' (251), hanem inkább 'ízetlen(ül)' szóalakkal adható vissza magyarul. A fölösleges megszorítások, túlmagyarázások közé tartozik a *l'embe jono* 'délien (égtáj)' (98, 168) és a *l'emt'eme sur* 'gyűrűsujj (névtelen ujj)' (169, 272) jelentésének zárójelben lévő része. Meghökkenítő az égtájakhoz kapcsolódó lexémák analitikus, összesen legalább hat tételben történő felvétele (az első elemük: *čil'isema* 'napkelte' [56], *čivalgoma* 'napnyugta' [58], *jakšamo* 'hideg' [92], *l'embe* 'meleg' [168], *pel'eve* 'éjfél' [224]). Közülük a legérdekesebb a tér és az idő síkján kifejlődő, és végül azonos, 'dél' jelentést eredményező páros itt következő sorozata: *jakšamo jonks* = *pel'evenjonks* 'észak', *jakšamo jonksoň* = *pel'evenjonksoň* 'északi', *jakšamo jono* = *pel'evenjono* 'északon', *jakšamo jondo* = *pel'evenjondo* 'északról' és *jakšamo jonov* = *pel'evenjonov* 'északra' (92, ill. 224; az utóbbi időhatározói jelentéséhez vö. még: *pel'even* 'éjféli', *pel'evene*, *pel'evet'* 'éjfélnél' [224–225]). – A két szerző, valamint Szeptelana Motorkina, a mű lektora derekas korrektúramunkát vé-

gezték: a szótár mordvin anyagában alig fedezhető fel hiba, és – tegyük hozzá – az elírások száma a magyar részekben sem igen haladja meg a fél tucatot.

Mészáros Edit és Raisza Sirmankina erza-mordvin–magyar szótára – talán a részletes elemzésből is kiviláglik – igen figyelemre méltó és gondolatébresztő lexikográfiai munka. Minden bizonnyal hasznos segédeszköze lesz nálunk a mordvin nyelvet tanuló diáknak és az azt tanulmányozó oktatónak-kutatónak egyaránt.

Zaicz Gábor

Эдит Месарош: Словообразовательные суффиксы глагола в эрзянском языке.

Серед 1999. 192 л. (Studia Uralo-Altaica 42)

Mészáros Edit Az erza-mordvin igeképzők címmel 1988 áprilisában védte meg kandidátusi értekezését. E terjedelmes munkának rövidített (de néhol bővített), némileg módosított és idegen nyelvre fordított változata jelent meg most, egy bő évtizeddel később nyomtatásban. Tudjuk, hogy a szerző az erzát és a moksát két külön nyelvnek véli, minthogy a mordvinnak – sajnálatos módon, tehetjük hozzá – két irodalmi nyelve létezik. Mégis, a publikált változat címében is jó lett volna a mordvin szót is szerepeltetnie (akár эрзя-мордовский alakban), mert se szeri, se száma azoknak az olvasóknak és persze könyvtárosoknak, akiknek az erza nép(rész)név nem mond semmit. Nyilván ezért szerepel, némi meglepetésre, orosz helyett német nyelven a cím a mű gerincén: Verbalsuffixe des Erza-Mordwinischen (ezzel viszont nem egyezik a kötet végi összegzés német címe). Arról is van tudomásunk, hogy hosszú ideig lehetségesnek látszott a disszertáció mordvinföldi megjelentetése, és ebből a célból készült a fordítás. A terv megvalósulása után a rangos szegedi sorozatban látott napvilágot a monográfia, tehát szinte kényszerűségből oroszul, bár így többek közt a mordvinok is hasznosíthatják. A finnugrisztikában oly fontos orosz nyelv ismeretének mára már nálunk is elszomorítóan csekély szintje miatt azonban féltő, hogy a kezünkben lévő könyv **az Oroszországon kívüli** finnugor világban – így Szegeden is – kevésbé lesz használatban, mintha az akár magyarul jelent volna meg. – E recenzió mordvin és magyar szerzője e tényben és az alább következő értékelő megjegyzésekben is lényegileg egyetért. Az egész ismertetés összeállítása az utóbb említett (ZG) nevéhez fűződik – aki egyébként egykoron a kandidátusi értekezés egyik opponense volt –, az előbbinek (RS) a nevéhez pedig az ismertetés alap-

szövege, valamint a könyvben ma ritkának vagy ismeretlennek minősített mordvin szavak jegyzékének a kijelölése.

Az erza-mordvin igeképzőket tárgyaló mű az előszót (7–8) követő alábbi négy fejezetből áll: 1. Bevezetés, 2. Az erza-mordvin ige morfológiája, 3. Az erza-mordvin igeképzők, 4. Összegzés.

A Bevezetésben (9–19) a szerző ismerteti forrásanyagát és munkamódszerét. Hatalmas, mintegy 3800 oldalnyi folklórszöveget vizsgált meg képzéstani szempontból: az „Устно-поэтическое творчество мордовского народа” című, 13 kötetes munka kilenc kötetéből, a nyolckötetes „Mordwinische Volksdichtung”-nak pedig hat kötetéből gyűjtötte összesen 990 000 lexémát kitevő korpuszát. A forrásaiban orosz, illetőleg német jelentéssel ellátott szöveganyag képzett igéit eredetileg magyarul értelmezte igen árnyaltan, és alighanem ennek a fordítása (részben visszafordítása) történt meg a publikált kiadványban. Az 1980-as évek közepén minálunk még kivételes volt a számítógépes munkamódszer alkalmazása; Mészáros munkája e téren úttörőnek mondható: a számítógép az anyaggyűjtésnek, -rendezésnek és -értékelésnek valamennyi fázisában szerepet játszott. Az anyagrendezés egyik eredménye egy közel négyezer szavas jegyzék, melyben többek közt 3567 ige, ezen belül 2915 képzett ige található. Emellett készült nyolc szólista is, melyek közül a szerző – pontosan megjelölve a tartalmukat – a következőket tartja a legfontosabbaknak: 1. Mordvin–magyar igejegyzék, 2. Magyar–mordvin igejegyzék, 3. Az igeképzők jegyzéke, 4. A mordvin igék a tergo jegyzéke, 5. A leggyakoribb mordvin szótárakból hiányzó igék jegyzéke. Közülük többet is szívesen láttunk volna a megjelent változat függelékéeként. A szerző a mordvin szóanyagot latin betűkkel, fonematikus átírásban közli, hangjelölési elvei példamutatóak.

„Az erza igeképzők hangalakját az ige-típusok figyelembevételével kell megadni, azaz aszerint, hogy a valódi képzett ige-típus magánhangzóra vagy más-salhangzóra végződik-e” – állapítja meg meggyőzően (10). Az ige-típustól függően a mordvin igeképzők vagy csak mássalhangzóból állnak, vagy pedig mással- és magánhangzóból. Az előbbi esetben a magánhangzónak kötő- vagy előhangzó szerepe van (pl. az *-m-* képző esetében: *veñe-m-e-ms* ’вытянуться’ [115, 129]), az utóbbiban a vokális a képző alkotóeleme (pl. a *-l’e-* képzőben: *kort-l’e-ms* ’говорить, разговаривать’ [62]). Az igeképzők hangalakjának megállapításához, illetőleg a szótó és a toldalék elkülönítéséhez engedhetetlenül szükséges az alap- és származékigék morfológiai elemzése. Az erza-mordvin ige morfológiája című kis fejezetben (20–32) a szerző D. T. Nagykin alapján jellemzi a mordvin ige-típusokat, és a saját, korábban magyarul, oroszul és angolul is közzétett kutatásainak figyelembevételével mutatja be mintaszerűen a morfológiai szerkezeti típusokat (a munkában idézett korábbi publikációinak jegyzéke a monográfia 187–188. lapján olvasható). Az igék két (magán- és más-

salhangzós) tőalakja közül az egyik a valódi, melyet a paradigmásor *kritikus* alakjainak feltárásával kaphatunk meg. Ilyen a kijelentő mód 1. múlt idejű indeterminatív ragozásában az egyes és a többes szám 3. személyének az alakja. Például a *kajams* 'dob, hajít' ige esetében a valódi tő magánhangzós (*kaja-s*, *kaja-št*), a *kadoms* 'hagy'-éban viszont mássalhangzós (*kad-s*, *kad-št*). A paradigma kritikus alakjai alapján a szerző az igék morfológiai szerkezetét illetően hét osztályt különít el. A csoportosítás bonyolultságára utal például a *kad-o-ms* és a *van-o-ms*, melyek két külön csoportba kerültek: az előbbi valódi tövét tekintve ugyanis mássalhangzós (*kad-*), az utóbbi viszont változó tövű (*van-* vagy *vano-*). Az egyes osztályokba történő soroláskor, a tőtípus feltárásakor Mészáros tekintettel van többek közt a mássalhangzós tő minőségi és mennyiségi tényezőire. Így például azok az igék, melyek a relatív töben *-m-et* tartalmaznak, mássalhangzós tövűek (vö. *su'a-m-oms* 'вздремнуть' [vö. 129]), amelyek viszont *-č-t*, magánhangzósak (vö. *eče-ms* 'megtölt', *pi-čems* 'főz'). A relatív tő és képző elemzése során a szerző rámutat egy érdekes jelenségre: arra, amikor a tő és a képző között az *a* elem jelenik meg, mely előhangzó soha sem lehet (az erzában ismert módon *o* vagy *e* áll e funkcióban). Ez az *a* a képző alkotórésze, amennyiben a tőhöz nem tartozhat, minthogy az ige nem *a* tövű. Következésképpen a tő és a képző között mutatkozó *a* a képző kezdő hangjának tekintendő (vö. *nej-ems* 'lát' : *nej-av-oms* 'látszik'; de: *kaja-ms* 'dob, hajít' : *kaja-v-oms* 'броситься, кинуться' [139]).

A könyv legtekintélyesebb részét természetesen Az erza-mordvin igeképzők című törzsanyag teszi ki (33–178). Ebben Mészáros a korpusza alapján összegyűjtött 36 deverbális és 28 denominális igeképzőt elsősorban funkciójuk, másodsorban a gyakorisági, azaz fontossági sorrend (valamint logikai rend) szerint csoportosítja, olykor a hangalakot, a szerkezetet, illetőleg bizonyos történeti összefüggéseket is figyelembe véve. Az erza képzett igék, mint ismeretes, a cselekvés és az állapot módja, ill. minősége, az alanyhoz és a tárgyhoz való viszonya, valamint az aspektus alapján határozhatók meg (az utóbbi lehet visszahatószenvető és oksági). A szerző ezt a felfogást pontosított formában fogadja el; véleménye szerint a mordvin igeképzők a következő jelentések szerint különböztethetők meg: a cselekvés tartóssága, gyakorisága, megszakítással történő ismétlődése, folyamatossága, egyszeri volta és kezdete. Az egyes képzőket a szerző sokoldalúan, egzakt pontossággal mutatja be: adatokat hoz használatuk gyakoriságáról, és jellemzi őket funkciójukat illetően. Az igeképzők nagyobb csoportját a deverbális elemek alkotják; közöttük a produktív igeképzők a következők: *-no/-ne-* (*-ne-*), *-na/-na-*; *-še-* (*-če-*); *-le-*; *-kšno/-kšne-* (*-kšne-*); *-je-* (*-aje-*, *-j-*), *-ja-*; *-d/-d'* (*-ad/-ad'*), *-d'e-*, *-da/-da'*; *-t/-t'* (*-at'*), *-ta/-ta'*; *-st/-št'*, *-sta/-šta'*; *-vt/-vt'* (*-avt/-avt'*). A deverbális képzők egy része nem ismeretes a korábbi nyelvészeti szakirodalomban; Mészáros publikációiban jelentkeznek elsőként az

alábbiak: *-tne/-t'ne-* (50), *-tl'e-* (67), *-ksne-* (87), *-nd'* (88), *-dna/-d'na-* (89), *-ld(a)/-l'd(a)-* (90), *-zd(a)-* (90), *-žd/-žd'* (91), *-šta-* (126), *-čta/-č'ta-* (128). A denominális igeképzők közül a következők szintén csak a szerző műveiben nyertek korábban említést: *-inza-* (163), *-dna/-d'na-* (171), *-žd-* (173), *-rd'/-rda-* (173), *-ča-* (176), *-no/-'ne-*, *-na-* (176), *-kšno/-kšne-* (177), *-ksne-* (178).

A mordvin igék közismerten sokjelentésűek. Mészáros a tőigéknek és a képzett igéknek az alapjelentésükön kívül rendszeresen közli számos jelentésárnyalatát is. Mindez gondos munkára vall, viszont ez az eljárás jó néhány esetben megnehezíti az ige tulajdonképpeni (= fő) jelentésének a felidézését, azaz volta-képpen az ige azonosítását. Mindezt az alábbi szóanyaggal kívánjuk alátámasztani (RS példái és érvelése alapján):

1. A *čil'nems* 'визжать, жеманничать' igét (42) a szerző a *čil' čil'* hangutánzó szóalakból magyarázza ('звукотрагание, выражающее пицание, повизгивание'). Ezek a jelentések azonban nehezen egyeztethetőek össze, mind a cselekvést végző alany, mind pedig a cselekvés eredményét illetően is. A legújabb erza–orosz nagyszótárban ([most és a későbbiekben is:] ERV 1993) a *čil'nems* ige jelentései a következők: '1) чирикать, щebetать, 2) жеманиться, 3) брызгать (водой)' (i.m. 726). Jelentésbeli egyezés csak töredékeiben mutatkozik. Ennélfogva jó lett volna a 'визжать' jelentést példamondattal megvilágítani (miként az az előbb említett szótárban is történik az első két jelentést illetően).

2. A 'мурлыкать, ворчать, стонать, вздыхать' jelentésben megadott *marnoms* a macska dorombolását kifejező *mur tar* hangutánzó tőre vezethető vissza (43). Az ige két utolsó jelentése azonban bizonyító anyag híján nem meggyőző. A szótárban e szó általában 'ворчать' jelentésben áll (vö. ERV 1993, 363).

3. A *jankšems* 'разбивать, разрушать; сомневаться, сожалеть, переживать' a *jangams* 'растереть, натереть (кожу), разбить, разрушить' származékaként szerepel (55). Ezúttal két szó keveredett össze: a *jankšems* 'раскаиваться, сомневаться, переживать' (ERV 1993, 803) és a *jangams* 'разрушать, ломать, разбивать; stb.' ige (ERV 1993, 802) gyakorító igeképzős *jangšems* származéka. (Hasonló a helyzet a helyesen *varštams* hangalakú 'посмотреть' [de: *varšakšnoms* stb. 'смотреть, продовать' 74, 3.1.9.73] és a *varčams* 'достать; испробовать; stb.' esetében, melyek a 42. lap első sorában egy ige alakváltozataiként állnak.) Ismételten bebizonyosodik: jó volna minden egyes jelentést példával illusztrálni.

4. A *su'rijakšnoms* 'измочаливаться, разлезаться, расползаться' (85) vagy például az *aznoms* 'обещать, наобещать, посвящать, поклонять' (38) képzett igék esetében az anyanyelvi olvasó némi tünődés után általában megérti, miről is van szó. Amennyiben azonban a vizsgálódó külföldi, akkor az efféle igejelentéseket szövegösszefüggés (és például gyakran az alany vagy a tárgy ismerete) nélkül bizony szinte képtelen megragadni.

Nagy értéke a munkának, hogy szerzője felsorol ma ritkán használatos erza igéket, és ezzel mintegy életre kelti őket (a legfontosabb mordvin szótárakban ezek nem, illetőleg nem ebben a jelentésben szerepelnek). Igaz, ezáltal rendkívül gyakori és igen ritka igék kerülnek a betűrendben egymás mögé, vagyis a szavak ismertsége, társadalmi értéke, egyáltalán: megléte vagy kihalt volta nem esik elbírálás alá. Mészáros 5. sz. listája 1587 ma nemigen ismert, illetőleg alig használt szót tartalmaz. Minden bizonnyal ezek közé tartozik az alábbi mintegy hatvan lexéma:

- aštokšnoms* 'жить, пожить' 72 (*aštoms* 'жить' 37; ma az *aštékšnems* él a képzett ige jelentésében);
čil'ed'ems 'избить прутом' 102 (mai elsődleges jelentése: 'чирикать, щебетать': ERV 1993, 725);
čipoř'd'ems, čipol'd'ems 'пищать' 108;
čuknoms 'пищать (о птенцах), кудахтать, клохтать' 42;
čar'tams 'известить, сообщить, оповестить' 115, *čar'tnems* 'извещать, оповещать' 47 (vö. *čar'kod'ems* 'понять, догадаться' 115);
čikstomoms 'рассветать, рассвети' 160 (*či* 'солнце, день' 160);
čir'voldoms, čir'oldoms 'хромать, ковылять' 172 (*čir'* 'кривой, косой, крутой' 172);
čourdams, čovordams 'смешать, размешать' 167, *čourdavoms* 'смешаться' 142 (*čovor* 'вместе, совместно, смешанно' 167; a *čovordams* és a *čovordavoms* ma 'замесить', ill. 'замеситься' jelentésben él: ERV 1993, 753);
čuvañt'ems 'потухнуть, погаснуть' 89;
dumar'dams 'думать, придумывать' 92 (*dumams* 'думать' < от *думать* 'ua.' 92);
d'igoldoms, digoldoms 'пуститься бежать (с топотом)' 104, *digolnams* 'ua.' 45;
er'ged'ems 'обрадоваться' 103, *er'gel'ems* 'радоваться' 63 (az utóbbi igealak ma nem mondható általános használatúnak, bár az ERV 786 nem jelzi nyelvjárási voltát);
eskeř'd'ems 'следовать, слушаться' 109;
eštakšnoms 'согревать, нагревать' 80 (vö. *ežd'ekšnems* 'ua., греть': ERV 1993, 771) (*ežd'ems* 'греть, согреть', *ežems* 'согреться, нагреться, пригреться' 105);
id'er'd'ems, id'er'd'ams, id'er'dams 'смести, оттолкнуть, отказаться' 105 (*id'er'ams* 'сметать, отталкивать, отказываться' 105);
ivardkšnems 'мытья, умываться' (vö. *jovardoms* ↓) 79;
jakšt'er'd'ems 'краснеть, шить красной ниткой' (*jakšt'ere* 'красный') 167;
jauž'doms 'расширяться, разделяться' (*javoms* 'делить, выделить, разделить, отделить, отличить, отделиться') 91;
jovardoms 'прополоскать' 107 (*jovař'ems* 'полоскать, споласкивать' 96; vö. *ivardkšnems* ↑ 79, vö. még: *ivardoms* 'облиться, сполоснуться': ERV 1993, 201);
juvad'ems 'подскочить, выскочить' 104, *juvañ'dams* 'ua.' (vö. a *juv juv* hangutánzó tövet) 89 (elsődleges jelentése: 'крикнуть'; a moksából került az erza nyelvjárásokba, vö. *juvad'ems* 'ua.; позвать, окликнуть': MRV 1998, 909);
kamžoldoms 'чавкать, есть' 105;
karod'nams 'закупориться, заткнуться, оглохнуть' 89, *karoštoms, karaštams* 'ua.' 127;
kirgaldakšnoms 'широко раскрывать глаза, выпучиваться' 81, *kirgaldoms, kirgaldams* 'широко раскрыть глаза, выпучиться' 87, 90;
košardoms 'принудить, впрячь в работу' 105;
kroknomms 'каркать (о вороне)' 43;
l'engekšnems 'отделиться в результате подгорания (о корке пирога и т.п.)' (*l'enge* 'лыко') 177–178;

- mařid'ems* 'страдать, болеть, нездоровиться, плохо себя чувствовать' (vö. *mařams* 'слышать, услышать, ощутить') 107;
mařlet'ems 'гибнуть, убивать' (*mařtoms*, *mařtams* 'убить, уничтожить, лишить, кончиться') 120;
mel'čkadoms 'иметь желание, хотеть' 158, *mel'čkal'ems* 'ua.' 66 (*mel'* 'желание, настроение, мысль, мнение' 158);
narinzams 'зарасти / покрыться травой' 163 (*narijams* 'ua.' < *nar* 'трава' 162);
naruřtams 'удалить, устранить, отбросить в сторону' 115;
norgokřnoms 'глотать, похлебывать, лакать' (*norgoms* 'глотнуть, хлебнуть') 71 (vö. *norgoms* 'ударить': ERV 1993, 417);
ňikstekřnems 'жениться' 85, *ňikřt'ems*, *ňikřtoms* 'женить, жениться' (*ňi* 'жена') 174;
ňizakadoms 'оскалиться' (*ňizana* 'оскаленный') 154 (vö. ↓);
ňizil'ňams 'оскаливаться, скалить' (*ňizil'gavtoms*, *ňizel'gavtoms* 'оскалить'; vö. a *ňizil'ňizil' hangutánzó tövet*) 45 (vö. még: ↑);
pej'delgadoms 'засмеяться, улыбнуться' 133 (*pej'd'ems*, *pejed'ems* 'смеяться, улыбаться' < *pej* 'зуб' 167);
piřed'ems 'вышить зеленым' (*piře* 'зеленый') 167;
rukřnoms 'дрожать' (vö. a *rukřt hangutánzó tövet*) 43;
seňed'ems 'посинить, сделать / вышить синим' (*seň* 'синий') 167 (vö. *seňežd'ems* 'синеть': ERV 1993, 631);
siřemems 'накалиться' 129, *siřt'ems*, *siřtams* 'калить, ударить' 114 a *siřemems* fő jelentései: 'сильно гореть, пылать; разгореться': ERV 1993, 629);
řangorsňems 'заставлять торчать, тарашить, выпучивать' (*řangora* 'болезненный, лохматый, косматый, ошестиненный') 49 (vö. *řangordoms* 'скрипеть, печалиться': ERV 1993, 639);
řečkal'ems 'иметь желание, хотеть' (*ředej*, *řed-* 'сердце') 66;
řeřtams 'высмеять, издеваться, насмеяться' (vö. *řeřged'ems* 'крикнуть, созвать') 115;
řijadňems 'заставлять серебриться (о глазах), завидовать, жадничать' 49 (*řijadoms* 'серебриться (о глазах), завидовать, жадничать' < *řija* 'серебро') 168;
řařkordoms 'тереть' 109;
tulnoms 'колебаться, мешкать' (*tult talt* 'повод, причина') 41;
řagardakřnoms 'тягаться' 81, *řagardams* 'ua.', 'состязаться' (< ог. *тягаться* 'ua.') 92;
řejeřems 'сделаться, стать, превратиться, образоваться' (*řejems* 'сделать') 118;
ucordams, *ucurdams* 'погладить, утереть, обтирать' (vö. az *ucor ucor hangutánzó tövet*) 106 (az *ucordams* ige ma 'украсть, ударить, убежать' jelentésű: ERV 1993, 702);
uruřtams 'уменьшить, ослабить' 115;
uskoldakřnoms 'увеличивать' 81, *uskoldams* 'увеличиться' 90;
ušaňtams 'бросить (в сон)' 89;
vařer'd'ems 'ныть, хныкать, охать' 109 (a mai, egy nyelvjárásból ismert *vařer'd'ems* jelentése: 'выстирать плохо, кое-как': ERV 1993, 112);
vařad'ems 'приблизиться, последовать, подвинуться, проникнуть' 104;
vižňems, *vižnoms*, *vižnems* 'шуметь, выть, бушевать' (vö. a *viž viž hangutánzó tövet*) 44, *vižod'ems* 'шуметь' 108;
zeřad'ems 'грязнуть (о звуке)' 96, 'грохотать' 108, *zeřajems*, *žeřajems* 'грохотать, греметь, трясти' (vö. a *zeř zeř hangutánzó tövet*) 96;
zveřkajems 'сверкать, искриться' (vö. a *zveřk zveřk hangutánzó tövet*) 96.

A monográfia példamondatokat csak kivételes esetekben közöl. E sajnálatos tényt a szerző azzal tetézi, hogy a korpuszában szereplő szóanyagának úgyszólván

ván soha sem adja meg a forrását – noha az imént láhattuk: az igéknek nem csekély hányadát ma a mordvinok nem, illetőleg csak más jelentésben (olykor esetleg más képzővel) ismerik –, ezáltal az általa felsorolt képzett igék hangalakja és különösképpen a jelentése a megfelelő szövegösszefüggésben vissza sem kereshető, nem ellenőrizhető. Filológiai szempontból ez a nagyszabású mű egyik nagy hiányossága.

A munka Összegzése (179–184) többek között közli az erza-mordvin igeképzők gyakorisági statisztikáját. Érdekes képet mutat a deverbális és a denominális igeképzők összesített jegyzéke (a képzőket a szemléltetés végett táblázatosan adjuk meg, de alakjukat némileg leegyszerűsítve említjük).

	együttes szám:	%	ebből:	
			deverbális (%)	denominális (%)
<i>-kšne-</i>	655	22,46	651 (99,39)	4 (0,61)
<i>-ne-</i>	448	15,36	437 (97,54)	11 (2,46)
<i>-d-</i>	432	14,81	323 (74,77)	109 (25,23)
<i>-v-</i>	417	14,30	413 (99,04)	4 (0,96)
<i>-vt-</i>	410	14,06	396 (96,59)	14 (3,41)
<i>-t-</i>	248	8,50	182 (73,39)	66 (26,61)
<i>-še-</i>	183	6,27	183 (6,27)	– –
<i>-gad-</i>	165	5,66	63 (38,18)	102 (61,82)
<i>-je-/ija-</i>	125	4,28	74 (59,20)	51 (40,80)
<i>-le-/la-</i>	107	3,67	103 (96,26)	4 (3,74)
<i>-st-</i>	106	3,63	97 (91,51)	9 (8,49)
<i>-a-</i>	90	3,08	12 (13,33)	78 (86,67)
<i>-m-</i>	60	2,05	22 (36,67)	38 (63,33)
∅	59	2,02	– –	59 (2,02)
<i>-lgad-</i>	54	1,85	4 (7,41)	50 (92,59)
<i>-kst-</i>	50	1,71	31 (62,00)	19 (38,00)
—	3609	123,71 [!]	2991 (82,88)	618 (17,12)

Az erza-mordvin igeképzők gyakorisági statisztikája

Az összefoglalásban a szerző arra is rámutat, hogy az erza-mordvin deverbális igeképzőknek közel 60%-a, a denominálisoknak pedig 75%-a deverbális és denominális funkcióban egyaránt állhat. Ezzel kapcsolatban bizonyára tanulságos lett volna felvetni az ősi mordvin nomenverbumok kérdését, még ha azok létevel kapcsolatban szkeptikusak volnánk is.

A könyv rövidítés- (185) és irodalomjegyzékkel (186–190), valamint német nyelvű tartalmi összefoglalóval (191–192) zárul. Az irodalomjegyzék meglehetősen

tő módon egységes (latin) betűrendben közli a latin és a cirill betűs műveket, de az eljárás így sem következetes (például az ЭРС megelőzi Erdődöt, az Erdődi – Zaiczot és az ЭРВ-t, Серебренников művei pedig Simonyi munkáját és a SKES-t). A munka legvégén állhatott volna egy betűrendes igemutató – sőt esetleg egy hasonló (vagy a tergo) képzőmutató is –, mely annak használatát nagymértékben megkönnyítené. A rendszerint decimális osztályozás szerint történő utalások alkalmazásában van logika és rendszerszerűség, de lapszámot jelző index nélkül egy-egy összefüggés nyomon követése rendkívül nehézkes. A szómutató elmaradását tartjuk Mészáros képzőtanulmánya másik nagy hiányának.

Mészáros Edit hosszú évek kitartó munkája során, hatalmas kiterjedésű folklóranyag feldolgozásával összegyűjtötte, rendszerezte, s – a tőigéknek és származékaiknak tüzetes tanulmányozása révén – törvényszerűségeikben és sajátosságaikban feltárta és jellemezte az erza-mordvin igeképzőket. Igei példanyagának magyar nyelvű értelmezését, az adatoknak egymásra történő utalását rendszerint következetesen és nagy műgonddal végezte el. Gazdag mordvin anyagát kitűnő kombinatív és logikai készséggel helyezte el és magyarázza dolgozatában, ezáltal létrehozta az erza-mordvin igeképzés minden eddiginél gazdagabb gyűjteményét. A munka orosz nyelvű fordítása kitűnő. A sajtóhibák száma elenyésző. (Csak egyetlen értelemzavarót találtunk: a 119. lap 2. bekezdésének 4. sorában 'согласной основой' helyett 'гласной основой' volna a helyes.) Véleményünk szerint a szövegekből nyert képzett igék nagy gyűjteményét a szerzőnek egy majdani tanulmányában érdemes volna szembesítenie Paasonen új, négykötetes mordvin nyelvjárási szótárának és az új – többször említett – erza-mordvin–orosz nagyszótárnak ugyancsak gazdag anyagával. A továbbiakban pedig értelemszerűen kívánatosnak látszanék a moksa nyelvjárási anyag feldolgozása és értékelése révén az **egész mordvin igeképzőrendszernek** a mélyreható, egybevető vizsgálata. Mészáros munkája nemcsak morfológiai és képzéstanai szempontból tartalmaz fontos új megállapításokat, hanem etimológiai vonatkozásokban is. A monográfia némely hiányosságai ellenére is jelentős mértékben gazdagítja a mordvin nyelvtudományt.

Raisza Širmankina – Zaicz Gábor

Újdonságok Jugriából

Az utóbbi tíz évben örvendetesen megsokasodott az obi-ugor tárgyú kiadványok száma. A korábban szinte egyeduralkodó leningrádi és moszkvai kiadók mellett megjelentek a helyi vállalkozások, s nemcsak az egyetemi városokban (Tomszk, Jekatyerinburg) és a nagyobb közigazgatási központokban (Tyumeny, Tobolszk) élénkült meg a könyvkiadás, hanem egyre gyakrabban lehet találkozni hanti-manszijszki, szurguti, nyizsnyevartovszki kötetekkel. A pezsgő tudományos élet központja, a gyűjtő- és a feldolgozó munka egyik összefogója az 1991-ben alakult hanti-manszijszki intézet (Az obi-ugor népek újjászületésének tudományos kutatóintézete), melynek vezetője 1998-ig E. A. Nyomiszoza volt, utóda M. A. Lapina. A kiadványok fejlécei alapján arra lehet következtetni, hogy a központi intézetnek van néhány fiókintézete, laboratóriuma, archívuma, de az ezek közti viszonyt igazán csak a helybéliek ismerik. A szerzők többsége helyi osztlák, vogul, nyenyec vagy komi, olyan szakember, aki tudja anyanyelvét, első kézből szerzi ismereteit, ezért kívánatos lenne, hogy munkáik széles körben ismertté váljanak, eredményeik beépüljenek a nemzetközi tudományosságba.

Amennyire örvendetes az új kiadványok megjelenése, annyira problematikus a beszerzésük. Tudomást szerezni is nehéz róluk, hát még megrendelni. Csak személyes kapcsolatok révén, a helyszínen járva, vagy az onnan érkező vendégektől lehet megkapni a köteteket, s az is esetleges, hogy éppen mit. Az alábbiakban közreadom azoknak a kiadványoknak a listáját, melyek részben a saját birtokomban vannak, részben az ELTE Finnugor Tanszékének könyvtárában. Az összes megjelent műhöz képest ez a mustra bizonyára hiányos, de remélhetőleg sokak számára újdonságokat is tartalmaz. Az alább felsorolt könyvek közös jellemzője, hogy mindegyiket a kezemben fogtam, s a későbbiekben is fellelhetők lesznek Magyarország határain belül. A vékonyka füzetektől a keménykötésű könyvekig, az ismeretterjesztő brossúráktól az iskolai tankönyveken keresztül a komoly tudományos művekig sok minden megtalálható e felsorolásban, de nem akartam valamilyen önkényes szempont alapján válogatni közülük, hiszen nem tudhatom, hogy éppen melyik információ érdekli a kedves olvasót. Mivel a lista meglehetősen hosszú, részletes ismertetést nem írok minden egyes kötetéről, csak témakörönként csoportosítva röviden jellemzem őket.

I. Néprajzi, történelmi tanulmánykötetek, monográfiák

1. Е. И. Ромбандеева, История народа манси (вогулов) и его духовная культура. Администрация Ханты-Мансийского автономного округа. Научно-исследовательский институт социально-экономического и национально-

культурного возрождения обско-угорских народов. „Северный дом” Северо-сибирское региональное книжное издательство, Сургут 1993. 208 с.

Rombangyejevának ez a könyve feltehetőleg sok érdeklődő szakember kezébe eljutott, hiszen tízezres példányszámban jelent meg. Az első, igen adatgazdag részben a szerző összefoglalja mindazt, amit a vogulok, elsősorban a szigvai vogulok világképéről, hitvilágáról, szokásairól tud. Felsorolja a különböző rendű és rangú bálványszellemeket, kultikus helyükkel és attribútumaikkal együtt, a vogul családneveket és etimológiájukat, a születéssel, a halállal és a medvekul-tusszal kapcsolatos szokásokat. Következtetéseivel csak akkor lehet vitatkozni, amikor a folklór szövegeket a vogul történelem közvetlen forrásaiként értelmezi.

A második rész szövegközlés: egyrészt saját gyűjtéseit közli, másrészt egy hosszú regét a föld teremtéséről. Forrásként „Kannisto – Liimola folklórkiadványát” jelöli meg, de a rege valójában Munkácsi Bernát gyűjtése (VNGy I: 1–32.) A szövegeket a szerző cirill betűs átírásban és orosz fordítással közli. A 6. számú, a *por*-asszonyról és a *mos*-asszonyról szóló hosszabb mesét Rombangyejeva elmondta Kálmán Bélának, ő is megjelentette (Wogulische Texte... 58–66.), így van két összehasonlításra alkalmas szövegünk.

2. П. Е. Шешкин – И. Д. Шабалина, Мансийские орнаменты. Просвещение. Санкт-Петербург 1994. 80 с.

Az 1981-ben elhunyt berezovói autodidakta művész, néprajzos, Pjotr Seskin hagyatékából kiadott album, melyben több mint 200 vogul díszítő motívum szerepel vogul nevével együtt. Néhány használati tárgy, ruhadarab, lábbeli rajza is található a nagyalakú füzet végén.

3. В. М. Морозов – С. Г. Пархимович – А. Т. Шашков, Очерки истории Коды. Администрация Ханты-Мансийского автономного округа. Уральский государственный университет. Научно-производственное предприятие „ВОЛОТ”, Екатеринбург 1995. 192 с.

A Hanti-Manszijszki Autonóm Körzet fennállásának 65. évfordulójára jelent meg ez a könyv, mely a Kodai voloszty (az Alsó-Ob vidéke) történetét foglalja össze a kezdetektől a 20. század elejéig. Az első, őstörténeti, és korai történeti fejezeteket a jekatyerinburgi egyetem régésze, V. M. Morozov írta. Az Ob-vidék betelepüléséről, a komik beköltözéséről Sz. G. Parhimovics, a hanti-manszijszki helytörténeti múzeum igazgatója írt. A három utolsó fejezetet A. T. Saskov jekatyerinburgi történész jegyzi. Ezekben az orosz hódítás állomásait tárgyalja, s benne részletesen leírja a Troickij kolostor sorsát attól kezdve, hogy felépült az obi-ugorok egyik fontos kultikus helyén, addig, hogy a harmincas években lerombolták. A könyv inkább ismeretterjesztő, mint szigorúan vett tudományos

munka. Erre utalnak a fejezetek élén álló irodalmi-népköltészeti idézetek, az elbeszélő stílus, valamint a jegyzetek és hivatkozások hiánya.

4. Народы Северо-Западной Сибири. Выпуск 1. Редактор: Н. В. Лукина. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. Издательство Томского университета, Томск 1994. 137 с.

5. Народы Северо-Западной Сибири. Выпуск 2. Редактор: Н. В. Лукина. Окружная лаборатория этнографии и этнолингвистики Ямала. Издательство Томского университета, Томск 1995. 216 с.

6. Народы Северо-Западной Сибири. Выпуск 3. Редактор: Н. В. Лукина. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. Издательство Томского университета, Томск 1996. 80 с.

A Tomszki Egyetem néprajz professzora, a jelenkori obi-ugor tudományosság egyik fő szervezője, N. V. Lukina hozta létre ezt a sorozatot. Célja, hogy az újonnan alakult kutatócsoportok, laboratóriumok többségükben vogul, osztják, nyenyec nemzetiségű munkatársai beszámolhassanak kutatásaikról. Az első kötet szerzői a következő városokat-falvakat képviselik: Hanti-Manszijszk, Kazim, Szalehard, Belojarszkij, Novij Tergiz, Tomszk. A második kötetben Hanti-Manszijszk és Szalehard mellett Novoszibirszk és Ovgort neve jelenik meg – és Groningené, mert Honti Lászlónak egy, a vahi osztják nyelvjárásról írt tanulmányát is közölték. A harmadik kötetben publikálók többsége hanti-manszijszki – valamint Brigitte Schulzénak az osztják poliszémiáról írt egyik tanulmánya is itt jelent meg.

A cikkek többsége néprajzi-folklorisztikai anyag közlése olyanok tollából, akik maguk is benne élnek a hagyományban, ismerik a nyelvet, saját lakóhelyükön, rokonaik körében gyűjtenek, tehát megbízható adatokkal rendelkeznek. Itt publikáltak először azok, akik néhány év alatt anyagukat önálló köteté szerkesztették össze, mint M. A. Lapina és a Moldanov-házaspár (vö. **9, 10, 11.**). Kisebb számban etnopedagógiai, történelmi, szociológiai írásokat is lehet olvasni, s néhány nyelvészeti közleményt, pl. Z. I. Randimova lexikológiai cikkeit (1/113–119, 2/43–48), M. I. Cseremisizina és V. N. Szolovar tanulmányát az osztják hasonlító szerkezetekről (2/23–39), vagy A. D. Kakszin tanulmányát az osztják modalitás kérdéséről (3/41–49).

Lukina egyébként korábban többször szolt a szovjetunióbeli ob-ugristáknak arról a hiányosságáról, hogy nem eléggé ismerik a magyarok és finnek gyűjtötte folklór anyagot, s ezt nem is tudják beépíteni kutatásaikba. A hiányosság pótlására jelentette meg mítosz- és mesegyűjteményét, melynek válogatásában és fordításában Schmidt Éva is segítségére volt (Мифы, предания и сказки хантов и манси, Наука, Москва 1990.), valamint lefordította Karjalainen: Die Religion der Jugra-Völker c. háromkötetes művét (К. Ф. Карьялайнен: Религия

югорских народов. Пер. с нем. Н. В. Лукиной. 1–3. Издательство Томского университета, Томск 1994–1996. Т. 1. 1994. 152 с.; Т. 2. 1995. 284 с.; Т. 3. 1996. 264 с.).

Itt említem meg, hogy az orosz gyakorlatban kétféleképpen használják a ханты népnévet. Némelyek ragozhatatlan szónak tartják, ugyanúgy, mint a манси népnévet, mások (elsősorban Lukina és köre) ragozzák, és így pl. a szó GenPl alakja хантов lesz.

7. История и культура хантов. Редактор: Н. В. Лукина. Окружная лаборатория этнографии и этнолингвистики Ямала. Издательство Томского университета, Томск 1995. 163 с.

Míg a fentebb bemutatott gyűjtéletes kötetek kisebb tanulmányokat közöltek Észak-Nyugat-Szibéria népeiről, a jelen kötetben Lukina szerkesztőként egyetlen nép, az osztják történelmét és kultúráját igyekszik átfogóan bemutatni. A hat tanulmány szerzői a szakma elismert művelői. A tartalom: Etnogenezis (V. I. Molodin), A hitvilág és a szokások kutatásának története (N. V. Lukina), A halászat és a vadászat világnézeti aspektusai (V. M. Kulemzin), Társadalmi berendezkedés a 17–19. században (E. P. Martinova), A metrika alapjai az északi osztják énekes művészetben (Schmidt Éva), 20. századi festők és szobrászok (N. N. Fedorova). A felsorolt tanulmányok közül Schmidt Évát emelem ki, akinek gondolatait részben megismerhettük az Austerlitz-emlékkönyvbéli rövid közleményéből (NyK 91: 181–194). Most még nyilvánvalóbbá vált, hogy teljesen új alapokra helyezte az osztják verstani kutatásokat. Eredményei nemcsak a verstan új korszakát nyitják meg, hanem az osztják irodalomra is hatással vannak: a fiatalok Schmidt Évától tanulják meg, hogy kell osztják verset írni, s válnak tudatos költővé (vö. **19.**).

8. А. П. Зенько, Представления о сверхъестественном в традиционном мировоззрении обских угров. Наука, Сибирское предприятие РАН, Новосибирск 1997. 155 с.

A Tyumenyi Egyetem fiatal kutatója a nyomtatásban megjelent és archív anyagon kívül számos expedíció gyűjtött adatokat monográfiájához: a jugani, a szalimi, a felső-pur-vidéki és az obi hantik között, a szigvai manysik és komik, a kondai manysik, meg a színjai hantik között. Könyvét két nagy fejezetre osztja: a természet az obi-ugorok világnézetében (ezen belül beszél a természetfeletti erőkről, az élő és élettelen világról, valamint a kultikus cselekményekről); az ember és helye a világban (itt van szó az élet állomásairól a születéstől a halálig).

9. М. А. Лапина, Этика и этикет хантов. Издательство Томского университета, Томск 1998. 115 с.

A hanti-manszijszki intézet jelenlegi igazgatója monográfiájában az erkölcsi normák és viselkedési szabályok feltérképezésére vállalkozott. Háttérül fel kellett rajzolnia a hantik világképét, benne az ember helyét, szociális és családi viszonyait. A kívülálló számára érthetetlen tilalmak logikus rendszert alkotnak a könyvben. Izgalmas és tanulságos olvasmány nemcsak elméleti szempontból, hanem azoknak is, akik hagyományos hanti közösségbe készülnek látogatni. Sok új információt találhat az is, aki úgy véli, van már némi fogalma az osztják illemszabályokról. Én például most tudtam meg, hogy a hantik csak a legközvetlenebb családtagjaikkal veszekedhetnek.

A szerző gyakran használ osztják kifejezéseket, s a könyv végén ezeket külön szójegyzékben gyűjtötte össze.

10. Т. А. Молданова, Орнамент хантов Казымского Приобья: семантика, мифология, генезис. Комитет по делам малочисленных народов Севера администрации Ханты-Мансийского автономного округа. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. Издательство Томского университета, Томск 1999. 261 с.

11. Тимофей Молданов, Картина мира в песнопениях медвежьих игрищ северных хантов. Комитет по делам малочисленных народов Севера администрации Ханты-Мансийского автономного округа. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. Издательство Томского университета, Томск 1999. 261 с. 142 с.

A „Jugria megmentése” társaság tízéves jubileumára jelent meg a társaság két aktivistájának, a Moldanov-házaspárnak egy-egy kötete. Tatjana Moldanova nemcsak közösségi ünnepek szervezésében jeleskedik, hanem Lukina aspiránsaként összegyűjtötte a Kazim-vidéki díszítő motívumokat. Elemzéseiben a díszítőelemek mitológiai jelentését is feltárja. Kutatásait az osztjákok egyéb csoportjaira és a vogulokra is kiterjesztette. A motívumok nevének felsorolása nyelvészeti szempontból is forrásértékűvé teszi a kötetet.

Timofej Moldanov az utóbbi években szervezett kazimi és polnovati medve-ünnepek részletes leírásával gazdagítja a néprajzi irodalmat. Külön értéke a könyvnek néhány, a függelékben orosz fordításban közölt ének magyarázatokkal, a személy- és helynevek, speciális kifejezések szótára s az istenek rendszerének leírása (a juilszki és a polnovati változat nem egyezik).

12. А. А. Дунин-Горкавич, Тобольский Север. Этнографический очерк местных инородцев. Том 1. С-Петербург 1904., Либерея, Москва 1995. Том

2. Тобольск 1910., Москва 1996. Т. 3. Тобольск 1911., Москва 1996. 281+78, 353+57, 140+51 с.

A századelőn megjelent igen alapos, háromkötetes néprajzi-történelmi-szociográfiai munka reprint kiadása.

II. Nyelvészeti kiadványok

13. Е. И. Ромбандеева, Фонетические и грамматические процессы в современном мансийском языке. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. ИКАР, Москва 1996. 90 с.

Je. I. Rombangyjeva, az oroszországi vogulisztika legképzettebb, legnagyobb hatású és máig aktív képviselője a legutóbbi idők változásait rögzíti rövid összefoglalásában. A mai vogul nyelv az északi dialektust jelenti, mivel a többi nyelvjárás beszélői már eloroszosodtak. Az északi nyelvjárás tájszólásai: felsőlozvai, felső-, közép- és alsó-szoszvai, szoszva-torkolati azaz obi és szigvai. A szerző pontosan megrajzolja a tájszólások határát, felsorolja a még létező vogul fálvakat (az orosz és vogul helynevekkel együtt), rövid történeti, néprajzi leírást ad, s kitér az identitás kérdésére is, azaz, hogy mely népcsoportokat érzik az egyes vogul beszélők hozzájuk tartozónak, melyeket nem.

Az északi vogul nyelv vázlatos bemutatásának legkidolgozottabb része a fonetikai fejezet, melyben a egyes tájszólások sajátosságai is megjelennek. A morfológiai és szintaktikai részben a szerző elősorolja azokat a változásokat, nyelvhelyességi hibákat, melyek orosz hatásra mentek végbe. Ezek között szerepel a szórendi szabályok megsértése, a kongruencia eltévesztése, a tárgyas ragozás, a kettős szám, a birtokos személyragok, határozóragok és névutók helytelen használata. Mindezekre példát is hoz az iskolai tankönyvekből.

III. Osztják (vogul) ill. osztják (vogul)–orosz nyelvű kiadványok

Az osztják nyelv a leggyakrabban a kazimi dialektust jelenti, ugyanis ez az osztják értelmiség többségének anyanyelvjárása. Ezen a nyelvjáráson íródik a legtöbb szöveg, újságok, iskolai tankönyvek, segédanyagok. Sajnos azonban máig sem alakult ki a normatív irodalmi nyelvi helyesírás. Az egységes, fonematikus írás elterjesztését esetenként a nyomdák felkészületlensége is gátolja. A szépirodalmi kiadványokban általában csak az oroszban használatos betűkészlettel élnek. Az iskolai tankönyvek és a nyelvészeti igényes kiadványok használnak mellékjeleket, de következtlenül. A következtelenségek két kérdéskörben jelentkeznek: az egyik a magánhangzók rövidségének jelölése (vagy egyáltalán

nem jelölik, vagy az a, o, y fölött igen, de a я, ю, ë fölött nem, vagy pedig minden esetben jelölik). Ehhez tartozik az ún. normatív kazimi helyesírásnak az a sajátja, mely a redukált magánhangzót a hangkörnyezetnek megfelelő teljes képzésűvel írja át, de használja a fordított ə betűt is, nem a redukált magánhangzó, hanem az o jelölésére. A másik kérdéskör az ún. jésített magánhangzók orosz fonetikai elvek szerinti használata. A normatív helyesírás használja a я, ю, ë betűket egyrészt *ja, ju, jo* hangkapcsolatok jelölésére, másrészt palatális mássalhangzók után. Ezzel a gyakorlattal próbálnak szakítani a novoszibirszki iskola obi-ugristái, akik ki akarják iktatni a я, ю, e, ë, и betűket az osztják ábécéből (az и helyett az i-t javasolják), a mássalhangzók palatalitását az н, т, л betűkön akarják jelölni, és a fordított ə-t a redukált magánhangzó jelölésére akarják használni. Törekvéseiket tájékoztató röplapon fogalmazták meg és terjesztik, eddig egy kiadványban megvalósították (27.), de ötletük nem talált kellő visszhangra. Sőt, a kazimi társalgási szótár (39.) a jésített magánhangzók sorát kibővítette a cirill ábécében ismeretlen ə, ë betűkkel is, így az írásban teljes lett az osztják fonetikától abszolút idegen jésített–jésítetlen korreláció.

A kazimi nyelvjárás dominanciája érdekes, összehasonlító dialektológiai csemegékkal is szolgál: más nyelvjárású, szövegeket jelentetnek meg kazimiul annak érdekében, hogy az olvasóközönséget szélesítsék (vö. 21, 27.), a kevésbé fejlett írásbeliségű nyelvjárások pedig kazimi szövegeket használnak fel pl. a tankönyvek szerkesztésekor (26.).

Tudvalevőleg a vogulban a magánhangzók hosszúságát jelölik, nem a rövidségét. A Rombangyejeva által gondozott kiadványokban a hosszú magánhangzók rendre jelölve vannak. A я, ю, e, ë, и betűk szintén megjelennek, az orosz fonetikai elvek szerinti használatban.

a/ Folklór gyűjtések, szövegközlések

14. Л. Р. Хомляк, Арэм-моньцем ел ки манл... 1. книга. Ханты-Мансийский автономный округ, Комитет по делам малочисленных народов Севера, Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов, Белоярский научно-фольклорный архив, Белоярский 1997. 45 с.

A Schmidt Éva vezette belojarzskiji folklór archívum fennállásának 5. évfordulójára megjelent első kiadvány. P. A. Griskina obi osztják asszony meséit és énekeit tartalmazza, egy nyelvű.

15. Т. А. Молданов, Кань кунш олан. Публикация материалов Ханты-Мансийского окружного научно-фольклорного фонда, Выпуск 1. Научно-

исследовательский институт возрождения обско-угорских народов, Ханты-Мансийск 1997. 149 с.

Az 1994-ben alapított hanti-manszijszki folklór archívum első kiadványa. P. I. Szungepov kazimi osztják adatközlő meséit tartalmazza, bevezetővel és jegyzetekkel, kétnyelvű.

16. Е. И. Ромбандеева, Мансийские (вогульские) песни. ГУИПП „Полиграфист”, Ханты-Мансийск 1998. 55 с.

Tizenöt vogul egyéni ének orosz fordítással, Rombangyejeva előszavával és jegyzeteivel. Sajnos, kotta nincs a könyvben. Szerencsére némelyiküket Kálmán Béla is följegyezte, és a kottájukat is megjelentette, mint például a *χōslōχ* és a *mēsiv* falusi énekekét (Wogulische Texte 82, 339, 349; ChrVog 79, 142, 144).

b/ Szépirodalom

Az obi-ugor irodalmi életben nem különül el élesen a népköltészet és a szépirodalom. Az egyéni énekek (régebbi terminussal sorsénekek) szerzői ismertek, maga a műfaj mégis népköltészeti kategória. Másrészt a hagyományos kultúrájú közösségből tanulás révén kiemelkedett írók, újságírók, költők továbbra is az otthoni forrásokból töltöttek. Ismerőseiktől, rokonaiktól gyűjtött énekeket, meséket közölnek, ami az ő átformálásukban már szépirodalomnak számít. Az alábbi kötetek szerzői nem is tagadják, hogy műveik egy része tudatos gyűjtőmunka eredményeképpen született.

17. Алексей Сенгепов, Рассказы старого ханты (Касум ики путрат). Отделение издательства „Просвещение”, Санкт-Петербург 1994. 175 с.

A. Szungepov az osztják kulturális élet sokoldalú személyisége, író, tanácsadó, szerkesztő, riporter. Könyvének kerettörténete egy látogatás hat napja. Rokonát, a Kazim folyó forrásvidékén élő Petr Ivanovics Szungepovot látogatta meg, akivel napközben együtt élte a hanti halász-vadász mindennapjait, éjszakai pedig meséit hallgatta. Innen a mű címe: A kazimi apó elbeszélései. A könyv fejezetei így nappalokból és éjszakákból állnak össze, az éjjel feljegyzett szövegek az osztják mesekincset gazdagítják. Ugyanezt a könyvet a szerző oroszul is megjelentette(60.).

18. Мария Вагатова, Маленький тундровый человек (Ай нёрум хо). Софт Дизайн, Тюмень 1996. 110+98 с.

Marija Vagatova 1936-ban született a Kazim folyó forrásvidékén fekvő Juilszk faluban, nomád réntartó családban. Vlagyimir Volgyin hanti költő özve-

gye. Ma a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet központjában dolgozik, az osztják nyelvű újság főszerkesztője, anyanyelvi műsorokat készít a körzeti rádió számára. Költészetében tudatos alkotói folyamatban élednek újjá az osztják folklór hagyományai. A kötet verseken kívül meséket, mondákat is tartalmaz, hősei az osztják mesevilágból ismert alakok, *Mos*-férfi, *Mos*-nő, Asszony-unokaöccse és emberevő óriások, úgy, ahogyan Vagatova rokonaitól hallotta, s saját szavaival megformálta.

A jelen kötet kétnyelvű (osztják–orosz), verseket és meséket tartalmaz. 1997-ben elnyerte az M. A. Castrén társaság irodalmi díját. Magyarul Nagy Katalin fordításában jelent meg (A kis tundrai ember. Larus Holding, Budapest 1998. 107 lap).

19. Тимофей Молданов, Оланг яснгем. Ханты-Мансийск 1997. 81 с.

Tyimofej Moldanov olyan hagyományos kultúrájú kazimi osztják családban nőtt fel, ahol mindennapos volt az éneklés. Folklorisztikai munkássága révén (ld. **11**, **15**. számú kiadványok), s nem utolsó sorban Schmidt Évának az osztják metrikáról írt tanulmányainak hatására vált tudatos költővé. Megjelenése új korszakot nyithat az osztják szépirodalomban: olyan költő jelenik meg, aki nem orosz irodalmi főiskolán, oroszul tanult verset írni, hanem művészetében saját nyelvének és kultúrájának törvényei érvényesülnek. A kötet címe: *Első szavam*. A szélesebb olvasóközönség felé azonban mégis oroszul találják meg a versek az utat, ezért a kötet második felében megtaláljuk a huszonnégy vers orosz fordítását is. A fordító Tatjana Moldanova az utószóban összefoglalja az osztják vers, s így Tyimofej Moldanov költészetének stílusjegyeit (jelzős szerkezetek, parallelizmus), s szól a fordítás nehézségeiről is.

20. Владимир Волдин, Так Молупси. Поэмы и стихи. Комитет по средствам массовой информации и полиграфии администрации Ханты-Мансийского автономного округа, Ханты-Мансийск 1998. 118 с.

Vlagyimir Volgyin (1938–1971) a osztják irodalom sokoldalú tehetsége volt. Csak anyanyelvén írt. A kétnyelvű kötetet a költő lánya, Tatjana Volgyina szerkesztette. A kötet első részében oroszra fordított versek szerepelnek, köztük a címadó poéma, melynek hőse Erős Malica, az ügyes, okos vadász, akinek híre bejárta a vidéket, tetteire a késői utódok is emlékeznek. A kötet második részében az első részben szereplő versek eredetije, valamint le nem fordított versek szerepelnek, köztük egy félben maradt poéma Hanti leány, hanti asszony címmel.

21. Г. Д. Лазарев, Сорненг тов. Рассказ на языке ханты. Гуипп „Полиграфист”, Ханты-Мансийск 1999. 36 с.

Grigorij Lazarev ismert elbeszélésének új kiadása. Egy füzetben két nyelvjáráson jelent meg: az eredeti serkali (közép-obi) nyelvjárású szöveget Jevdokija Vozsakova áttette kazimira is. Az előszóíró Andrej Kakszin szerint erre azért volt szükség, mert jelenleg a kazimi nyelvjárású olvasóközönség a legszélesebb. A kisregény részletei Az aranyáltos címen már magyarul is megjelentek Schmidt Éva fordításában, a Domokos Péter szerkesztette Medveének című antológiában (Európa, Budapest 1975: 131–136.).

22. Роман Ругин, Лонсянг мув ир. Издательство Ю. Мандрики, Тюмень 1999. 272 с.

Jurij Mandrika tyumenyi könyvkiadója (ismert könyveinek felsorolását ld. a 70–85. sorszámok alatt) elsősorban mint a Szibéria történetével kapcsolatos orosz nyelvű könyvritkaságok újbóli megjelentetője vált híressé. Közül azonban szépirodalmat is, sőt két osztják nyelvű is eljutott hozzánk. Ez egyik a 18. számon bemutatott Vagatova-kötet, a másik Roman Rugin jelen válogatása, melynek címe: A havas föld áldozata. A suriskari nyelvjárású költő néhány verse rendszeresen szerepel az antológiákban, ebben a kötetben viszont sok, eddig ismeretlen mű is napvilágot látott.

c/ Iskolai, oktatási célú kiadványok

Iskolai tankönyvek

Ez a fejezet nyilván a leghiányosabb, hiszen tudomásom szerint nemcsak kazimi, hanem suriskari nyelvjárású tankönyvek is bőven vannak.

23. В. Н. Соловар, Хантыйский язык. Учебник для 7-8 классов (казымский диалект). Ханты-Мансийск 1995.

24. Е. Н. Рандымова – С. П. Молданова, Солнышко. Книга для дополнительного чтения в 3–4 классах хантыйских школ (казымский диалект). Отделение издательства „Просвещение”, Санкт-Петербург 1994. 144 с.

25. Н. И. Терёшкин – Е. Д. Кулинич – М. В. Венго, Букварь для 1 класса хантыйских школ (сургутский диалект). Отделение издательства „Просвещение”, Санкт-Петербург 1992. 127 с.

26. А. С. Песикова – Р. И. Ермакова – Ф. И. Смирнова, Хантыйский язык. Учебник и книга для чтения для 2 класса (сургутский диалект). Отделение издательства "Просвещение", Санкт-Петербург 1996. 158 с.

A két utóbbi tankönyv sургuti nyelvjárású. Az ábécés könyv az eredeti Tyerjoskin-féle prototípus (1959, 1975) némileg felfrissített, és az új politikai helyzethez igazított változata, sok sajtóhibával. A 2. osztályos tankönyv szerzői

ügyesen felhasználták a már meglévő mintákat. Csak az a szomorú, hogy az eredetileg tanárként dolgozó szerzők közül egy sem maradt meg a szakmában.

Segédkönyvek, olvasókönyvek

27. E. В. Ковган – Н. Б. Кошкарёва – В. Н. Соловар, Сказки народа ханты (Ханты ёх моньшат). Книга для чтения в младших и средних классах. Алфавит, Санкт-Петербург 1995. 143 с.

Kétnyelvű könyv, a szöveg egy oldalon két hasábra van szedve, a bal oldali hasáb oszttákkul van, mellette a jobb oldali hasáb az orosz fordítás. Iskolai olvasókönyvnek szánták. Ebben a könyvben kísérelték meg a cirill jésített magánhangzók kiiktatását az osztták írásból, de mindjárt a címlapon ott maradt egy ё betű. Ez nem biztos, hogy a szerzők hibája, mert amint megtudtam, anélkül jelent meg a könyv, hogy látták volna a kiszedett változatát.

Az előszó szerint a mesék egy része V. Szolovar és Je. Nyomiszova gyűjtései, de a Hanti Jasang c. újságból és Steinitztől is is vettek át szövegeket. A Steinitztől származó szöveg feltehetőleg a *šempər*-kőről szóló mese, melynek az az érdekessége, hogy az eredetiben (OA I. 233–244 és OstjGr 88–91) serkali nyelvjárású. Ezt tették át a szerkesztők kazimira, ami jó alkalmat ad a két nyelvjárás összehasonlítására. A szövegekhez mintegy 1000 szavas osztták–orosz szójegyzék is kapcsolódik, valamint néhány mitológiai magyarázat.

28. E. Н. Самойлова (ред.), Сказки народов Севера. Алфавит, Санкт-Петербург 1995. 160 с.

Az előzővel szinte megegyező nagyságú, azonos formátumú, azonos tipográfijú könyv, az illusztrátor (N. A. Ivanov) is azonos. Ugyanannál a kiadónál egy évben jelentek meg. Ebben viszont nemcsak osztták, hanem egyéb északi mesék is vannak (lapp, vogul, nyenyec, nganaszan, szölkup, jakut, evenki, dolgán, eszkimó, csukcs), meg délebbiek is (udege, tofalar, gilják). Je. Nyomiszova fordította őket oszttákra, írásmódja a hagyományos irodalmi nyelvű. Csak az előszóról nem lehet tudni, hogy kinek szól: ebben ugyanis a szibériai időjárás és életmód valami távoli, egzotikus világként van leírva – mintha a hanti iskolásoknak nem ez lenne a hazai közegük.

29. В. Н. Соловар (ред.), Моньшат па путрат. Министерство образования Российской Федерации, Нижневартковский педагогический институт. Управление культуры Администрации Ханты-Мансийского автономного округа, Нижневартовск 1996. 68 с.

A kazimi nyelvjárású, egynyelvű gyűjtemény meséket és történeteket tartalmaz V. Szolovar gyűjtéséből, az adatközlők megjelölésével. Iskolai kiegészítő

olvasmányul és felsőoktatásban használható segédanyagul ajánlják, valamint mindazoknak, akik érdeklődnek az osztják nyelv és folklór iránt.

30. Е. И. Ромбандеева, Мансийские загадки (Маньси амщит). ИКАР Москва 1996. 17 с.

31. В. Н. Соловар – С. Д. Морокко, Хантыйские народные загадки (Ханты мир моньшуптэт). Книга для чтения в младших и средних классах (казымский диалект). Издательство Х. И. К. Ханты-Мансийск 1997. 24 с.

A vogul ill. osztják találós kérdéseket tartalmazó két kiadvány azonos tipográfájú, bár nem ugyanannál a kiadónál jelentek meg. A nagyalakú füzetben az egyik oldalon az eredeti nyelven, a másikon oroszul van a szöveg. A színes képek háttérként való használata az olvasást nem könnyíti meg, de a tetszetős külső nyilván vonzza az olvasót.

32. М. А. Неттина-Лапина, Жизнь богатыря Тек ики. Легенды о хантыйском богатыре Тек ики. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. Алфавит, Санкт-Петербург 1997. 47 с.

A Tek-falvi öreg történetét hősének formájában feljegyezte Pápay József (OstjHl. 12–163), prózai változatát W. Steinitz (OA III: 457–476). M. A. Lapina Tegi faluban jegyezte föl az ott élő hagyományt, s adta ki gyerekek számára is élvezhető formában, osztjákul és oroszul.

Nyelvkönyvek

33. В. Н. Соловар – Н. Б. Кошкарёва, Мы говорим по хантыйски. Учебно-методическое пособие. Нижневартовск 1996. 115 с.

A hanti-manszjiszki pedagógiai főiskolán használatos gyakorlati nyelvkönyv, videokazetta is tartozik hozzá (az tudtommal még nem jutott el Magyarországra), sok párbeszéddel, nyelvtani gyakorlatokkal, rajzokkal. A könyv azok számára készült, akik kötelesek a nyelvet tanulni, mivel osztják nemzetiségűek, de már nem tudják az anyanyelvüket. A nyizsnyevartovszki főiskolán – keleti nyelvjáróterületen – többszörösen is idegen nyelvűnek számít ez a kazimi nyelvjárású tankönyv.

Szótárak, szójegyzékek

34. С. П. Кононова, Русско-хантыйский тематический словарь. Ханты-Мансийск 1995. 220 с.

Több mint 4000 szót tartalmaz ez a középiskolai és tanítóképzői használatra készült orosz-kazimi hanti szótár. A szerző a főneveket 33 szemantikai csoport-

ba sorolja, de az igéket csak ábécé rendbe teszi, s az egyéb szófajokat a nyelvtani kategóriák szerint csoportosítja.

35. М. К. Могутаев, Хантыйско-русский словарь (васюганский диалект). Томский госпедуниверситет. Томск 1996. 348 с.

Az 1915-ben született autodidakta szótáríró húszéves hűségese munkával gyűjtötte össze anyanyelvjárásának szavait, s a Tomszki Egyetem nyelvészeinek (A. A. Kim, O. A. Oszipova és E. A. Szergejeva) segítségével adta ki. Már a bevezető is sok új információval szolgál a vaszjugani nyelvjárásról, s a szótár (miután használója hozzászólt sajátos jelölési gyakorlathoz) biztosan gazdagítja a vaszjugani nyelvjárásról szóló ismereteinket. A szavak ragozott alakjait is tartalmazza az egyes szócikkek. Ha pedig valaki az igekötős igéket akarja kutatni, annak most könnyű dolga van, mert az azonos igekötőt tartalmazó igék egymás alatt találhatók. A szótárról Gert Sauer írt részletes ismertetést (FUF 55: 124–130).

36. В. Н. Соловар, Картинный словарь хантыйского языка. Казымский диалект. (Ханты янгуп хуранг словарь) Пособие для начальных классов. Алфавит, Санкт-Петербург 1997. 155 с.

A kisiskolásoknak szánt képes szótár első részében tematikus elrendezésben (család, madarak, növények, halak, öltözködés stb.) képecskék mellett állnak a kazimi nyelvjárás szavak, a második, bőségesebb részben szintén tematikus elrendezésben, de orosz fordítással.

37. А. А. Дунин-Горкавич, Сургутский словарь. Администрация Сургутского района, Сургут 1998. 89 с.

A Szurguti járás fennállásának 75. évfordulójára jelent meg Dunyin-Gorkavicsnak eredetileg 1910-ben, Tobolszkban kiadott háromnyelvű szótára. A tematikus rendbe sorolt orosz szavak mellett ott áll az „osztják” és a „szamojéd” megfelelő. A szerző információja szerint az osztjákban a „közép-szurguti vagy vahi” nyelvjárás értendő, a szamojédon az „alföldi szamojédok” azaz a tundrai nyenyeczek nyelve. Valóban, az osztják szavak között az esetek többségében vahi nyelvjárás kifejezésekkel találkozunk, s ritkábban speciális szurguti alakokkal. Mivel a vokalizmus finom eltéréseinek jelölésére nincs eszköze a szótárírónak, a vahi-szurguti különbség nem mindig derül ki. Az előszóban a szerző figyelmezteti olvasóját, hogy nem nyelvészeti munkát tart a kezében (valóban, sok hiba, félreértés található a szótárban), de munkáját azoknak ajánlja, akik a helyi lakosokkal kénytelenek érintkezni, papoknak, orvosoknak, kereskedőknek. Érdekessége az osztják szójegyzéknek, hogy a szóhangsúlyt is jelöli a szerző, s ha az első szótagban redukált hang van, a hangsúlyt a második szótagon véli hallani. A szótár kicsinyített fényképmásolatát kiadta Kai Donner Samojedische

Wörterverzeichnisse című összeállításában (MSFOu. 64, Helsinki 1932: 150–164).

A mai szurguti lakost valószínűleg inkább érdekli a könyvecske második része, melyben a régies és speciálisan a szurguti orosz nyelvjárásra jellemző szavak szerepelnek. Vannak köztük osztják és nyenyec jövevényszavak is.

Társalgási szótárak

38. С. А. Попова – Е. И. Ромбандеева, Русско-мансийский разговорник. Отделение издательства „Просвещение”, Санкт-Петербург 1993. 95 с.

39. Е. А. Немысова – С. П. Кононова – Е. Н. Вожакова, Русско-хантыйский разговорник. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. ИКАР, Москва 1996. 147 с.

Mindkét kiadvány az oroszajkúak kommunikációját igyekszik elősegíteni a vogul ill. osztják lakosokkal. Az előbbi szűkszavúbb, az utóbbi bőségebb. A kazimi osztják helyesírás egy újabb változatával találkozunk az utóbbi könyvben, melyben minden egyes magánhangzót két betűvel jelölnek: az egyik palatalizálatlan mássalhangzó után, a másikat palatális mássalhangzó után használatos, ill. a *j* + magánhangzó kapcsolat kifejezésére.

Irodalomtörténet

40. Е. А. Немысова, Хантыйская литература в школах Ханты-Мансийского и Ямало-Ненецкого автономных округов 1–2. Учебная хрестоматия. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов, Ханты-Мансийск 1996. 171+150 с.

A kétkötetes szöveggyűjteményben a következő osztják írók-költők kaptak helyet: 1. Grigorij Lazarev, Jeremej Ajpin, Vlagyimir Volgyin, Mikul Sulgin, Marija Vagatova; 2. Roman Rugin, Prokopij Szaltikov, Danyil Kitajev, Darja Ozelova, Alekszej Szengepov, Tatjana Moldanova, Leontyij Taragupta, Uljana Sulgina. A szemelvények közt van osztják és orosz nyelvű, hiszen egyesek az anyanyelvükön, mások oroszul publikálnak, s egyes osztják művek le vannak fordítva oroszra is. A szerkesztő Nyomiszova közli az írók életrajzi adatait, s kritikarészleteket is, szintén a megjelenés nyelvén. Az egyes fejezetekhez kapcsolódó kérdések, feladatok nyelve is vegyes, így az anyanyelvüket kevésbé tudók sincsenek teljesen kizárva a könyv használatából. A könyvben mindegyik nyelvjárócsoporthoz képviselve van, tehát nemcsak északi, hanem keleti szövegek is szerepelnek Jeremej Ajpin művei révén. A szépirodalmi kiadványokra jellemző következtelen helyesírást a szerkesztő egységesített elvek szerint kijavította.

Íróportrék

Osztják, részben orosz nyelvű bemutatások, szemelvények a költők műveiből Je. Nyomiszova szerkesztésében. Az egyes füzetek szolgáltak alapul a fentebb bemutatott (40.) irodalmi szöveggyűjteményhez.

41. Мария Вагатова – ханты мир поэт. Лэщ. Е. А. Немысова. Писатели Югры. Институт возрождения обско-угорских народов Ханты-Мансийского автономного округа, Ханты-Мансийск 1993. 31 с.

42. Микуль Шульгин – ханты мир поэт. Лэщ. Е. А. Немысова. Писатели Югры. Институт возрождения обско-угорских народов Ханты-Мансийского автономного округа, Ханты-Мансийск 1993. 35 с.

43. Владимир Волдин – ханты мир поэт. Лэщ. Е. А. Немысова. Писатели Югры. Институт возрождения обско-угорских народов Ханты-Мансийского автономного округа, Ханты-Мансийск 1993. 36 с.

44. Мансийский поэт Андрей Тарханов. Составитель Е. А. Немысова. Писатели Югры. Научно-исследовательский институт возрождения обско-угорских народов. ИКАР, Москва 1996. 34 с.

45. Ненецкий поэт Юрий Велла. Пособие для учителей. Составитель Е. А. Немысова. НИИ Возрождения обско-угорских народов. ИКАР, Москва 1997. 54 с.

A nyenyec költő versei is osztják és orosz fordításban jelennek meg.

46. Э. Мальцева, Евра – любовь моя. О мансийской сказительнице, члене союза писателей Анне Митрофановне Коньковой. Серия „Гордость Земли Югорской”, Северо-Сибирское региональное книжное издательство, Сургут 1993. 21 с.

IV. Orosz fordítások

a/ Folklór szövegek fordításai:

47. Галина Слинкина, Как Мышата и Лягушата внучатами стали. Хантыйские сказки. Северо-Сибирское книжное издательство „Северный дом”, Средне-Уральское книжное издательство, Екатеринбург 1992. 143 с.

Gyerekolvasók számára készült összeállítás a klasszikus osztják mesékből.

48. А. М. Конькова, Сказки бабушки Аннэ. Гистел Друк, Вена 1993. 117 с.

Az utolsó kondai vogul mesemondónak mondott Anna Konykova meséi, a hanti-manyisi autonóm körzetben rendezett finnugor folklófesztivál tiszteletére jelent meg – Bécsben.

49. Н. В. Лукина (ред.), Земляной братец. Мансийские сказки, предания, песни, загадки. Записи, перевод, составление и примечания В. Чернецова. Издательство Томского университета – Средне-Уральское книжное издательство, Томск – Екатеринбург 1997. 135 с.

Némi ízelítő Valerij Csernyecov gazdag hagyatékából. A szövegeket Csernyecov eredetileg vogulul gyűjtötte, majd oroszra fordította. Egy, azóta ritkasággá vált vékonyka kötetet kiadott (Vogul'szkie szkazki, Leningrad 1935), két további sajtó alá rendezett a következő évben, de ezek kéziratban maradtak. Ezekből válogatott most N. V. Lukina. Csak remélhetjük, hogy egyszer a vogul nyelvű anyag is napvilágot lát.

A Belij Zsuravl folyóirat mellékletei:

A kilencvenes évek elején Juvan Sesztalov nagy lelkesedéssel indította útjára Fehér daru című folyóiratát, s ennek mellékleteként több füzetben adott ki vogul és osztják meséket. A 15–20–30 ezres példányszámban kiadott füzetek sok helyre eljutottak, és így szolgálják az obi-ugor identitástudat erősödését.

50. Евдокия Ромбандеева, Душа и звезды. Предания, сказания и обряды народа манси. Издательство „Стерх” – „Белый журавль” Ленинград – Ханты-Мансийск 1991. 112 с.

51. Ю. Шесталов (ред.), Сказки народов Севера. „Белый журавль” Ленинград – Ханты-Мансийск 1991. 72 с.

52. Ю. Шесталов (ред.), Сказки манси. „Белый журавль” Ленинград – Ханты-Мансийск 1991. 18 с.

53. Ю. Шесталов, Сказки дедушки. „Белый журавль” Ленинград – Ханты-Мансийск 1991. 40 с.

54. А. Большаков (ред.), Хантыйские сказки. „Белый журавль”, Ханты-Мансийск – Ленинград 1991. 39 с.

55. Ю. Шесталов (ред.), Священный сказ о сотворении земли. Мансийские мифы. Издательство „Стерх” – „Белый журавль” Ленинград – Ханты-Мансийск 1992. 35 с.

Ebben a legutolsó füzetben Sesztalov Munkácsi Bernát (és Reguly Antal) által gyűjtött teremtésmondákat közöl (VNGY I: 1–32, 77–99.).

b/ Szépirodalom

56. Андрей Тарханов: Пасхальный день. Стихи. Издательство "Мария" 1993. 207 с.

57. Таисия Чучелина, Сказки Югры. „Наш современник”, Москва 1995. 176 с.

58. З. П. Соколова, Легенды Вут-Ими. Путешествие по Оби и ее притокам к ханты и манси. Средне-Сибирское региональное книжное издательство. „Северный дом”, Сургут 1993. 77 с.

Zoja Szokolova útleírása kakukktojás ebben a sorban, mert nem obi-ugor alkotó műve, hanem az obi-ugor néprajz kutatójának népszerű beszámolója expedíciós kalandjairól.

59. Юван Шесталов, Собрание сочинений Т. 1–3.; 5. Фонд космического сознания, Санкт-Петербург – Ханты-Мансийск 1997. 478, 526, 526; 1999. 558 с.

60. Алексей Сенгепов, Рассказы старого ханты. Перевод автора. ГУИПП „Полиграфист”, Ханты-Мансийск 1998. 170 с.

A fentebb bemutatott (l. 17. szám) Szengepov-mű azonos formátumú és topográfiajú orosz nyelvű változata, a szerző fordítása.

Antológiák

Az alábbi – és nyilván még számos egyéb – válogatásokban a szibériai szerzők között mindig helyet kapnak az obi-ugor írók és költők. Ezért van helyük a felsorolásban.

61. Северная книга. ред. Е. В. Осокин, предисловие, Е. Д. Айпин. Томский региональный отдел по социально-экономическому развитию районов Севера. Томск 1993. 299 с.

62. А. К. Мишунин – Н. И. Коняев – А. А. Корнеев (ред.), На семи холмах соцветие. Альманах произведений поэтов и прозаиков Ханты-Мансийска. „Унисерв” Москва 1995. 176 с.

63. Последнее пришествие. Сборник произведений писателей коренных народов Севера. Составитель Е. Д. Айпин. Издательский дом „Прибой”, Москва 1998. 431 с.

64. Н. И. Коняев (ред.), Эринтур (Поющее озеро). Альманах писателей Югры. Выпуск № 3. „Эринтур” Ханты-Мансийск 1998. 408 с.

V. Egyéb sorozatok

a/ Folyóiratok mellékletei

A kilencvenes években a volt Szovjetunióban általános tendenciának tartható a szűkebb pátria iránti érdeklődés fellendülése. A Tyumenyi terület lakói szemében is kezdtek fontossá válni az obi-ugorok, akik mint Nyugat-Szibéria őslakói, a terület specifikus színét-zamatát adják. A történeti-néprajzi, helytörténeti érdeklődést kielégítendő a helyi folyóiratok sorozatban adták ki a régi útleírásokat,

dokumentumokat. Az alábbi néhány füzet a Jugra folyóirat mellékleteként jelent meg. A Szevernije Prosztori című képes folyóirat pedig 1996-ban dupla számban (3–4) mutatta be az obi-ugorok mindennapjait.

65. А. В. Головнев (ред.), Северная Сосьва. Исторические и современные проблемы развития коренного населения. ПО „Исеть”, Шадринск 1992. 76 с.

68. К. Носилов, У вогулов. Библиотека журнала Югра. ПО „Исеть”, Шадринск 1993. 48 с.

69. Н. А. Абрамов, Описание Березовского края. Библиотека журнала Югра. ПО „Исеть”, Шадринск 1993. 84 с.

b/ Jurij Mandrika kiadványai

A tyumenyi illetőségű Jurij Mandrika is a megnövekedett helytörténeti érdeklődésre alapozta kiadóját. Elsősorban olyan könyveket jelentet meg, melyek Nyugat-Szibéria múltjával kapcsolatosak. A kiadó neve 1998-ig Szoft Dizajn volt, 1999-től a kiadó a tulajdonos nevét viseli. Az alábbiakban csak felsoroljuk az ELTE Finnugor Tanszékének könyvtárában található műveket. Az ismertetés más helyén (18, 22.) található a kiadó osztják nyelvű kötetei, Marija Vagatova és Roman Rugin versgyűjteményei.

70. Г. И. Данилина – Н. А. Рогачева – Е. Н. Эртнер (ред.), Литература тюменского края. Софт Дизайн, Тюмень 1996. 304 с.

71. Хрисанф Лопарев, Самарово. Село Тобольской губернии и округа. Хроника, воспоминания и материалы о его прошлом. Санкт-Петербург 1896. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 262 с.

72. М. С. Знамеский, Исторические окрестности города Тобольска. Сочинения. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 381 с.

73. Ю. Л. Мандрика (ред.), Обряды, обычаи, поверья. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 400 с.

74. Константин Носилов, На новой земле. Очерки и наброски. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 368 с.

75. Константин Носилов, У вогулов. Очерки и наброски. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 304 с.

76. Николай Чукмалин, Мои воспоминания. Избранные произведения. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 368 с.

77. Н. Н. Горбачева – Н. А. Рогачева (ред.), Лукоморье. Литературная хрестоматия. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 320 с.

78. Надежда Лухманова, Очерки из жизни в Сибири. Избранные произведения. Софт Дизайн, Тюмень 1997. 464 с.

79. Н. А. Абрамов, Город Тюмень. Из истории Тобольской епархии. Софт Дизайн, Тюмень 1998. 576 с.

- 80. Тобольский Север глазами политических ссыльных XIX –начала XX века.** Средне-уральское книжное издательство 1998. 432 с.
- 81. Н. Н. Горбачева – Н. А. Рогачева (ред.), Страна без границ.** Литературная хрестоматия. Софт Дизайн, Тюмень 1998. 320 с.
- 82. Петр Словцов, Письма из Сибири 1826 года.** Прогулки вокруг Тобольска в 1830 году. Издательство Ю. Мандрики, Тюмень 1999. 256 с.
- 83. Евгений Кузнецов, Сибирский летописец.** Издательство Ю. Мандрики, Тюмень 1999. 367 с.
- 84. Путешествия по Обскому Северу.** Григорий Новицкий: Краткое написание о народе остячком 1715., Василий Зуев: Описание живущих Сибирской губернии в Березовском уезде иноверческих народов остяков и самоедов. Издательство Ю. Мандрики, Тюмень 1999. 236 с.
- 85. Серафим Керопович Патканов, Сочинения в двух томах.** Т. 1. Очерк колонизации Сибири. Т. 2. Остяцкая молитва. Издательство Ю. Мандрики, Тюмень 1999. 400 + 318 с.

E legutóbbi kiadvány Patkanov kétkötetes műve (Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoeseie I–II. St.-Petersburg 1897.) alapján jelent meg. Az első kötet a néprajzi-statisztikai leírás orosz fordítása, a második kötetben pedig a folklór szövegek orosz fordítását közli a kiadó, tehát az eredeti osztják szövegeket nem.

c/ Jubileumi kiadványok

Az utóbbi években szokásossá vált, hogy a kulturális élet jelentős személyiségeinek születésnapjára megjelentetnek egy füzetet, melyben egy vagy több pályatárs méltatja a jubiléus életútját. A szövegeket bőséges fényképanyag és bibliográfia egészíti ki. Ez utóbbi külön füzetben is megjelenhet.

- 86. Н. А. Ивановская, Души исполненный полет...** Ханты-Мансийск 1998. 45 с.
- 87. Е. И. Ромбандеева, Библиографический указатель.** Ханты-Мансийск 1998. 147 с.

Je. I. Rombangyjejeva 70. születésnapjára megjelent két kiadvány. A képmel-lékletben többek között Lakó György és Kálmán Béla fiatalkori fényképei találhatók.

- 88. Т. Пуртова, „...Право оставаться самим собой”** Библиографический указатель по творчеству Еремея Даниловича Айпина. Комитет по средствам массовой информации и полиграфии, Администрации Ханты-Мансийского автономного округа, Ханты-Мансийская окружная библиотека, Ханты-Мансийск 1998. 40 с.

Jeremej Ajpin műveinek valamint a róla szóló írásoknak a bibliográfiája rövid életrajzzal és munkásságának összefoglalásával. Az író 50. születésnapjára megjelent kiadvány.

89. З. С. Рябчикова, Одна из первых... Ханты-Мансийск 1999. 60 с.

A szentpétervári Herzen Egyetem északi fakultása fennállásának 70. évében ünnepelte N. A. Liszkova 55. születésnapját. Az osztják mondattan jeles kutatója az első nő az obi-ugorok közül, aki megvédte nagydoktori disszertációját. A méltatás két nyelven, oroszul és osztjákul jelent meg.

90. М. Мадьярова, С верой в помыслы свои... (К 50-летию Евдокии Николаевны Вожаковой) НИИ возрождения обско-угорских народов, окружная библиотека, Ханты-Мансийск 1999. 32 с.

91. Обские угры на пороге третьего тысячелетия. Ассоциации „Спасение Югры” 10 лет! 1989–1999. ГУИПП „Полиграфист”, Ханты-Мансийск 1999. 133 с.

A Jugria Megmentése Egyesület megalakulásának tízéves jubileumára megjelent kiadvány, mely az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvét tartalmazza az akkor elhangzott beszédekkel. Tanulságos olvasmány, hiszen ez volt a szovjet korszakban a régióban elsőként létrejött civil szervezet, mely példaként szolgált a többi szibériai népnek is.

d/ Részben nyenyec tárgyú kiadványok

92. Географический атлас Ямало-ненецкого автономного округа. Издательство ДИК, Москва 1999. 24 с.

93. Исторический атлас Ямало-ненецкого автономного округа. Издательство ДИК, Москва 1999. 24 с.

94. Т. И. Пика, Земля Ямал. Альбом ямальских экспедиций В. П. Евладова. Издательство „Советский спорт”, Москва 1998. 184 с.

Vlagyimir Jevladov orosz utazónak 1928–1929-ben készült fényképfelvételeit tartalmazza ez a kétnyelvű (orosz–angol) album. Az expedíció a Jamal félszigetet tárta fel. A ritka dokumentumértékű fényképeket Alekszandr Pika néprajzos-szibériakutató készítette elő kiadásra, de tragikus halála miatt – 1995-ben többedmagával a Jeges tengerbe fulladt – özvegye, Tatjana Pika fejezte be a sajtó alá rendezést.

95. Е. Н. Вожакова, Русско-ненецкий словарь (лесной диалект). Институт возрождения обско-угорских народов Ханты-Мансийского автономного округа. ИКАР, Москва 1997. 14 с.

96. **Е. Н. Око́тэ́тто, Ненецкий язык в детском саду.** Пособие для воспитателей детских садов Ямала. Отделение издательства „Просвещение”, Санкт-Петербург 1998. 184 с.

Csepregi Márta

Anneli Sarhima: Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of bilingual mixed codes.

Focus on Karelian-Russian language alternation.
Studia Fennica Linguistica 9. Finnish Literature Society Helsinki 1999. 341 l.

Napjaink nyelvészeti kutatásaiban előtérbe kerültek a kétnyelvűség, nyelvkeveredés, kódváltás kérdései. A nemzetközi irodalomban gyakran olvashatunk hindi–angol, guarani–spanyol, spanyol–héber és egyéb kétnyelvűségről, de nagyon ritkán olyanról, melynek egyik tagja finnugor nyelv lenne. Pedig tudvalevőleg a finnugor népek többsége, de még az államnyelvi státusú magyar, finn, észt beszélők jelentős része is olyan helyen él, ahol az anyanyelven kívül más nyelve(ke)t is kell használni. Van tehát mit kutatni finnugor nyelvterületen is, s ezért lehet örömmel üdvözölni Anneli Sarhimaat, aki doktori disszertációja témájául a karjalai-orosz szintaktikai interferencia kérdését választotta. S mivel kutatásait angol nyelven adta közre, remélni lehet, hogy eredményei bekerülnek a nemzetközi köztudatba is.

A könyv első száz lapja a tulajdonképpeni bevezetés. A kutatás tárgyának felvázolása után a második fejezetben a szerző bemutatja a karjalai-orosz nyelvi kapcsolatok történelmi-társadalmi hátterét (18–50), majd a harmadik fejezetben a karjalai nyelvvel kapcsolatos korábbi kutatásokat foglalja össze (51–70). Ezután kerül sor a terepmunka és az adatgyűjtés körülményeinek bemutatására (75–102). Sarhima anyaga 53 adatközlőtől felvett 40 órányi riportból és kérdőíves fordítási tesztekéből áll. Míg korábban a nyelvészek a hagyományhű, keveset költöző, idős adatközlőket keresték, mondván, ők őrizték meg a legépebben a nyelvet, Sarhima szívesen szólaltatott meg középkorú és fiatal, városi embereket is, hiszen őt a nyelvi változások érdekelték. Pontosán dokumentálta az adatközlők korát, műveltségi szintjét, társadalmi helyzetét, s nemcsak a rend kedvéért. A nyelvészociológiai szempontok az értekezésben végig előtérben vannak. Az egyes példamondatok elemzésekor és értékelésekor fontos szerep jut annak a ténynek, hogy kitől származik a mondat. Az adatok a Karél Köztársaságból és a tveri karjalai területről valók. A további négy fejezetben olvasható az elméleti

alapvetés és a téma tulajdonképpeni kifejtése. Mind az anyaggyűjtés, mind a példamondatok értékelése és a következtetések levonása széleskörű általános nyelvészeti ismereteken alapul. A kétnyelvűséggel és a kódváltással kapcsolatos nemzetközi szakirodalom ismeretéről vall nemcsak a bibliográfia, hanem a szövegbeli számos utalás és összehasonlítás.

Rövid időn belül ez már a második monográfia a karjalai-orosz nyelvi kapcsolatokról. Hasonló témáról szól Raija Pyöli 1996-ban megjelent disszertációja, a Venäläistyvä aunuksenkarjala (Oroszosodó aunusi-karjala, ismertetését ld. a NyK jelen kötetében a 335. oldalon). Sarhima eltérő elméleti és módszertani alapokról kiindulva közelíti meg a kutatás tárgyát, s Pyöli munkájával kapcsolatos kifogásait meg is fogalmazta Johanna Laaksóval közösen írt bírálatában (Virittäjä 1997: 108–119). Helyteleníti többek között Pyöli szubjektív viszonyulását a tárgyhoz. Sarhima nem használ olyan negatív értékítéletű kifejezéseket, mint nyelvromlás, nyelvvesztés, nyelvhalál, ugyanis minden nyelvi megnyilvánulást kutatásra érdemes változatnak tart. A két disszertáció abban is különbözik, hogy míg Raija Pyöli igyekszik feltérképezni a nyelv különböző szintjein (hangtan, alak- és mondattan, szókincs) végbement változásokat, Anneli Sarhima egyetlen orosz szerkezet megjelenésének vizsgálatával tesz olyan megállapításokat, melyek érvényesek a nyelv és a nyelvi változás teljes rendszerére.

Ez a göröső alá vett nyelvi jelenség a kötelességet és kötelezettséget kifejező szerkezet (a szerző szóhasználatában Duty and Obligation Construction, rövidítve DOC). A szerző szerint: „the DOC serves as a window offering a micro-perspective into bilingual language alternation, and the possible paths of the evolution of mixed syntactic constructions” (8. l.) A szerkezet alaptagja a hagyományos karjalaiban a *pid'äy* (vö. fi. *pitää* 'kell') egyszemélyű ige, mely mellett az *experiens adessivus-allativusban* vagy *genitivusban* van. Ezt váltja fel az orosz *dolzsen* 'köteles' szóval alkotott szerkezet, mely nem ige, hanem melléknév (ráadásul az oroszban nemek és szám szerint egyeztetni kell az alannyal), a mondatban névszói állítmány, s mellette az *experiens-alany nominativusban* van. Ennek a szintaktikailag eltérő szerkezetnek a különböző megjelenései a karjalaiiban a nyelvi interferencia különböző fokairól tanúskodnak.

A 19–20. század fordulóján gyűjtött karjalai anyag három vaskos kötetében (Karjalan kielen näytteitä I–III. Helsinki 1932. 1934. 1936) egyszer sem fordul elő az orosz *dolzsen* szóval alkotott szerkezet, de ez nem jelenti azt, hogy nem létezett, lehet, hogy a gyűjtők és lejegyzők kigyomlázták az idegen elemeket. Anneli Sarhimaanak a kilencvenes években gyűjtött anyagában 621 *dolzsen*-szerkezet van.

A példamondatok vizsgálata alapján Anneli Sarhima a jelenkori karjalai nyelvterületen a nyelvkeveredés több fokát észleli. Az orosz és a karjalai egy képzeletbeli kör átmérőjének két végén, a két ellentétes oldalon helyezkedik el, s

mindkét irányban van mozgás. A karjalai-orosz keveredés fokai a kódváltás következő változatait hozzák létre:

1. neo-karjalai (Neo-Karelian): ebben érvényesül a legkevesebb orosz hatás. A nyelvben előfordulnak orosz eredetű, orosz morfémákat tartalmazó elemek, módosítószók (*noverno* 'bizonyára', *vrode* 'mintha'), határozói szerkezetek, de azok nem befolyásolják a mondatok eredeti szintaktikai struktúráját.

2. orosz-karjalai (Russian-Karelian): ebben több az orosz eredetű elem, gyakori a kódváltás, de még el lehet különíteni a karjalai és az orosz lexikai és grammatikai elemeket egymástól. Ilyen gyakori kódváltást tartalmazó mondat pl: *Nachit, telezritelya zadayo- (mm), zadaijjaa, kamandalla znatokov voprosuat, i dolžny za üksi minutta andoa otvietta.* (204. l.) 'Tehát, a tévénézők feladnak a szakemberek csapatának kérdéseket, és egy perc múlva kell válaszolni.' A mondatban vannak karjalai eredetű szavak (*üksi, andoa*), orosz eredetű, de karjalai ragokkal ellátott szavak (*zadaijjaa, kamandalla, voprosuat, otvietta*) orosz eredetű ragozatlan szavak (*nachit, i*) és orosz szavak (*telezritelya, zadayo-, znatokov, dolžny, za*).

3. karosz (Karussian): a karjalainak és az oroszoknak olyan keveréke, melyben egybeolvasztott szerkezetek találhatók, a beszélő az egyértelműen karjalai elemektől az egyértelműen orosz elemekig olyan szavakon keresztül jut el, melyek mindkét nyelvhez tartoznak, a kódváltás nem hirtelen, egyszerűen azonosítható ponton történik pl.: *Sušilka oli vahnašša kiriköššä, derev'annoi, kartohkua na meste prinimaičimmo, vot i vobščem zasekat oldihen smienu, znachit otpuskala kartohkua laššen a brigada ruatah kuivatetah kartohkua.* (242. l.) 'A szárító a régi fatemplomban volt, a krumplit helyben vettük át, és hát általában műszakban dolgoztunk, tehát átengedtük a krumplit, a brigád dolgozott szárítani a krumplit.' A fenti mondatban az ilyen közös átmeneti alakok pl. a *vobščem* 'általában', *znachit* 'tehát', melyek esetében nem lehet tudni, hogy a kódváltás előttük vagy utánuk ment végbe.

Igen ritkán, de előfordul egy negyedik változat is, a finn-karjalai (Finnish-Karelian). Azoknak a nyelvében figyelhető meg, akik a folytatólagos háború idején (a 40-es évek elején) az ideiglenesen finn fennhatóság alá került területen finn nyelvű iskolába jártak, pl: *A tuo on veli, veli, nu, se on nourin veli. Tämä ei, vähän malttau suomen, no malttau.* (243.l.) 'És az a fivér, fivér, hát a legfiatalabb fivér. Ez nem, keveset ért finnül, de ért.'

Anneli Sarhima kutatásai remélhetőleg nemcsak a nemzetközi szakirodalomba épülnek be, hanem az egyéb finnugor–orosz kétnyelvűség további vizsgálatát is elősegítik, elméleti és módszertani útmutatást adnak a többi oroszországi finnugor nyelv állapotának feltérképezéséhez.

Csepregi Márta